

NSV
LIIDU
AJA-
LIGU

I O S A

127782

T9(N)(075) A-24577
N750
VNFSV PEDAGOOGILISTE TEADUSTE AKADEEMIA

L. P. BUŠTSIK

NSV LIIDU AJALUGU

I OSA

TOIMETANUD
AKADEEMIK A. M. PANKRATOVA

M. V. Gogoli nim. Tartu Linna
Keskraamatukogu
Тартуская Городская
Центральная Библиотека
им. Н. С. Гоголя
Invent. nr. 127 782

2
EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1962

Originaali tiitel:

Л. П. Бущик, История СССР.
Учебник для 8 класса. Часть I.
Под редакцией акад. А. М. Панкратовой.
Учпедгиз, Москва, 1960.

Tõlkinud E. Poom ja E. Kaarde

Kaane kujundanud V. Vare

Tõlge kinnitatud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt.

**TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOBU**

Лукьян Павлович Бущик
ИСТОРИЯ СССР
Учебник для 8 класса. Часть I
На эстонском языке
Обложка В. Варе
Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

Toimetaja E. Kaarde
Kunstiline toimetaja H. Keigo
Tehniline toimetaja I. Vahtre
Korrektorid H. Peel ja S. Ridala

Ladumisele antud 2. III 1962. Trükkimisele antud 21. IV 1962. Paber 60×90, 1/16. Trüki-
pognaid 12 + kaardid. Arvutuspognaid 14,03. Trükiarv 5500. Tellimise nr. 2285.

Hans Heidemanni nimeline trükikoda, Tartu, Ülikooli 17/19, III

Hind 44 kop.

ÜRGGOKUKONDLIK JA ORJANDUSLIK KORD. SLAAVLASED KAUGES MINEVIKUS

I peatükk

ÜRGGOKUKONDLIK KORD MEIE MAA TERRITOORIUMIL

§ 1. VANIM INIMUHISKOND TAGA-KAUKAASIAS, KESK-AASIAS JA IDA-EUROOPAS.

Ürginimeste tegevusalad ja eluviis. Vanimad jäljed inimese olemasolust NSV Liidu territooriumil kuuluvad inimühiskonna ajaloo algajastusse, mida teaduses tuntakse varase paleoliitikumina. Sellest ajast on säilinud tööriistu, mis kujutavad endast ühest otsast algeliselt teritatud kive. Teravaotsalise kiviga võis välja kaevata söödavaid taimejuuri, raiuda keppi, tükeldada tapetud metsloomade liha.

Niisugust tööriista nimetatakse pihukirveks.

Inimesed, kes valmistasid pihukirveid, elasid ligi 400 000 kuni 100 000 aastat tagasi Armeenia, Abhaasia, Lõuna-Osseetia, Turkmeenia territooriumil ja mõnedes teistes meie maa rajoonides. Nendel oli hulkuv eluviis. Liikudes ühest paigast teise,

kogusid nad söödavaid taimejuuri, korjasid marju, seeni ja metsikult kasvavate taimede vilju, pidasid jahti väiksematele loomadele. Inimesed rändlesid väikeste, üksteisest eraldunud mõnekümneinimeseliste rühmadena. Need rühmad sageli kohtusid ja läksid uuesti lahku, nagu kohtuvad ja lähevad lahku loomakarjad. Sellepärast nimetatakse niisuguseid üksteisest eraldunud ürginimeste rühmi ürghordideks.

Vanimaid kivist tööriistu: 1 — pihukirved; 2 — kaabits; 3 — teravaotsalised kivitalvad.

Jää-aja inimene (poiss) Tešik-Taši
koopast (Lõuna-Uzbekistan).

Sellest lõuna poole laiusid külmstepid, veelgi rohkem lõuna poole ilmusid juba metsad. Steppides ja metsades elutsesid peamiselt külma kliimaga kohanenud loomad: põhjapõõdrad, koopakarud ja koopalõvid, karvased ninasarvikud, määratu suured pikakarvalised mammutid ja teised loomad. Endised sooja kliimat armastavad loomad asusid lõunamaadesse või surid välja. Kuid inimesed jäid püsima Kesk-Aasiasse, Taga-Kaukaasiasse ja Ida-Euroopa lõunaossa. Külma eest leidsid nad varju koobastes, soojendasid end lõkketule ääres ja mähkisid end loomanahkadesse.

Tule kasutamine ja jahipidamise arenemine. Tule kasutuselevõtmisel oli inimese elus suur tähtsus. Esialgul saadi tuld välgust põlema süüdatud metsast. Hiljem õppisid inimesed kunstlikult tuld saama kuivade puutükkide üksteise vastu hõõrumise teel.

Õppinud tuld saama, suutis inimene oma teenistusse rakendada võimsa loodusjõu. Tuli soojendas inimest ja kaitses teda metsloomade eest. Tulel võis praadida tapetud looma liha, tulises tuhas aga küpsetada söödavaid taimejuuri ja mugulaid. Tule abil võisid inimesed võidelda oma kurjemate vaenlaste — koopakaru ja koopalõvi vastu. Inimene võitis nendelt koopa, ja hoides selle sissekäigu juures alalise tulelõkke, muutis ta oma asupaigaks, s. o. pikemaajaliseks elukohaks. Koopas, tuleaseme ääres valmistas inimene oma tööriistu. Pikka, tules teravaks põletatud keppi hakati kasutama jahiodana. Ränikivist teravate kolmnurksete tükkide lahtiraiumise teel õppis inimene valmistama kivist talvasid ja kaabitsaid. Talvaga võis loomanaha

Sel ajal, kui ilmusid esimesed ürghordid meie maa lõuna-rajoonidesse, valitses seal soe kliima. Sooja kliima tõttu ei olnud inimestel vaja alalist elamut. Nad ei tundnud erilist vajadust ka riiete järele.

Umbes 100 000 aastat tagasi algas külmenemine. Euroopa põhjaosas ja Siberis tekkis pidev, 1—2 kilomeetri paksune jääkate — mannerjää. Palju kümneid tuhandeid aastaid lasus jääkate meie maal, kord sulades ja taandudes põhja poole, kord uuesti liikudes lõunasse, tuues kaasa külma.

Need meie maa alad, mis asetsesid siis mannerjää piiril, kujutasid endast polaartundrat.

läbi torgata ja lahti lõigata, kaabitsaga aga sellelt rasva kraapida.

Järk-järgult õppisid inimesed koos jahti pidama isegi selliste suurte loomade nagu mammuti peale. Mammut on nüüdisaegselt elevantist mõõdetelt tunduvalt suurem ja jõu poolest tugevam. Eriti kohutavad olid tema ülespoole painutatud kihvad. Kuid inimesed asusid mehiselt mammutiga võitlusele.

Tavaliselt varitseti mammutit joogikohtade lähedal, kõrgete järsakute juures. Kui metsloom ilmus nähtavale, hargnesid inimesed ahelikku ja põlvate tungaldega veheldes ajasid mammuti järsakusse. Loom kukkus vigaseks või murdis oma jala. Mammut löödi surnuks ja asuti siis tükeldama tema keha.

Jahipidamine suurtele loomadele kindlustas inimesi lihatoiduga. Nahkadest õppisid inimesed valmistama rõivaid ja jalanoõusid.

Ürgkogukondliku korra tekkimine. Raskes ühistöös, tundes suurt puudust ja võideldes suurte raskustega, karastusid ja arenesid inimesed veelgi rohkem. Varasel paleoliitikumil sarnanes inimene veel tunduvalt inimahviga. Hilise paleoliitikumi alguseks (ligi 40 000 aastat tagasi) kujunes välja juba kaasaegse inimese füüsiline tüüp.

Koos inimese arenemisega toimus ka vanima ühiskondliku korra kujunemine, mis eksisteeris palju tuhandeid aastaid inimühiskonna koidikul kõikide inimeste juures. Seda ühiskondlikku korda nimetatakse ürgkogukondlikuks korraks.

Ürgkogukondlikus korras olid tööriistad niivõrd algelised, et neid kasutav inimene ei saanud üksinda töötada. Inimesed võisid hankida elatusvahendeid ainult ühise, kollektiivse tööga. Kuivõrd inimesed töötasid koos, siis lugesid inimesed ka oma töö produkti ühiseks, kollektiivseks omanduseks. Inimeste ühisomanduseks oli nende elamu ja produktid, samuti ka maa, kus nad elasid ja hankisid elatusvahendeid. Kollektiivse töö ja kollektiivse omanduse tingimustes ei või inimeste vahel olla ei varanduslikku ega ühiskondlikku ebavõrdsust.

Ürgaja inimesed elasid veel väikestes, üksteisest eraldunud rühmades ja olid väga nõrgad võitluses loodusega. Kuid tänu ühisele tööle nad mitte ainult ei ületanud raskusi, vaid omandasid sellised inimesele omased jooned, nagu sirge kõnnak, arenenud käelaba, kõne ja mõtlemine. Sellepärast võibki ütelda, et just töö lõi inimese.

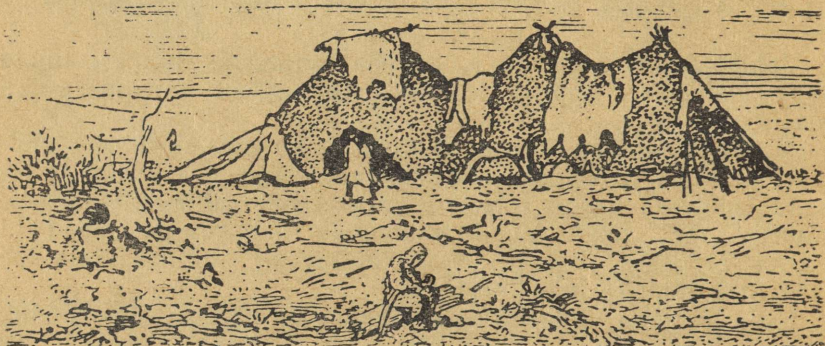
§ 2. VARANE SUGUKONDLIK KOGUKOND MEIE MAA TERRITOORIUMIL.

Sugukondliku kogukonna tekkimine. Ürgkondliku korra algetapiks, osutus juhuslikuks ja ebakindlaks ühiskondlikuks kollektiiviks. Kuid ühine jahipidamine ja kooselu

elamus koondasid järk-järgult inimesi kindlamateks kollektiivideks.

Jahipidamine ei nõudnud mitte ainult inimeste koondumist, vaid ka nende poolt asustatud territooriumi laiendamist. Kui jahiloomade arv ühes kohas hakkas vähenema, liikusid inimesed uude kohta, kus jahiloomi oli rohkem. Toimus inimeste ümberasumine.

Hilises paleoliitikumis (40 000—13 000 a. e. m. a.) levisid ürginimeste asupaigad ligikaudu kuni meie maa keskvöändini.

Puškari asupaiga elamu Desnal (oletatav kuju).

Kaitseks pakase vastu hakkasid tolle aja inimesed ehitama muldonne, mis pealt kaeti loomanahkadega. Muldonni ehitati kolle tule jaoks. Mõnikord oli maa sisse kaevatud elamu osa päris madal. Suurem osa elamust oli ehitatud maa peale. Elamu keskele kogu tema pikkuses olid paigutatud tulekolded. Sellelaolise elamu jäänused avastati nõukogude arheoloogide poolt Desna jõe ääres Puškari külas Novgorod-Severski lähedal.

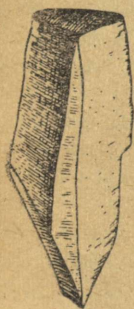
Selle suure elamu elanikud kujutasid endast sugulastest koosnevat tihedat koondunud inimrühma. Sugulased ehisasid ühiselt oma elamu, kus elati ja töötati koos, samuti tarvitati koos ühistööga hangitud saadusi. Sugulussidemed olid küllaltki kindlad. Kuid lapsed olid seotud ainult emaga. Ema pidi hoolitsema laste eest ja juhtima kogu majapidamist, eriti aga säilitama tuld kolde.

Sellist üheskoos elavate ja töötavate, samuti ühist varandust omavate ning emajärgses suguluses olevate ürginimeste rühma nimetatakse emajärgseks sugukonnaks ehk emajärgseks sugukondlikuks kogukonnaks.

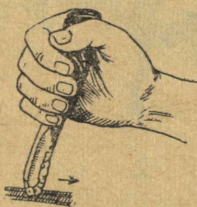
Emajärgne sugukondlik kogukond, mis oli seotud veresidemetega ja mis veelgi tähtsam — kollektiivse majapidamisega, oli palju tugevam võitluses loodusega kui ürghord. Üksikute sugukon-

dade vahel tekkisid majanduslikud ja abielulised sidemed. Järkjärgult keelati abielud lähemate sugulaste vahel. Abiellumisei asus mees elama naise sugukonda.

Varase sugukondliku kogukonna kultuur. Nagu näitavad arheoloogilised väljakaevamised, ilmusid hilise paleoliitkumi inimestel juba mitmesugused ränikivist, luust ja sarvest tööriistad: kaabitsad, noad, nõelad, harpuuni- ja odaotsad, peitlid jne. Hakati kasutama uusi kivide ümbertöötamise viise, luunikerdamist, puurimist. Inimkäed suutsid sooritada selliseid keerulisi liigutusi, mil-

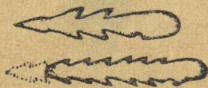

1

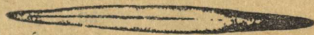

2

Ränikivist tööriistad puu- ja luuesemete valmistamiseks:
1 — peitel; 2 — kaabits.

1

2

Luuriistad: 1 — harpuuniotsad; 2 — odaots.

leks nad varem polnud võimelised. Inimene suutis nüüd hoida käes rasket kivi ja jämedat keppi; ta õppis õmblema peene luunõelaga, kujutama inimesi nikerdamise või joonistamise abil. Koobaste seintel, samuti ka kaljudel ja üksikutel esemetel kujutasid ürginimesed jahisaagiks saadud loomi. Mõnikord joonistati ka metslooma jälitavat jahimeest ennast.

Loomulikult olid need kujutised kõik veel väga algelised.

Vaatamata oma algelisusele oli ürgaja kunstil siiski suur positiivne tähtsus: *kinnitades elulistes kujudes töökogemusi, täiustas ja laiendas inimene oma kujutlusi ümbritsevast maailmast.*

Religioosete uskumuste ja kultuse tekkimine. Arusaamatud loodusnähtused (väik, müristamine, torm, metsatulekahju, tuulemühin) hirmutasid inimesi oma ähvardava jõu ja saladuslikkusega. Mitmekülgne loodus näis ürginimesele salapärase elusolendite koguna. Inimese arvates ühed neist salapärastest olendeist toovad talle kasu, teised aga kahju. Omistades loodusnähtustele üleloomulikke omadusi, hakkas inimene tundma ebausklikku hirmu nende ees.

Igasuguste nõidumisvõtete ja -kommete abil, ohverdamisega,

eriliste kujudega, needmistega, lausumistega, palvetega jne. püüdis inimene võita enda poole tema oma fantaasias loodud üleloomulikke olendeid.

Ürginimesel tekkisid fantastilised kujutlused ka sellistest temale arusaamatutest nähtustest, nagu unenäod, ootamatud minestused, haigused ja surm. Teadmata surma põhjust, eeldas inimene, et surnu elab edasi, kuid teises, hauataguses maailmas.

Varase sugukondliku kogukonna kunst:
1 — naise statuetti; 2 — kaljul kujutatud jooksev pöder, keda jälitavad kütid.

Sellepärast tuleb surnu eest hoolitseda samuti kui elavagi eest. Selliste fantastiliste kujutluste põhjal tekkisid erilised matusekombed: surnu pandi teatud asendisse; ta piirati kivide ja luudega, varustati toidu, rõivaste, ehteasjade ja relvadega.

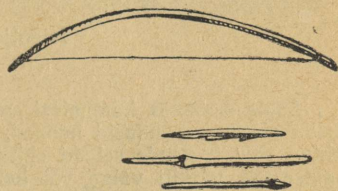
Ürgaegsete matuste ilme ka pildi avastasid nõukogude arheoloogid väljakaevamistel Kostenko rajoonis (Voroneži lähedal), siit leiti neli inimese luukeret, mis kuuluvad hilisesse paleoliitikumi. Üks luukere kuulus täiskasvanud mehele, kes oli maetud kõverdunud asendis vasakule küljele. Teine surnu oli maetud sirges asendis, selili, teda piiras keeruline mammutiluudest ehitis. Kolmas surnu oli maetud istudes. Surnu oli paigutatud elamu lähedusse, erilisse ovaalsesse kalmesse, mis oli laotud mammuti kolpadest ja suurtest luudest. Neljas luukere kuulus 4—5-aastasele lapsele. Ta oli samuti maetud istuva asendis. Koos temaga oli hauda pandud kaabitsaid, kirveid, nõelasilmaga luunõel ja suur luust tööriist, mis kujutas käepidemega labidakest. Selles hauas on eriti näha hoolitsust surnu eest, teda püüti varustada kõigega, mida ürginimene vajas igapäevases elus.

Inimeste fantastilistest loodusekujutlustest hakkas järk-järgult tekkima religioon (s. o. usk üleloomulikesse olendesse, jumalusse). Koos ürgaegsete religioossete kujutlustega hakkas arenema kultus (s. o. jumaluste austamine ja jumaluste austamisega seotud teatud kombetalituste teostamine).

Religioosend uskumused ja kultus tekkisid sellepärast, et ürginimene ei mõistnud paljusid loodusnähtusi ja oli võimetu nende nähtuste ees.

§ 3. VANIMAD HÕIMUD TAGA-KAUKAASIAS, KESK-AASIAS, SIBERIS JA IDA-EUROOPAS.

Küttijad-kalastajad hõimud ja nende paiknemine. Ligi 13 000 aastat tagasi algas Ida-Euroopa ja Siberi territooriumil jääliustike sulamine. Mannerjääst vabanenud maal hakkasid voolama veerikkad jõed. Mered ajasid üle kallaste, muutes oma rannajoont. Tekkis palju järvi. Lõunas kattusid ulatuslikud stepialad tiheda rohtkattega. Nendest steppidest põhja pool laiusid tihedad metsad. Steppidesse ja metsadesse asusid loomad, kes elutsevad seal ka tänapäeval. Jõgedele ja järvedele ilmusid veelindude parved.

Vibu ja nooleotsad.

Ajal, mida nimetatakse mesoliitikumiks (umbes 13 000—4000 a. e. m. a.) leiutasid ürgaegsed jahimehed uue relva — vibu ja nooled. Pinguldatud vibunöörilt lendu lastud nool tabas looma juba kaugelt. Inimesed võisid nüüd jahti pidada mitte ainult metsloomadele, vaid ka rohkearvulistele veelindudele. Jahil hakkas inimest abistama kodustatud koer. Koos jahipidamisega arenes ka kalapüük.

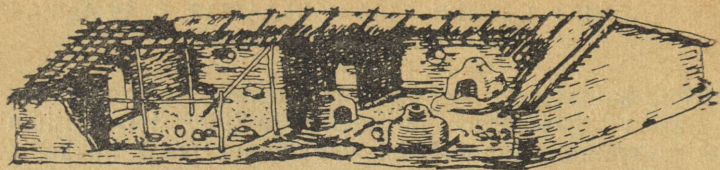
Neoliitikumis (umbes 4000—2000 a. e. m. a.) õppisid inimesed valmistama põletatud savinõusid, samuti lihvitud kivi-riistu, millest oli läbi puuritud auk puust käepideme kinnitamiseks, leiutasid suusad, kelgud ja madalapõhjalised paadid. Sel ajal levisid inimesed kuni Kaug-Põhja aladeni. Sugukondlike kogukondade asulad paiknesid tavaliselt gruppina jõgede ja järvede kallastel. Selline asulate paigutus eeldab küttijate-kalastajate hõimude tekkimist.

Hõimudeks nimetatakse sugukondade ühendusi, kes asusid ühisel territooriumil, kõnelesid ühes keeles ja kellel olid ühised tavad ja ühine usk.

Vanimad põlluharijad ja karjakasvatajad hõimud. Sel ajal, kui meie maa metsavööndis tekkisid küttijad-kalastajad hõimud, läksid stepi- ja metsastepivööndi elanikud küttimiselt üle loomade kodustamisele, koriluselt — põlluharimisele.

Turkmeenias (Ašhabadi lähedal) ja Armeenias (Jerevani lähedal) ilmusid põlluharijate hõimude asulad juba IV aastatuhandel e. m. a.

Ida-Euroopas kujunesid vanimad põlluharijad hõimud Moldaavia ja Paremkaalda Ukraina territooriumil, kus nad elasid IV aastatuhande lõpul — II aastatuhande algul e. m. a. Teaduses tuntakse neid tripolje hõimude nime all. (Kiievi oblasti Tripolje küla järgi, kus esmakordselt avastati nende asupaiga jäljed.) Nad elasid küllaltki suurtes asulates.

Tripolje elamu (läbilõikes).

Asula koosnes kümnetest, mõnikord isegi sadadest sugukonna elamutest. Asula siseõues puudusid hooned, sinna aeti tavaliselt kari. Tripolje elamud olid tehtud savist: nende seinad ehitati lattidest ja vitstest, mis kaeti pealt saviga. Saviseinad värviti valge või kollase värviga. Kaheviiluline katus valmistati pilliroost või õlgedest. Elamu oli jaotatud mitmeks saviahjuga varustatud ruumiks.

Tripolje elanike peamiseks tegevusalaks oli kõblas põllundus. Jõgede orgude ja metsastepi pehmet pinnast harisid nad kivist või luust kõblastega. Elamu lähedal asuvale kobestatud maatikile külvati nisu, otra ja hirssi. Saagi koristamine toimus noakujuliste kivilehekestega või sirpidega, millel olid ränikivist terad. Terad jahvatati kiviplaatidel — käsikividel.

Tripolje maalitud savinõud.

Kõblas põllundusega tegelesid nii mehed kui naised, kuid suurema osa põllutöödest tegid siiski naised: mehed tegelesid peamiselt jahipidamisega. Naised tegid veel teisigi majapidamistöid: korjasid metsikult kasvavate taimede vilju, ketrasid kiudtaimedest lõnga ja kudusid lõuendit, voolisid savinõusid, mis põletati ahjudes ning kaunistati ilusate mustrite ja joonistega.

Kõblas põllunduse ajal etendasid naised sugukonna elus juhtivat osa. Sugukonna vanimal naisel-emal oli suur mõju ja teda austati. Kõikide küsimuste otsustamisel arvestati tema arvamust. Emajärgse sugukonna liikmed ei tundnud veel varanduslikku ega ühiskondlikku ebavõrdsust ning olid kindlalt seotud sugukonnaga ja kollektiivse tööga. Kuid majapidamise arenemine tõi kaasa mehe osatähtsuse suurenemise ja naise osatähtsuse

vähennemise sugukonna elus ning ebavõrdsuse tekkimise sugukonnas.

Ajavahemikul III aastatuhande lõpust kuni I aastatuhande alguseni e. m. a. õppisid meie maa elanikud hankima ja ümber töötama metalle, esmalt vaske, siis pronksi (vase ja tina sulam) ja lõpuks rauda. Kaukaasia, Taga-Kaukaasia, Altai ja Uraali mäed said vanaaja metallurgia (s. o. metallide tootmise ja töötlemise) suurteks keskusteks. Maa lõunarajoonidest levis metallide töötlemine ikka kaugemale põhja poole. Kiviriistad tõrjuti välja metallesemete poolt.

Metalltööriistadega puhasitati metsa põlluks. Põlluharimine tingis vanaaegse künniriista — a d r a

ilmumise. Algul kündsid inimesed ise sellega, kusjuures tekkinud vagudesse visati seeme. Hiljem hakati adra ette loomi, peamiselt härgi rakendama. Kuid kündmine oli endiselt raske, naisele ülejõu käiv töö. Sellepärast tegid mehed künnitööd.

Põlluharimine arenes peamiselt Taga-Kaukaasia ja Kesk-Aasia jõgede viljakais orgudes, samuti Ida-Euroopa ja Lõuna-Siberi kergesti ülesharitavatel metsastepivööndi maadel. Musta mere ja Kaspia mere äärsete, Kesk-Aasia ja Altai stepialade elanike peamiseks tegevusalaks sai r ä n d k a r j a p i d a m i n e, sest nendel aladel oli palju häid karjamaid. Karjapidamine nagu künnipõllunduski oli peamiselt meeste tegevusalaks. Karjapidamise ja künnipõllunduse kõrval sai meeste tegevusalaks ka metallide töötlemine.

Naise osa vähennemise tulemusena majapidamises asendus emajärgne sugukond isajärgse sugukonnaga, mille juhiks oli mees — sugukonna vanem. Ta määras inimesi tööle, jagas jahisaaki ja muid saadusi, lahendas kogukonna liikmete vahelisi tüliküsimusi. Sugulust hakati arvestama mitte nais-, vaid meesliini järgi. Naine pidi abielludes lahkuma oma sugukonnast ja minema mehe sugukonda. Võõras sugukonnas sattus naine mehest täielikku sõltuvusse. Seda näitavad leiud naiste vägivaldsest matmisest koos nende surnud meestega.

Seega toimus metallide avastamisega, karjapidamise arenemise ja künnipõllunduse tekkimisega emajärgse sugukonna asendumine isajärgse sugukonnaga. Mees saavutas valitseva seisundi mitte ainult majanduslikus, vaid ka ühiskondlikus elus.

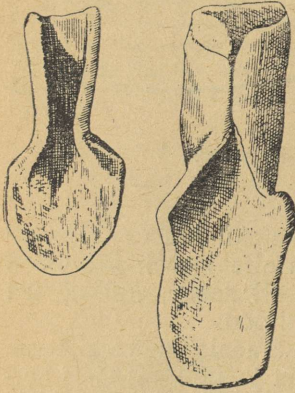

Puuader.

ORJANDUSLIK KORD MEIE MAA LÖUNAOSAS

§ 4. ORJANDUSLIKUD RIIGID JA HÖIMULIIDUD TAGA-KAUKAASIAS.

Ürgkogukondliku korra langus ja orjuse arenemine Taga-Kaukaasia lõunaosas. I aastatuhande algul e. m. a. saavutasid Taga-Kaukaasia lõunaosas eriti suuri edusamme metallide töötlemisel ja teiste majandusharude arendamisel hõimud, keda nimetati urartulasteks, nende mägismaad aga Urartuks. Selle maa mäed olid rikkad ehituskivi ja metalli poolest. Mägede nõlvadel laiusid suurepärased karjamaad, orgudes oli viljakas põllupinna. Urartu mägedest saadi ehituskive, vaske, tina, hõbedat ja rauda. Mägede nõlvu kasutati karjamaadena, orgudes tegeldi põlluharimise ja aiandusega.

Rauasi sahaterad Urartust.

Urartulased õppisid maad harima sahka draga, millel oli otsas raudne sahatera. Võrreldes ürgaegse puuadraga, kergendas see künniriist tööd ja võimaldas ühtlasi paremini põldu harida. Veevaestes kohtades hakati kaevama niisutuskanaleid.

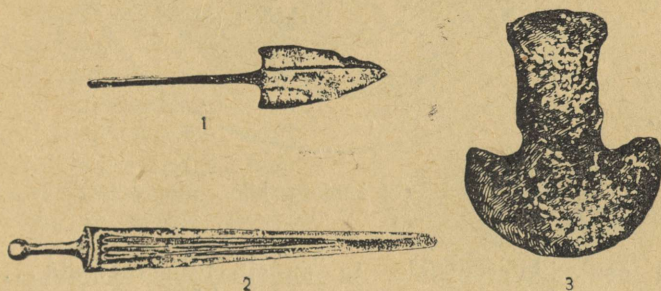
Niisutuspõllunduse rajoonides kasvatati mitmesuguseid nisusorte, otra, hirssi, viinamarju, viigimarju, persikuid, mandleid. Tekkisid mitmesugused käsitöölised puu, kivide ja metalli töötlemiseks.

Vanal ajal tõi põlluharimise, karjapidamise ja käsitöö kasv kõikjal kaasa orjuse arenemise ja ürgkogukondliku korra languse.

Varem võis põldu harida ainult kogu sugukonna ühistööga. Sellistes tingimustes oli ühistöö hädavajalik. Metallist tööriistade ilmumisega võis maatükki harida ka üks perekond. Sellepärast polnud enam vajadust sugukondliku kogukonna kollektiivseks tööks. Sugukonnad hakkasid lagunema üksikperedeks, kes tegelesid oma iseseisva majapidamisega. Sugukonna ühisomanduse asemel tekkis eriaomandus majale, kodusele majapidamisele, karjale, tööriistadele. Üksikud perekonnad löid järkjärgult täielikult lahku oma sugukonnast ja asusid teiste sugukondade territooriumile. Sugukondlik kogukond asendus naaber- või külakogukonnaga, kuhu kuulusid väikeomanikud-talupojad, kelle majapidamine oli rajatud individuaalsele tööle. Külakogukonnas säilis ainult kollektiivne maavaldus. Kuid ka maa kasutamises polnud enam võrdsust. Sugukonna vanemate, hõimujuhtide ja preestrite perekonnad haarasid endale paremad maatükid ja muutusid rikkaks sugukonna- ja hõimuaristokraatiaks. Haarates kogukondlikku omandust, laostas sugukonna- ja hõimuaristokraatia teisi kogukondlasi ja muutis need endast sõltuvaks. Nimekad ja rikkad perekonnad hakkasid kasutama ka orjade tööd.

Inimene võis nüüd produkte toota rohkem, kui ta vajas enese ülalpidamiseks: tekkisid produktide ülejäägid, mida võis kasutada vahetuseks ja rikkuste kogumiseks. Nüüd oli kasulik jätta elama ka vangid, kes varem tapeti. Vange sunniti tööd tegema, nad muudeti orjadeks. Hiljem muutis hõimuaristokraatia orjadeks ka vaesunud ja võlgadesse sattunud kaashõimlased. Erinevalt vabadest kogukondlastest, kellel oli oma väikemajapidamine, ei olnud orjadel mingit omandust, nad olid täiesti õigusteta: orja võis osta, müüa ja tappa.

Nii algas esimene ühiskonna jagunemine klassideks — orjapidajateks ja orjadeks — ja tekkis inimese ekspluateerimine teise inimese poolt, s. o. ühtede inimeste töö produktide tasuta omandamine teiste inimeste poolt.

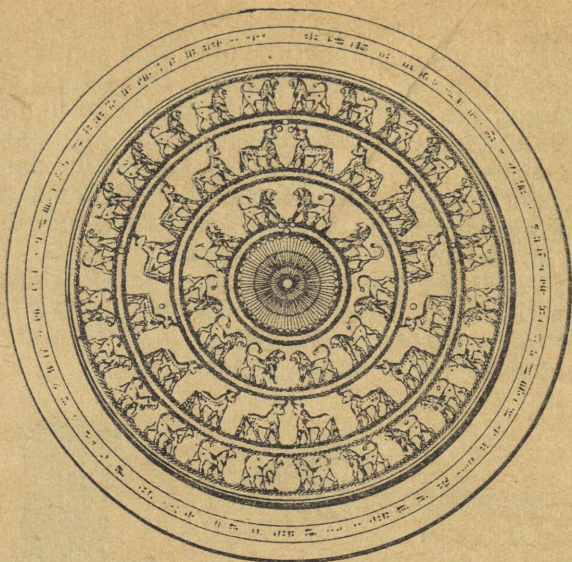
Urartu pronksrelvad: 1 — nooleots; 2 — mõök; 3 — sõjakirves.

Orjanduslik Urartu riik. Ühiskonna jagunemine klassideks tõi kaasa orjandusliku Urartu riigi tekkimise IX sajandil e. m. a. Riiki oli vaja orjapidajatele selleks, et hoida orje sõnakuulmises. Järk-järgult ühendati Urartu võimu alla palju Taga-Kaukaasia hõime.

Urartu riigi juhiks oli kuningas, kes valitses temale alluvaid elanikke aristokraatia ja preestrite abil. Maa elanikud pidid maksma kuningale andamit, osa võtma riiklikest ehitustöödest ja teenima sõjaväes.

Urartu sõjavägi koosnes sõjavankrimeestest, ratsameestest ja jalaväelastest. Sõjavankrimeestena ja ratsameestena teenisid aristokraadid, jalaväes talupojad. Sõjaväe relvastamiseks valmistati kuninga relvakodades metallnaastudest soomusrüüsid, teravaotsalisi pronkskiivreid, vibusid, mõöku ja sekiire (sõjakirveid).

Urartu riik kujunes ägedas võitluses tugeva vanaaja riigi Assüüriaga. Assüüria kuningate väed teostasid pidevaid kallalente, haarasid urartulaste maid, rüüstasid ja laastasid Urartu asulaid. Uks Assüüria kuningas kirjeldas järgmiselt oma võitu Urartu kuninga üle: «Nagu metshärg tallasin ma tema maad,

Urartu kuninga kilp.

muutsin asulad varemteks ja andsin tule laastata... Linna väravate ette püstitasin ma inimluudest künka.»

VIII sajandi keskel e. m. a. asusid urartulased sõjateele Assüüria vastu. Kuningas Argištise juhtimisel sooritasid nad mitu edukat sõjaretke. Urartu pealinna Tušpa lähedal Vani järve kaldal asuvasse kaljusse käskis Argištis raiuda pealiskirja, kust ta teatas, et ainuüksi ühel sõjaretkel ta osalt saatis surma, osalt viis elusaina kaasa 64 000 inimest. Kokku 14 sõjaretke jooksul aga saadi ja muudeti orjadeks üle 200 000 vang.

Argištis ja tema järglased sooritasid mitu edukat sõjaretke Taga-Kaukaasia hõimude vastu, kes asusid põhja pool Araksi jõge. Nende sõjaretkedega kaasnesid samuti elanike vangipõlve ajamine ja orjastamine. Vähi­magi vastupanu korral orjastatud inimesed tapeti või neid karistati julmalt.

Majanduse ja kultuuri arenemine Urartus. Orjade kätega ehitati Urartus palju kindlusi ja rajati kanaleid. Kindlused ehitati hiiglarasketest kividest, mis kaalusid kümneid tonne, mõnikord raiuti nad osaliselt kaljusse. Sageli raiuti kaljudesse ka kanaleid, mida kasutati veevaeste maade niisutamiseks ja linn-kindluste elanike joogiveega varustamiseks. Urartu pealinna joogiveega varustamiseks ehitatud kanalit kasutati üle kahe tuhande aasta. Peale kanalite ehitasid orjad ja kogukonna talupojad suuri järvi-veehoidlaid. Niisutuskanalite ja veehoidlate ehitamine soodustas põlluharimise tõusu. Põlluharimise ja käsitöö kõrval arenes Urar-

tus ka kaubandus. Riigi ja kaubanduse vajaduste rahuldamiseks tekkis kiri. Algul kirjutasid urartulased piltkirjas, siis võtsid nad assüürlastelt üle kiilkirja.

Suuri edusamme tegid urartulased ka metallesemete valmistamisel, arhitektuuri ja raidkunsti alal. Valati pronksnõusid, mitmesuguseid relvi ning pronkskujusid. Põletamata telliskividest laoti üles määratu suuri losse ja templeid. Ühes lossis, mis asub praeguse Jerevani linna lähedal, oli 120 ruumi. Lossi pindala oli ligi 16 000 ruutmeetrit.

Silmapaistvaks arhitektuuriliseks ehituseks oli Mussasira linnas asuv Urartu peajumala Haldi (taevajumala) auks ehitatud tempel. See tempel oli kaunistatud sammastega. Templi lähedale oli rajatud mitu veekogu. Templi sissekäigu juures seisis kaks kuju. Templis endas hoiti mitmesuguseid väärtasju, kuningate elevandiluust valituskeppe, palju kalleid relvi.

Urartu orjapidajad kulutasid suuri summasid templite ehitamiseks ja nende ilustamiseks, sest usk etendas tähtsat osa orjapidajate ülevõimu kindlustamisele töötava rahva üle. Preestrid manitsesid alati rahvahulki, et need oleksid alandlikud ja orjapidajatele sõna-kuulelikud.

Kuid vastavalt orjade ekspluateerimise kasvamisele tugevnes nende klassivõitlus orjapidajate vastu. Samal ajal sagesid ka naaberrahvaste kallaletungid Urartu riigile. VI sajandi algul e. m. a. langeski Urartu riik Lõuna-Aserbaidžaaani meedlaste ja Musta mere põhjarannikul elunevate sküütide kallaletungi tulemusena.

Aserbaidžaan, Gruusia ja Armeenia vanaajal. Urartu kõrge kultuuri pärijaks olid hilisemate Taga-Kaukaasia rahvaste — aserbaidžaanlaste, grusiinlaste ja armeenlaste esivanemad.

Pärast Urartu riigi langemist tuli neil mitme sajandi vältel kaitsta oma iseseisvust võitluses algul Pärsia, siis Kreeka-Makedoonia ja lõpuks Rooma vallutajatega.

Välismaiste vallutajate laastavad sõjaretked õnnestasid Taga-Kaukaasia rahvaste majandust ja kultuuri. Sellele vaatamata tekkis Lõuna-Aserbaidžaaani, Lääne-Gruusia ja Armeenia territooriumil rida oma aja kohta kõrge orjandusliku kultuuriga linnu.

Taga-Kaukaasia rahvaste muistse kultuuri arenemine oli

Gruusia kuldvaagen (VI—III sajand e. m. a.).

tihedalt seotud naaberrahvaste kultuuriga. Eriti tugevat mõju avaldas Taga-Kaukaasiale orjandusliku Kreeka kultuur. Kreeka kolonistid rajasid Gruusias, Musta mere rannikul mitu linna. Viimastel sajanditel e. m. a. ilmus palju kreeklasi ka Armeenia linnadesse. Armeenias tekkis sõltumatu orjanduslik riik.

Tigranes II (95.—56. a. e. m. a.) valitsemisajal laienesid Armeenia riigi piirid põhjas kuni Kura jõe basseinini, idas kuni Kaspia mereni, edelas — Vahe-mereni. Vangide arvel kasvas tunduvalt orjade arv. Linnades

Münt Tigranes II kujutusega.

Rikas armeenlanna (kivisse lõigatud kujutus).

toimus ulatuslik ehitustöö. Hakkasid arenema paljud kunstiliigid, asutati teater.

Armeeniasse ilmusid Rooma tagakiusamise eest põgenenud kreeka teadlased. Kuninga õukonnas levisid kreeka kombed ja kreeka keel, lavastati kreeka autorite tragöödiad.

Vaatamata elanike julmale orjastamisele, tõusis Taga-Kaukaasia rahvaste majandus ja kultuur orjanduslikus korras kõrgemale tasemele kui ürgkogondlikus korras.

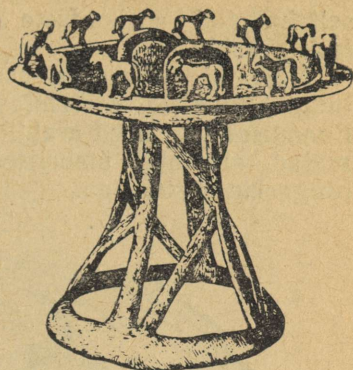
§ 5. KESK-AASIA RAHVAD ORJANDUSLIKU KORRA AJAL.

Võitlus Pärsia ja Kreeka-Makedoonia vallutajatega. I aastatuhandel e. m. a. läksid Kesk-Aasia, samuti nagu Taga-Kaukaasia elanikud üle kunstliku niisutusega põlluharimisele. Maaharijate visa tööga ehitati niisutatavates rajoonides suured kunstlikud

veehoidlad ja kanalid. Kanalitest hargnesid mitmes suunas arõkid (kraavid), mille kaudu vesi põldudele ja aedadesse juhiti.

I aastatuhande keskel e. m. a. kujunes Kesk-Aasias mitu poliitilist ühendust. Tähtsamad neist olid: Baktria — Amu-Darja jõe ülemjooksu alal; Horezm — Amu-Darja jõe alamjooksul; Sogdiana — Zeravšani jõe basseinis; Partia — praeguse Turkmeenia lõunaosas.

VI sajandi lõpul e. m. a. tungisid Kesk-Aasiasse Pärsia kuninga Kurose väed ja allutasid sealsed põlluharijad rahvad, kuid rändrahvad — sakid ja massageedid — ei alistunud vallutajatele. Ühes lahingus massageetidega said Kurose väed lüüa. Kuros ise tapeti. Legendi järgi olevat massageedid täitnud nahkoti verrega ja visanud sellesse vallutaja pea, öeldes: «Sa ihkaid verd — joo siis seda.»

Sakkide lamp. (Leitud Kirgii-
siast, Issök-Küli järve äärest.)

Kesk-Aasia rahvaste ülestõusu surus aga maha võimas Pärsia kuningas Dareios I. Tema käsul hukati Turkmeenia territooriumil kümned tuhanded ülestõusnud. Dareios I saatis sõjaväe ka ülestõusnud sakkide rahustamiseks. Kuid nagu jutustab muistend, olevat karjus Širakk pärslaste teejuhina viinud Pärsia väed veetusse kõrbesse. Seal ta hukkus, kuid ka vaenlased hukkusid.

IV sajandi lõpul e. m. a. purustati Pärsia riik Makedoonia Aleksandri vägede poolt. Aleksandri väed tungisid hiljem Kesk-Aasiasse. Sogdiana elanikud osutasid Kreeka-Makedoonia vägedele meeletult vastupanu, kuid Makedoonia Aleksandril oli suur jõudude ülekaal ja ta vallutas Sogdiana pealinna Marakanda (praegune Samarkand). Kui aga Makedoonia Aleksander liikus edasi Sõr-Darja jõe ülemjooksule, puhkes Sogdianas ülestõus. Ülestõusu juhiks sai silmapaistev Sogdiana väepealik Spitamen. Oma ratsasalkadega andis ta mitu purustavat lööki vaenlasele, kuni langes ka ise.

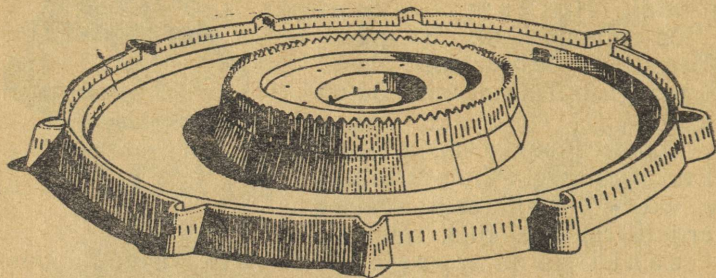
Pärast Spitameni surma pidasid Sogdiana, Partia ja Baktria rahvad peaaegu kakssada aastat visa võitlust Kreeka-Makedoonia vallutajate vastu.

Kesk-Aasia pärast võõramaise ikke kukutamist. Sel ajal kui Partia, Baktria ja Sogdiana võitlesid Kreeka-Makedoonia ikke vastu, algas Horezmi tõus. Selle territooriumil tekkis sõltumatu orjanduslik riik.

Horezmis tekkis rida kindlustatud linnu. Linnad olid tavalis-

selt kaitstud kahekordsete kindlusemüüridega. Müürides oli palju laskeavasid.

Horezmi naabruses asuvate rändrahvaste pidevad kallale-tungid sundisid horezmlasi kindlustama ka oma küla-asulaid. Enamuses olid need eraldi asetsevad määratu suured sugukonna majad, mis olid ümbritsetud laskeavadega varustatud suletud rõngaskindlustustega.

Vana Horezmi kindlus (suletud rõngaskindlustus).

II sajandi lõpul e. m. a. tekkis Sogdiana ja Baktria territooriumil uus orjanduslik riik — Kušaani riik. Temaga liideti hiljem Horezmi, praeguse Afganistani ja Põhja-India territoorium.

Kuni IV sajandini m. a. j. eksisteerinud Kušaani riigis suures tunduvalt orjade kasutamine, eriti just rasketel ehitustöödel ja niisutuskanalite kaevamisel.

Orjade ja talupoegade-kogukondlaste tööga laiendati Horezmis, Baktrias ja Sogdianas tunduvalt niisutusvõrku. Tekkis palju uusi linnu. Arenes edasi käsitöö ja kaubandus. Eriti arenes karavanikaubandus Ees-Aasiat, Vahemeremaid ja Euroopat Hiina ja Indiaga ühendavatel kaubateedel. Hiinast toodi siidi, lakeeritud esemeid, rauda ja niklit, Indiast — peent puuvillast ja villast riiet, vürtse ja lõhnaaineid, Rooma impeeriumist — klaasesemeid, Ida-Euroopast — karusnahku.

Kaubanduse ja määratu suure riigi valitsemise vajadused kutsusid Kesk-Aasia rahvaste juures esile kirja arenemise. Linnades puhkes õitsele kunst. Kušaani riigi territooriumilt on nõukogude arheoloogid välja kaevanud suurepäraseid meie ajaarvamise esimestest sajanditest pärinevaid Kesk-Aasia arhitektuuri mälestusmärke: losse, templeid, kindlusi, karavan-saraisid (võõrastemaju). Losside ja templite seinad olid sageli kaunistatud mitmevärviliste seinamaalidega, karniisid — raidkujudega. Ühel Usbekistanis leitud skulptuurkarniisi plaadil on kujutatud muusikandid, kes mängivad mitmesugustel muusikariistadel.

Kušaani riik II sajandil e. m. a.

Muusikakunsti kõrval levis laialdaselt kangelaseepos, s. o. lugulaul rahvakangelastest.

Kesk-Aasia rahvad võtsid omaks ja kasutasid loovalt selliste vanaaja eesrindlike maade, nagu Kreeka, Pärsia, India ja Hiina paljusid kultuurisaavutusi. Kesk-Aasia rahvaste muistne kultuur avaldas omakorda progressiivset mõju Kasahstani, Altai, Lõuna-Siberi ja Ida-Euroopa rahvastele. Kušaani riigi laialdased rahvusvahelised sidemed soodustasid tema mõju kasvu.

Seega kaitsesid Kesk-Aasia rahvad võitluses võõramaiste vallutajatega oma sõltumatust ja saavutasid silmapaistva koha vanaaja poliitilises ja kultuurielus.

§ 6. HÕIMULIIDUD JA ORJANDUSLIKUD RIIGID PÕHJAPOLSETEL MUSTA MERE ÄÄRSETEL MAADEL.

Sküüdid, nende majandus ja ühiskondlik kord. Alates VII sajandist e. m. a. saavutasid põhjapoolsetel Musta mere äärsetel maadel elavatest hõimudest valitseva seisundi sküüdid, kes olid keelesuguluses Kesk-Aasia sakkidega.

Zaporožjes, Põhja-Krimmis ja Aasovi mere ääres asuvad sküütide idapoolsed hõimud tegelesid peamiselt rändkarjapidamisega.

Hobusekari oli rändsküüdi peamiseks varanduseks, hobuseliha ja määrapiim tema peatoiduseks. Elamuteks olid neil pealt vildiga kaetud nelja- ja kuuerattalised vankrid (kibitkad). Sellised kibitkad olid sademete- ja tuulekindlad. Edasiliikumisel rakendati kibitka ette kaks või kolm paari veohärgi. Naised ja lapsed sõitsid kibitkades, mehed aga ratsa.

VII-VI sajandil e. m. a. saavutasid rändsküüdid võidu Musta mere äärsetel maadel elavate paiksete hõimude üle, ja ühendanud need oma võimu alla, andsid neile ka oma nime.

Sküüdid püüavad ja seovad hobuseid kammitssasse. (Tšertomlõki vaasi detail. IV sajand e. m. a.)

Paiksed hõimud asustasid Dnestri, Lõuna-Bugi ja Alam-Dnepri äärseid viljakaid mustmullasteppe. Nad tundsid juba künnipõllundust. Künd toimus tavaliselt veohärgadega veetava puadra abil. Saak koristati raudsirpidega. Terade jahvatamiseks kasutati käsikivi.

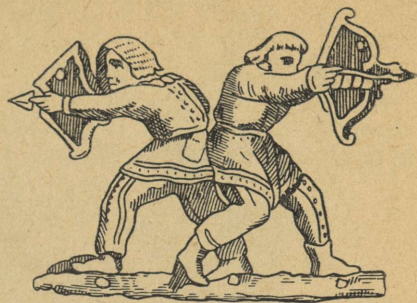
Põhjapoolsete Musta mere äärsete maade ränd- ja paiksed hõimud saavutasid kõrge taseme pronksi ja raua ümbertöötlemisel. Nad oskasid valmistada metallist nooleotsi, sirpe ja mitmesuguseid tarbeesemeid.

Küllaltki kõrgel tasemel oli sküütidel sõjaasjandus. Naaberahvastest varem hakkasid nad kasutama sadulat ja jaluseid. Vibude, pronksotstega noolte ja raudkilpidega relvastatud sküütide ratsavägi kujutas endast ähvardavat jõudu. Vanaaja kirjanikud kirjutavad, et sküüdid olid tuntud suure sõjakuse, vastupidavuse ja julmuse poolest vaenlase vastu.

VI sajandi lõpul e. m. a. löid sküüdid edukalt tagasi põhjapoolsetele Musta mere äärsetele aladele tunginud arvuka Pärsia sõjaväe kallaletungi. Pärsia vägesid juhatas kuningas Dareios I. Sküüdid meelitasid pärslased maa sügavusse, kus peaaegu kogu kohalik elanikkond tõusis nende vastu üles.

Sküüdi ratsanikud tungisid igast küljest vaenlasele kallale ja kadusid oma kiiretel ratsudel niisama kiiresti kui olid ilmunud, andmata võimalust otsustavaks lahinguks. Pärsia sõjaväe liikumisteede ääres ajasid sküüdid kaevud mulda täis, panid stepi põlema, jättes pärslased joogiveeta ja karja-

maata. Riskeerimata hukutada ennast ja oma sõjaväge steppides, oli Dareios sunnitud suurte kaotustega taganema, kusjuures sküütide ratsaväe eelsalgad oleksid peaaegu ära lõiganud Dareiose Doonau jõe ülekäikudest.

Sküüdid vibu laskmas. (Kujutatud kuldplaadil. IV sajand e. m. a.)

Sõjas Dareios I vastu võitlesid sküüdid oma hõimujuhtide juhtimisel. Koos juhtidega valitses vanemate nõukogu, mis koosnes sugukonna- ja hõimuaristokraatiast. Kõige tähtsamad küsimusi otsustas hõimu koosolek. Ta valis hõimujuhi, arutas sõjapidamise küsimusi, mõistis kohut kõige suuremate kurjategijate, näiteks reeturite üle. Sellest võib järeldada, et sküütidel oli veel ürgkogukondlik kord.

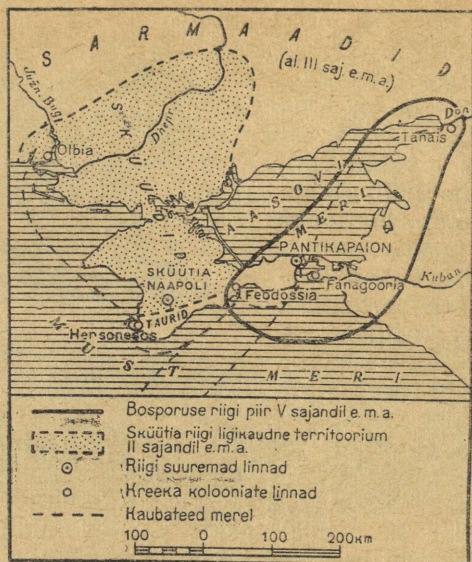
Kuid hiljem hakkas see kord lagunema. Sküütidel hakkas arenema orjapidamine ja nendel tekkis päritav kuningavõim, mis sattus kõige rikkamate ja nimekamate perekondade kätte. Nendel kuningatel oli väga suur võim.

Pärast kuninga surma veeti tema surnukeha rikkalikult kaunistatud sõjavankris ringi mööda maad. Kuninga sõjavankrile järgnes veok, kus oli üks tema naistest. Matuserongiga aeti kaasa veel orje ja terve hobusekari. Matuserongiga kohtudes pidid elanikud vältendama kõige suuremat kurjust: maha löikama juuksed või osa kõrvast, kriimustama oma nägu, torakama noolega läbi vasaku käe. Kuninga haul hukati tema naine, orje ja hobuseid ning maeti koos temaga. Hauda pandi samuti kuninga lemmikesemed. Pärast seda püstitati haulale kõrge kurgaan (hauaküngas).

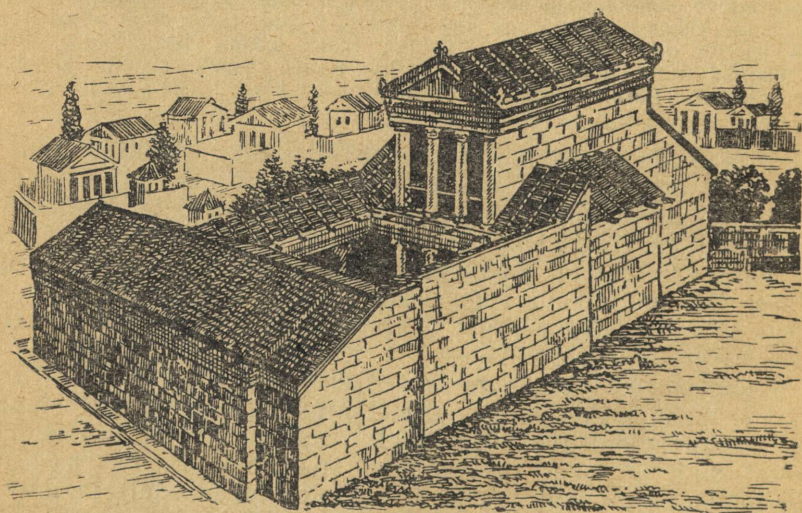
Päritava kuningavõimu tekkimine oli seotud sküütide juures klasside ja orjandusliku riigi kujunemisega. Umbes III sajandil e. m. a. tekkis Krimmi stepialal ja Alam-Dnepri territooriumil tugev sküütide riik. Selle pealinnaks oli Sküütia-Naapoli linn, mille varemed on tänapäevani säilinud Simferoopoli ümbruses. See riik suutis kaua aega vastu panna rändsarmatide survele ja pidas visa võitlust põhjapoolsete Musta mere äärsete antiiksete orjanduslike riikidega.

Põhjapoolsed Musta mere äärsed antiiksed riigid.¹ VI—V sajandil e. m. a. tekkis põhjapoolsetel Musta mere äärsetel aladel mitu kreeka kolonistide poolt rajatud antiikset riiki. Tähtsamad nendest olid Olbia (Lõuna-Bugi suudmes), Hersonesos (Krimmi lõunarannikul, praeguse Sevastopoli lähedal) ja Bosporuse riik (Krimmi idaosas, samuti ka Kubani ja Doni jõe alamjooksul).

¹ Antiikseteks nimetatakse kreeklaste ja roomlaste poolt rajatud orjanduslikke riike.

Musta mere põhjarannik V—I sajandil e. m. a.

Olbia. Orjapidaja maja koos kõrvalehitustega.

Põhjapoolsete Musta mere äärsete antiiksete riikide majandus oli kõrgemal tasemel kui teistes meie maa territooriumil asunud orjanduslikes riikides. Koos põlluharimisega oli laialdaselt arenenud aiandus, viinamarja- ja köögiviljakasvatus, kalapüük. Kivimüüridega ümbritsetud linnades ehitasid orjad ja vabad inimesed orjapidajatele suurepäraseid maju, rajasid antiikseid templeid ja teatreid.

Suure osavuse saavutasid antiikaja meistrid savi- ja metallnõude tootmisel, rahade müntimisel ja juveelikunstis, s. o. kullast, hõbedast ja kalliskividest ehteasjade valmistamisel. Eriti täiuslikud olid antiiksed maali- ja raidkunsti teosed. Selliste kunstiteoste hulka kuulub näiteks suurepärase sfinksikujuline ¹ anum.

Põhjapoolsete Musta mere äärsete alade majandusliku ja kultuurielu keskuseks oli Bosporuse riigi pealinn Pantikapaion (praegune Kertš).

Nagu teised Kreeka linnad, nii pidas ka Pantikapaion elavat kaubavahetust kohalike hõimude ja meretaguste maadega. Sinna veeti palju orje, keda saadi peamiselt rikkastelt sküütidelt ja sarmaatidelt vahetuskaubana luksusesemete vastu.

Orjade ülestõus Bosporuse riigis. Vanaaja riikides tegid orjad kõige raskemaid töid. Nad töötasid aedades, põllul ja karjalautades. Hommikust õhtuni töötasid nad ka töökodades, ehitustel, kaevandustes ja kivimurdudes. Laevadel olid orjad sõudjaiks. Et orjad ei põgeneks, pandi nad ahelatesse, hoiti kasarmutes.

See ebainimlik ekspluateerimine põhjustas Bosporuse riigis 107. aastal e. m. a. suure orjade ülestõusu. Ülestõusu juhiks sai ori Saumak, kes oli päritolult sküüt. Ülestõusnud tapsid Bosporuse kuninga ja õiendasid arveid oma rõhujatega. Ülestõus levis ka teistesse linnadesse. Bosporuse riigi kuningaks valiti Saumak.

Kuid Saumaki võim ei kestnud kaua. Pontose kuninga väed surusid kohalike orjapidajate toetusel maha orjade ülestõusu. Bosporuse riik ja Hersonesos ühendati Pontose riigiga, mis asetses Musta mere lõunarannikul.

Sfinksikujuline anum. (V sajandi lõpp — IV sajandi algus e. m. a.)

¹ Sfinks — fantastiline olend looma keha ja inimese peaga.

Münt Saumaki kujutusega.

I sajandi keskel e. m. a. sattusid aga põhjapoolsed Musta mere äärsed maad Rooma orjapidajate valdusesse. Kuid rahvahulkade võitlus kohalike ja välismaiste rõhujate vastu jätkus endiselt.

Seega saavutati vanaaja riikide kõrge majanduslik ja kultuuriline tase orjade ja kohaliku alistatud elanikkonna julma ekspluaterimisega, mis põhjustas rahvahulkade avalikke väljastumisi orjapidajate vastu.

III peatükk

IDASLAAVLASED KAUGES MINEVIKUS

§ 7. VANADE SLAAVLASTE TEGEVUSALAD JA ÜHISKONDLIK KORD.

Slaavlased — Ida- ja Kesk-Euroopa põliselanikud. Ida-Euroopa metsastepivööndis sküütide ja sarmaatide naabruses elasid juba vanasti põlluharijate slaavlaste hõimud. Slaavlaste asulad olid levinud ka kogu Kesk-Euroopa territooriumil, kus nad puutusid kokku germaani hõimude asulatega.

Meie ajaarvamise esimestel sajanditel, kui oli toimunud slaavlaste pikk kultuuriline arengutee, tundsid Rooma kirjanikud slaavlaste veneedide (või veneetide) nime all. Rooma ajaloolane Tacitus (I sajandil m. a. j.) märkis, et veneedid elavad sarmaatide ja germaanlaste vahel, «ehitavad maju, kannavad kilpe ja armastavad jala käia, mis ei ole sugugi iseloomulik sarmaatidele, kes elavad kibitkas ja sõidavad ratsa». Seega rõhutas Tacitus slaavlaste paikset eluviisi. Hilisemad ajaloolased (VI sajandil) eristasid veneedide seas lääne pool Dnestri jõge elavaid sklaaviine antidest (idaslaavlastest), kes asustasid Dnestri- ja Dnepri keskjooksu äärseid metsastepivööndi viljarikkaid alasid. Järk-järgult asustasid idaslaavlaste hõimud ka Ülem-Dnepri basseini metsavööndi, sealt aga liiguti edasi Okaa, Volga ja Daugava ülemjooksule. Juba vanast ajast löid slaavlased tihedad sidemed maa loodeosas elavate leedu-läti hõimudega, maa põhja- ja kirdeosas puutusid nad aga edaspidi kokku üksikute soome-ugri hõimudega, kes olid eestlaste, soomlaste, karjalaste, maride, mordvalaste ja teiste rahvaste esivanemateks.

Põlluharimise, käsitöö ja kaubasidemete arenemine slaavlastel. Ida-Euroopa metsa-aladel elavate slaavi ja osaliselt ka mittedlaavi hõimude juures arenes alepõllundus. Alepõllunduseks

nimetati seda sellepärast, et külviks ettevalmistatavalt metsatükilt raiuti raudkirvestega puud maha. Kui puud olid ära kuivanud, põletati kogu künniks valmistatud maatükk üle ja tehti siis raudkõblastega kohedaks. Seeme külvati otse pealmise mullakihi segatud tuhasse ja äestati oksäkkega.

1

2

3

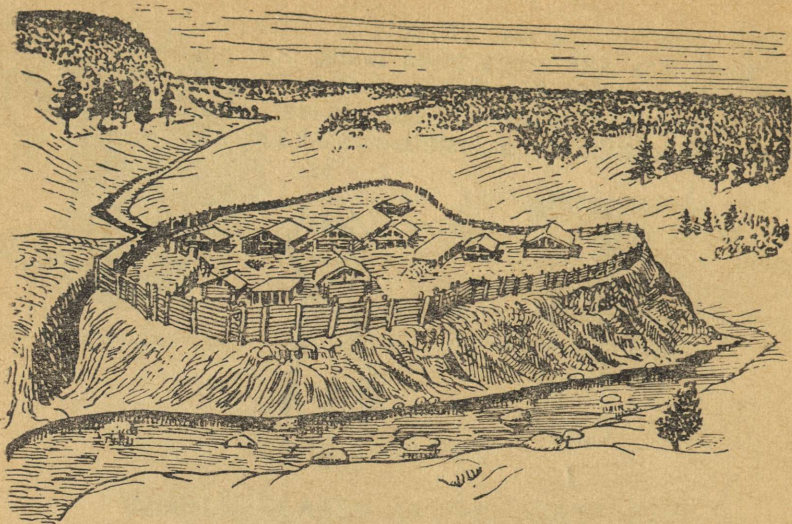
Alepõllunduse tööriistad: 1 — raudkirves;
2 — raudkõblas; 3 — oksäke.

Tuhk oli suurepäraseks väetiseks. Alemaalt saadi mitme aasta jooksul võrdlemisi korralikku saaki. Kui maa välja kurnati, tuli uus metsatükk üles harida.

Metsa maharaiumine ja maa külviks ettevalmistamine nõudis palju tööd. Sellepärast võisid alepõllundusega tegelda ainult isajärgsed suurpered. Meie ajaarvamise esimestel sajanditel elasid isajärgse sugukonna moodustanud suurpered pikkades ühismajades. Need olid jaotatud üksikuteks ruumideks, kus igaühes oli oma tulekolle. Sellistest majadest koosnevad asulad olid kindlustatud naabersugukondade kallaletungide eest kraavide, muldvallide ja kaitsetaraga.

Suur tähtsus metsahõimude majapidamises oli karjapidamisel, küttimisel ja kalastamisel.

Kesk-Dnepri ja Dnestri vahelises metsastepivööndis elavate hõimude majapidamises oli eriti tähtis koht künnipõllundusel. Need hõimud elasid tavaliselt üsna suurtes kindlustamata asulates. Elamud kujutasid endast sisekoridoridega ühendatud muldonne või saviga kaetud puumaju. Elamut soojendas

Metsavööndi asula. (III—V sajand m. a. j.)

savist mätsitud ahi. Asula ümber laiusid põllud, kuhu külvati rukist, kaera, hirssi.

Dnepri keskjooksu äärsed hõimud tundsid hästi mitmesuguste metallide — kulla, hõbeda, vase ja raua töötlemist. Nad õppisid hästi valmistama mitmesuguseid nõusid ja nikerdama luust esemeid.

Osa esemeist toodi Dnepri-äärsetele aladele põhjapoolsetest Musta mere äärsetest ja Ida-Rooma (Bütsantsi) keisririigi linnadest. Nendest kaubasidemetest annavad tunnistust hulgalised Rooma müntide leiukohad Dnepri keskjooksu aladel.

Slaavi hõimude poliitilise ühinemise algus. Meie ajaarvamise esimestel sajanditel valitses slaavlaste juures veel ürgkogukondlik kord.

Savinõud Dnepri-äärsetelt aladelt. (IV—V sajand m. a. j.)

Bütsantsi ajaloolased märkisid, et slaavi ühiskond koosnes üksikutest hõimudest, keda juhtisid valitud hõimujuhid. Peale hõimujuhi oli igal hõimul veel vanemate nõukogu ja hõimu koosolek. Seda nimetati *veetšeks* (sõnast — «вещать» — rääkima). «Seda rahvast,» kirjutas üks Bütsantsi ajaloolane, «ei valitse üks isik... nad arutavad ühiselt, mis on neile kasulik ja mis kahjulik.»

Lõunapoolsetel slaavi hõimudel, kes olid majanduslikult enam arenenud kui põhjapoolsed metsahõimud, tekkis juba IV—VI sajandil majanduslik ebavõrdsus. Üksikute hõimujuhtide võim muutus päritavaks. Hõimuaristokraatial ilmusid orjad, kuid orjatöö ei olnud majapidamises veel suurt tähtsust. Vangid müüdi tavaliselt võõramaalastest kaupmeestele või lasti lunaraha eest minna kodumaale. Kui vangi ei saadud müüa või kui polnud lootust saada tema eest lunaraha, lasti ta mõne aasta pärast vabaks ja võimaldati tal elada slaavlaste kogukonnas.

Varanduste ja vangide haaramiseks, samuti oma maade kaitsmiseks vaenlase kallaletungide eest hakkasid antiid ja sklaaviinid ühinema suurteks hõimuliitudeks. Hõimuliitude tekkimisega võisid slaavlastel edukamalt tagasi lüüa Euroopa naaberhõimude ja Aasia rändrahvaste kallaletunge. Nii pidasid antiid ägedat võitlust põhjapoolsetele Musta mere äärsetele aladele tunginud germaani hõimude — gootidega. Koos sklaviiinidega takistasid antiid mitmesuguste rändhõimude (hunnide, avaaride) edasitungi läände.

Seega tõi majanduse arenemine slaavlastel, nagu ka teistel vanaaja hõimudel, kaasa ürgkogukondliku korra lagunemise ja suurte hõimuliitude tekkimise. Äge võitlus välisvaenlaste vastu kiirendas slaavlaste hõimude poliitilise ühinemise algust.

§ 8. SLAAVLASTE OSAVÕTT VÕITLUSEST MUSTA MERE JA VAHEMERE-ÄARSETE ORJANDUSLIKE RIIKIDEGA.

Orjandusliku korra langus vanaaja riikides. Meie ajaarvamise esimestel sajanditel oli slaavi hõimudele suurimaks ohuks võimas Rooma keisririik. Selle võim levis üle kogu Vahemere- ja Musta mere äärsete alade ja ulatus kaugele itta. Alistanud briti, gallia ja paljud germaani hõimud, püüdsid Rooma keisrid orjastada ka slaavlasti.

Kuid Rooma orjapidajad ei suutnud slaavlaste maadel oma ülevõimu kehtestada. III—V sajandil läks orjanduslik kord languse teed.

Üle jõu käiva maksukoorma ja odava orjatöö konkurentsi tõttu laostusid vabad talupojad ja käsitöölised. Orjad aga vihkasid oma sunnitööd ja tegid igati kahju orjapidajatele: rikkusid nende tööriistu, vigastasid töö-

loomi, harisid halvasti maad. Orjatöö ei olnud enam kasulik. Orjade ülestõusud, millest võtsid osa ka talupojad ja käsitöölised, vapustasid põhjalikult Rooma keisririigi orjanduslikku korda.

Languse olukorras olid ka Roomast sõltuvad põhjapoolsed Musta mere äärsed ja Taga-Kaukaasia orjanduslikud riigid. Musta mere äärsed vanaaja linnad vaesusid, käsitöö hakkas nendes kiratsema, kaubandus jäi kängu. Samal ajal kasvas orjade, talupoegade ja käsitööliste viha orjapidajate vastu. Orjanduslike riikide ekspluateeritav elanikkond hakkas ühinema naaberhõimudega, et võidelda ühiselt orjapidajate vastu.

Peaaegu kõikidel oma piiridel pidi Rooma keisririik tagasi lööma naaberhõimude ja -rahvaste kallaletunge. III sajandi lõpul olid roomlased sunnitud oma väed ära viima põhjapoolsetest Musta mere äärsetest ja Taga-Kaukaasia vanaaja linnadest. IV sajandi lõpul purustasid hunnid rändhordid peaaegu kõik põhjapoolsed Musta mere äärsed vanaaja linnad.

Slaavlaste sõjad Bütsantsiga VI—VII sajandil. V sajandil langes Lääne-Rooma keisririik ülestõusnud töörahvahulkade ja Lääne-Rooma keisririiki tunginud germaani hõimude ühiste löökide all. Kuid Ida-Rooma (Bütsantsi) keisririik jäi veel püsima. Bütsantsi keiser Justinianus, püüdes kindlustada orjanduslikku korda, alustas pealetungi slaavlaste vastu. Tema käsul ehitati Doonau ja Musta mere äärde kindlusi. Slaavlaste vastu ässitati üles hunnid ja avaarid. Tehti katseid taastada orjanduslik kord ka endise Lääne-Rooma keisririigi territooriumil. Kuid need katsed ebaõnnestusid.

VI—VII sajandil murdsid slaavlased läbi Doonau-äärsetest kindlustustest ja tungisid Ida-Rooma keisririigi piiridesse. Algas slaavi hõimude asustamine Doonau-äärsetele ja Doonau-tagustele maadele. Sellest liikumisest Doonau äärde võtsid osa ka antid.

Slaavlaste sissetungiga Balkani maadesse kaasnesid kohalike orjade ülestõusud. Orjad hävitasid orjapidajaid ja ühinesid slaavlastega. Liidus Ida-Rooma keisririigi rõhutatud hulkadega kiirendasid slaavi hõimud orjandusliku korra likvideerimist Bütsantsi territooriumil.

Sõjad Ida-Rooma keisririigiga avaldasid suurt mõju ka vanade slaavlaste elu-olule, kiirendades nendel ürgkogukondliku korra langust.

Balkani sõjakäikude ajal said slaavi ülikad palju väärtasju, Rooma münte ja kalleid antiikkunsti esemeid. Osa nendest väärtasjadest on avastatud leiukohtades, mis asuvad ka idaslaavi maades. Eriti rikkalik on Pereštšepeni leiukoht, mis asub 12 kilomeetri kaugusel Poltaava linnast. Selle leiukoha üks kuldese kaalus rohkem kui 20 kg.

Suur sõjasaak, mis sattus slaavi hõimuaristokraatia kätte, rikastas teda ja võimaldas ülal pidada hästirelvastatud sõjameeste salku ehk družinasid. Сõна «дружина» tähendas

Vanaaegsed anumad Pereštšepeni leiukohast. (VI—VII sajand m. a. j.)

esialgu igasugust sõpruskonda, seltsi, liitu. Hiljem aga tähendati selle mõistega väepealiku saatjaid ja kaasvõitlejaid. Tuginedes družiinale, allutas sõjaväeline aristokraatia oma võimule slaavi hõimud.

Pikaajalise võitluse käigus võimsa Bütsantsiga täiustasid slaavlased sõjatehnikat. Nad õppisid piirama ja vallutama kindlusi, kasutama linnade piiramisel müüri lõhkujaid, kiviheitemasinaid, haakeredeleid.

Slaavlased olid täpsed vibulaskurid. Laskmisel tarvitati mürgitatud otstege nooli. Nad käsitsesid lahingus osavalt raudmõõka, sõjataprit ja -nuia, heitsid tabavalt lingukivi. Kaitserehvana kasutasid nad pikki kilpe.

Slaavlaste kombed ja kultuur. Raske, sajanditepikkune võitlus tugevate ja kardetavate vaenlastega karastas slaavlasti. Nad olid väga mehised, talusid kergesti kuumust, külma ja nälga. Slaavlased ennast vangi ei andnud. Argust ja reetmist lugesid nad kõige rängemaks kuriteoks. Oma vabadust ja sõltumatust hindasid slaavlased kõige kallimaks varaks. Kui näiteks avaride juht saatis saatkonna slaavlaste juurde, nõudes nende alistumist avaridele ja andamite maksmist, vastasid slaavlaste vanemad: «Kas on veel sündinud ilmale ja soojendab ennast päikesekiirtes niisugune inimene, kes suudaks meie jõudu murda?» See vastus annab tunnistust mitte ainult slaavlaste vabadusearmastusest, vaid ka nende sõjalisest võimsusest.

Dnepri keskjooksu alade antidel olid osavad meistrid. Rauast sepiastasid nad mõõku, odaotsi, kirveid, adraterasid, sirpe ja teisi

Kaks slaavi hõbekujukest Kiievimaa leiukohast.
(VI—VII sajand m. a. j.)

esemeid. Vasest, pronksist, hõbedast ja kullast valati ja taoti mitmesuguseid ehteasju — sõlgi, rinnanõelu, sõrmuseid, käevõrusid, kõrvarõngaid, vööpandlaid jne. Savist vooliti mitmesuguseid mustri- ja savinõusid. Antid olid samuti osavad puunikerdajad. Nad oskasid valmistada värviküllaseid tikandeid ja mustri- ja kangaid. Suuri edusamme tegid slaavi meistrid inimeste, hobuste ja metsloomade kujutamisel.

Kõik see annab tunnistust sellest, et antid etendasid suurt osa mitte ainult Euroopa hõimude võitluses vanaaja orjanduslike riikidega, vaid ka idaslaavlaste kultuuri arendamisel.

FEODAALSUHETE TEKKIMINE. KIIEVI-VENEMAA

IV peatükk

VANA-VENE RIIGI TEKKIMINE JA LAIENEMINE

§ 9. FEODAALSUHETE TEKKIMINE IDASLAAVLASTEL.

Põllumajanduse arenemine idaslaavlastel. IX—X sajandil laienes tunduvalt idaslaavlaste asustuspiirkond. Idaslaavlasti hakati nimetama russideks või venelasteks ja nende maad Russiks (Venemaaks).

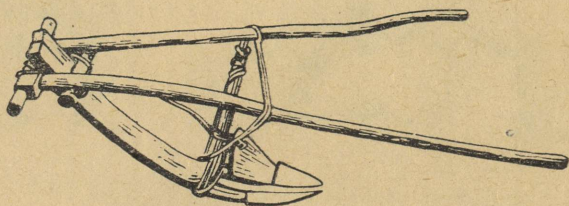
Üheaegselt uute maade kasutuselevõtmisega laienes künnipõllundus. Metsastepirajoonist tungis see sügavale metsavööndisse, ehkki põhjapoolsetel aladel kasutati veel mitusada aastat alepõllundust. Künnipõllunduses said valitsevaks kaks põhisüsteemi — kesapõllu- ja kaheväljasüsteem. Kesapõllusüsteemi juures külvati künnimaale senikaua, kuni maa välja kurnati, pärast seda jäeti see pikemaks ajaks kesa alla. Kaheväljasüsteemi juures jaotati künnimaa kaheks väljaks, kusjuures ühele väljale külvati teatud aja jooksul vilja, teine samal ajal puhkas. Selline vaheldumine vähendas tunduvalt ülesküntud maatüki puhkeaega, võrreldes maaharimisel kesapõllusüsteemiga.

Paranesid ka põllutööriistad. Raudkirves ja raudkõblas, millega varem metsarajoonides hariti alemaad, tõrjuti järk-järgult välja raudninaga adra poolt. Lõunarajoonides ilmusid hõlmadrad, mis kündmisel lõikasid lahti palju laiema mullakihi kui raudninaga adrad. Üha rohkem hakati kasutama selliseid põllutööriistu, nagu äkked, sirbid ja vikadid.

Vana-Vene künnipõllunduse tööriistad: adranina (*keskel*), adrahõlmad (*vasakul ja paremal*).

Põlluharimine saavutas säärase taseme, et sellega võisid tegelda juba üksikud perekonnad, mitte aga enam kogu sugukond. Endine sugukondlik kogukond loovutas oma koha talupoegade naaberkogukonnale.

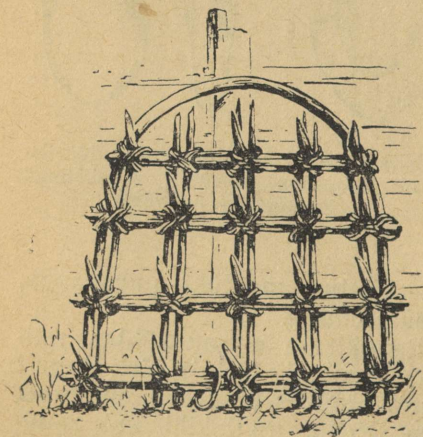
Rauast adraninaga harkader.

Naaberkogukonda kuuluvaid põlluharijaid-talupoegi nimetati slaavlaste juures smerdideks, kogukonda ennast aga nimetati miriks (põhjas) ja verviks (lõunas). Igal kogukonda kuuluval perekonnal oli õigus hoida oma karja ühiskarjamaal, koguda metsmesilaste mett, samuti panna välja «paelu», s. o. võrke metsloomade ja lindude püüdmiseks. Kuid künnimaa, samuti nagu kariloomadki, kuulus üksikutele perekondadele.

Iga smerdi perekond haris iseseisvalt oma põldu ja aiamaad, kasvatas kariloomi ja kodulinde, tegeles jahipidamisega ja kalapüügiga. Ühtlasi valmistas ta endale kalevit ja linast riiet, rõivaid ja jalanõusid. Talupoeg meisterdas endale ise ka majapidamises vajalikud tööriistad.

Sellist majapidamist, mis too-
dab kõik vajaliku ise ja mis
peaaegu midagi ei osta ega
müü, nimetatakse naturaals-
majapidamiseks.

Linnade tekkimine ja are-
nemine. Põllumajanduse kõr-
val arenes ka käsitöö. Spet-
siaalseteks käsitööharudeks
said rauasulatamine, sepatöö,
vasesulatamine ja vasevalu,
ehteasjade tootmine ja savi-
nõude valmistamine. Vastavalt
käsitöö arenemisele tekkisid
erilised käsitöölise alevid.
Kaitseks kallaletungide vastu
ümbritsesid käsitöölised alevi

Puuäke.

valli või püsttaraga, hiljem hakati ehitama alevite ümber tugevaid puutarasid. Peamiselt sel kombel tekkisidki linnad.

Erinevalt külast, mille elanikud tegelesid ainult põllumajandusega, koondusid linnadesse peamiselt käsitöö ja kaubandus. Kuid ka linnaelanikud tegelesid veel põlluharimisega. Ainult suurtes linnades hakkas osa käsitöölisi järk-järgult loobuma põllutööst.

IX—X sajandil oli Venemaa suurimaks linnaks Kiiev. Ta oli suure veete keskuseks, mis kulges Balti merest läbi Vene maade Musta mereni ja sealt edasi Bütsantsi.

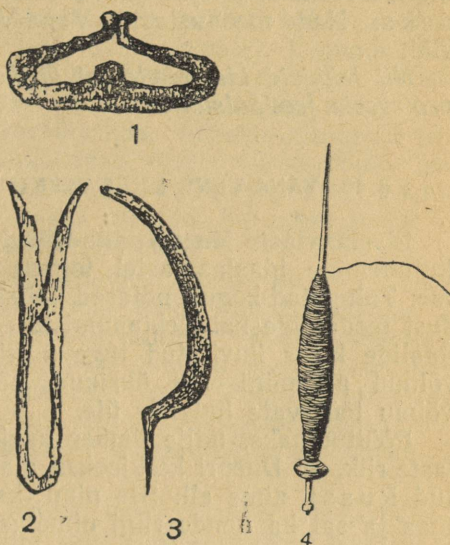
Selle suure veete põhjapoolses otsas asus Novgorod. Nagu Kiievgi, sai ta varakult suureks käsitöö ja kaubanduse keskuseks.

Peale Kiievi ja Novgorodi tunti järgmisi Vana-Vene linnu: Laadoga, Pihkva, Smolensk, Tšernigov, Rostov, Suzdal jt.

Sageli ilmusid vene linnadesse ka väliskaupmehed, keda vanasti nimetati «külalisteks». Kaupmehed töid Idamaadelt ja Bütsantsist kalleid kaupu: relvi, veini, siidkangaid jm. Venemaalt ostsid nad karusnahku, vaha ja orje-sõjavange. Vana-Vene väliskaubandus ei teenindanud mitte elanikkonna põhihulki, vaid kõigepealt tekkivat feodaalide-maavaldaajate klassi.

Feodaalühiskonna kujunemine slaavlastel. Feodaalide-maavaldaajate klass kujunes idaslaavlastel nagu paljudel teistelgi rahvastel ürgkogukondliku korra lagunemise protsessis. Sel ajajärgul, mis kestis mitu sajandit, tugevnes kogukonnas varanduslik ebavõrdsus. Selle kutsus esile eraomanduse kasv maale ja kariloomadele. Varandusliku kihistumise tulemusel eraldusid kogukonnast rikkad maaomanikud. Paljud vabad kogukondlased aga laostusid. Suutmata pidada iseseisvat majapidamist, sattusid laostunud talupojad sõltuvusse maavaldaajatest.

Talupoegade laostumist ja elanike maavaldaajatest sõltuvusse sattumist soodustasid eriti sõjad, mis ürgkogukondliku korra languse ajal toimusid väga sageli. Sõdade ajal valiti hõimuaristokraatia hulgast väepealikud — vürstid, kelle kätte sattus lõvi-

Vene käsitööliste poolt valmistatud esemed: 1 — tulaud; 2 — käärid; 3 — sirp; 4 — kedervarrega värten.

osa kokkuriisitud saagist, samuti suur osa sõjavange. Vürstid asutasid družiinasi ja haarasid nende abil võinu oma hõimus. Vürstid ja nende družinnikud kasutasid võimu kogukonna maade haaramiseks, samuti ka talupoegade maksustamiseks andamitega. Järk-järgult muutus vürsti võim päritavaks, endise hõimuaristokraatia esindajad ja vanemad družinnikud said bojaarideks. Nad moodustasid Vana-Vene feodaalhiskonna ülemikihi.

Nii tekkisid idaslaavlastel ürgkogukondliku korra lagunemise protsessis feodaalsuhted.

§ 10. VANA-VENE RIIGI TEKKIMINE KESKUSEGA KIIEVIS.

Idaslaavlaste ühendamine Kiievi võimu alla. Feodaalhiskonna kujunemine idaslaavlastel toimus terava klassivõitluse olukorras. Talupojad-kogukondlased kaitsesid visalt oma maad ja vabadust feodaalide kallalekippumiste eest. Seepärast oli valitsev feodaalide klass huvitatud tugeva riigi moodustamisest, kes oleks võinud paremini kui üksikud hõimuvürstid kindlustada ülevõimu töötavate hulkade üle.

Põhituumaks, mille ümber hakkas tekkima ühtne idaslaavlaste riik, oli Dnepri keskjooksu aladel elav hõimuliit, kes oli tuntud Russi nime all. See nimi kandus üle kogu idaslaavlaste maa ja sai ka nende riigi nimetuseks.

Euroopas esines Russ (Venemaa) suure poliitilise jõuna juba IX sajandil. Sel ajal astus Venemaa otsustavasse võitlusse Bütsantsiga, kes Krimmi vallutamiseks püüdis sulgeda slaavlastele väljapääsu Mustale merele. IX sajandi algul tungisid Vene väed Krimmi ja laastasid selle lõunaranniku. 839. aastal külastasid Venemaa saadikud Bütsantsi ja pidasid seal läbirääkimisi. 860. aastal võttis Venemaa ette sõjaretkte Konstantinoopoli — Bütsantsi pealinna vastu (Venemaal nimetati seda Tsargradiks). Bütsantsi valitsus oli sunnitud maksma Venemaale andamit ja sõlmima temaga «rahu ja sõpruse» lepingu. Rääkides tolle aja russidest (venelastest), nimetas Bütsantsi patriarh neid rahvaks, keda «paljud mäletavad ja ülistavad».

IX sajandi teisel poolel ühendati Kiievi võimu alla Dnepri keskjooksu alad, kus juba igivanast ajast elas idaslaavlaste kõige eesrindlikum osa. Idaslaavlaste ülejäänud osa ühendamisest takistas ajutiselt kasaaride ja varjaagide (normannide) kallaletung. Kasaarid, kes asustasid Volga ja Doni vahelise ala, alistasid ja maksustasid andamiga osa idaslaavlaste hõime (severjaanid, radiimitšid ja vjatitšid), kes elasid Dneprist ida pool Desna, Soži, Okaa ja Moskva jõe basseinis. Suure saagi otsimisel tungisid varjaagid Skandinaaviast Vene maadele. Varjaagide družiinade juhtidel õnnestus mõnikord ajutiselt alistada üksikud slaavi hõimud ja isegi valitseda neid, kuid varjaagid ei suutnud avaldada olulist mõju Venemaa arengule. Venemaale asunud väikesearvulised varjaagide družiinad sla-

vistusid kiiresti, s. o. sulasid ühte slaavi elanikkonna põhimasiga, õppisid ära slaavi keele ja võtsid omaks kõrgema slaavi kultuuri.

Kasaaride ja varjaagide röövretkedele vaatamata Venemaa üha tugevnes. Eriti tugevaks kasvas ta pärast kahe suurema slaavi keskuse — Kiievi ja Novgorodi ühinemist. Legendi järgi toimus see ühinemine IX sajandi lõpul vürst Olegi ajal. Selleks ajaks sai Kiiev «vene linnade emaks», Vana-Vene riigi pealinnaks, Kiievi vürst aga «suurvürstiks», Kiievile-allutatud hõimuvürstide juhiks. Olegi ajal ühendati Kiievi vürsti võimu alla suur osa idaslaavlasti: poljaanid, drevljaanid, kriivitšid, Ilmeni slaavlast, samuti ka severjaanid ja radiimitšid, kes vabastati kasaaride ikke alt.

Kiievi vürstide sisepoliitika. Kiievi-Venemaa oli varafeodaalne riik, kus feodaalsuhted olid veel nõrgalt arenenud ja ebakindlad. Seepärast püüdis riiki valitsev Kiievi suurvürst kõigepealt valitseva feodaalide klassi huvides kindlustada oma võimu rahvahulkade üle ja laiendada seda kõikidele idaslaavlaste maadele. Isiklikult vabad talupojad-kogukondlased olid kohustatud maksma Kiievi vürstile andamit karusnahkades ja produktides (mesi, vaha jm.).

Igal aastal talve algul väljus vürst linnast «poljuudjele» («на полюдье»), s. o. sõitis läbi kõik asustatud punktid ja kogus andamit. Peale andamite maksmise pidid talupojad täitma küüdi- ja väeteenistuse kohustust, parandama ja ehitama kindlustusi jne. Koormates talupoegi andamitega ja mitmesuguste kohustustega, soodustas riik samal ajal feodaalse maaomanduse kasvu ja vabade kogukondlaste muutmist feodaalselt sõltuvateks külaelanikeks. Talupoegade kogukonnamaade arvel kasvas vürstide ja bojaaride eraomandus maale. X sajandist on säilinud kirjalikud ülestähendused vürstide küladest, linnadest ja lossidest, kus elas ja töötas feodaalselt sõltuv elanikkond. Kõik see kõneleb sellest, et Vana-Vene riik aitas aktiivselt kaasa talupoegade feodaalse ekspluaterimise tugevdamisele ja kindlustamisele. See oli tema peaülesandeks.

Selle ülesande täitmiseks suurendati Kiievi vürsti sõjaväge.

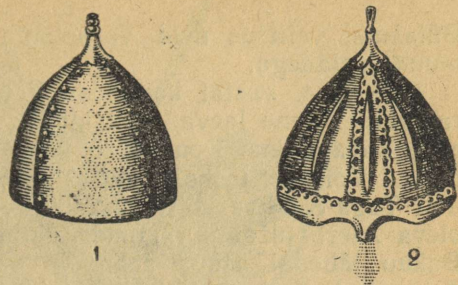
Riigi sõjaliste jõudude organisatsioon. Vana-Vene sõjavägi koosnes suhteliselt väikesest vürsti družinast ja sõjaväest, s. o. vabade talupoegade-kogukondlaste ja linlaste maakaitseväest. See ei olnud alaline sõjavägi: ta kutsuti kokku vastavalt vajadusele. Sõjaväe juhtideks olid družinnikud. Vaenlaste kallal tungi korral Venemaale asus kogu rahvas relvade juurde.

Sõjavägi jagunes jalaväeks ja ratsaväeks. Ratsaväes olid peamiselt družinnikud, jalaväes — smerdid. Lahingu ajal oli jalavägi keskel, ratsavägi aga tegutses flangidel («tiibadel»). Selline lahingukord võimaldas lahingus manööverdada, haarata vaenlast

Poljuudje. (K. V. Lebedevi maali järgi.)

tiibadelt. Kasutati samuti varitsusi ja vaenlasepetmist näilise taganemisega. Vürsti družinnikutel olid mitmesugused relvad ja relvasutus: mõõgad ja saablid (kõvermõõgad), lahingutaprid, odad, kiivrid, soomusrüüd ja kilbid. Smerdi relvadeks olid tavaliselt lahingutaprid ja odad, mida rahu ajal kasutati suurte metsloomade küttimisel.

IX—X sajandi vene družinnikute kiivrid: 1 — Tšernigovi; 2 — Smolenski.

Peale maaväe oli Kiievi vürstidel ka jõe- ja merelaevastik. Nagu näitavad kirjalikud allikad, oskasid idaslaavlased ületada jõgesid ja olid head mere-sõitjad. Oma puutüvest väljaraiutud ja külgedelt laudadega üle löödud madalapõhjalistel lotjadel purjetasid nad Mustal merel, Aasovi ja Kaspia merel ning jõudsid Balti merele.

Oma relvastatud jõudude abil Kiievi vürstid mitte ainult ei laiendanud Vana-Vene riigi territooriumi, vaid hoidsid alluvuses oma võimu all olevaid hõime.

Seega tekkis varafeodaalne Vana-Vene riik feodaalsuhete arenemise tulemusena, slaavi ühiskonna klassideks jagunemise ja klassivastuolude kasvu tulemusena.

§ 11. VANA-VENE RIIGI LAIENEMINE X SAJANDIL.

Sõjaretked Bütsantsi ja Kaspia maile. Drevljaanide ülestõus. Andamite realiseerimiseks ja kallite välismaiste kaupade muretsemiseks vajas kujunev Vana-Vene feodaalide klass vaba väljapääsu Mustale merele, Aasovi ja Kaspia merele. Sellepärast võtsid juba esimesed Vana-Vene vürstid ette pikki sõjaretki Bütsantsi ja Kaspia maile.

Vana-Vene kroonikates (letopissides¹) jutustatakse, et vürst Olegi juhtimisel sooritati edukas sõjaretk Bütsantsi. Võidu märgiks olevat vürst Oleg löönud oma kilbi Tšargradi väravale. Bütsantsi valitsus pidi maksma Kiievi vürstile suurt andamit ja sõlmima Olegiga 911. a. Venemaale kasuliku lepingu. Selle lepingu alusel sai Vana-Vene riik takistamatu ja tollivaba kauplemise õiguse Bütsantsiga. Konstantinoopolisse sõitnud kaupmehed ja saadikud said poole aasta jooksul toiduaineid: leiba, veini, liha, kala ja aedvilju. Tagasitee jaoks pidi

¹ Letopissideks (kroonikateks) nimetati Venemaal ajaloolisi teoseid, kuhu sündmusi märgiti üles aastast aastasse, s. o. ranges kronoloogilises järjestuses.

Bütsantsi valitsus neid varustama ankrute, köite, purjede ja muude asjadega.

913.—914. aastal korraldas Venemaa sõjaretke Kaspia mere rannikule. Vene laevad sõitsid Aasovi merest Doni mööda üles selle kohani, kus Don jõuab üsna lähedale Volgale. Siis tassiti laevad Volgale, laskuti Volgat mööda alla Kaspia merele ja sõideti Taga-Kaukaasia rannikule. Tol ajal araablaste võimu all oleva Aserbaidžaaani rannikul vallutasid Vene družinnikud ühe Bakuu lähedal asuva saare ja võimutsesid mitu kuud merel. Tagasiteel ründasid neid kasaarid.

Olegi järglase Igori ajal korraldas Venemaa uue sõjaretke Kaspia mere rannikule. Vene sõjamehed sõitsid laevadega Kura jõge mööda üles kuni suure Aserbaidžaaani linna Berdaani ja vallutasid selle. Kuid nad ei suutnud Berdaad enda käes hoida.

Igor, nagu Olegki, püüdis kindlustada Venemaa positsioone Mustal merel. Tema väed korraldasid kaks retke Bütsantsi.

Igori sõjaretkede tagajärjel Musta mere äärsetele maadele laienesid Vana-Vene riigi piirid: temaga ühendati ulitsid ja tiversid, kaks suurt Lõuna-Bugi ja Dnestri ääres asuvat idaslaavlaste hõimuühendust. Dnepri, Lõuna-Bugi, Dnestri ja Doonau suudmetes loodi Venemaa tugipunktid Mustal merel.

945. aastal, varsti pärast teist Bütsantsi sõjaretke, läks Igor koos družinnikutega Pripjati ääres asuvatele drevljaanide maadele andamit koguma. Drevljaanid andsid kõik, mis neilt nõuti. Kuid Igorile tundus, et andamit on kogutud vähe, ja ta otsustas seda teistkordselt koguda. Drevljaanid said pahaseks ja ütlesid: «Harjub hunt lammaste juurde käima — kannab ära kogu karja, kui teda ei tapa; kui meie ei tapa teda, hukutab ta meid kõiki.» Ülestõusnud purustasid Igori družiina ja surmasid ta enda.

Igori lesk Olga surus karmilt maha selle esimese ülestõusu, mis oli suunatud suurvürsti võimu tugevneva rõhumise vastu. Vürsti družiina käis tule ja mõõgaga läbi kogu drevljaanide maa. Ta purustas ja põletas maha drevljaanide pealinna Iskorosteni, võttis palju vange, keda Olga jagas oma družinnikutele orjadeks. Ülejäänud elanikud pidid maksma «ränka andamit».

Kuid uusi ülestõuse kartes kehtestas Olga andamite täpse suuruse ja määras kindlaks kohad, kus pidi toimuma andamite kogumine. Nendesse kohtadesse paigutati družiinad. Drevljaanide maad kinnistati lõplikult Vana-Vene riigile.

Svjatoslavi vallutused. Võitlus petšeneegidega. Igori ja Olga poja Svjatoslavi (957—972) ajal jätkus Vana-Vene riigi territooriumi laienemine ja allutatud elanikkonna andamiga maksustamine.

Kirjalikud allikad kujutavad vürst Svjatoslavi suure väejuhina: sõjaretkedel oli ta vapper ja vastupidav, eluviisilt oli ta lihtne, tegevuses kiire ja otsustav. Rännakute ajal magas ta maapinnal tulelõkke ääres, lahtise taeva all, sõi seda, mis oli käepärast: sütel küpsetatud hobuse- ja mets-

Vürst Svjatoslav. (J. A. Lansere skulptuur.)

loomade liha. Sõjaretkele asudes hoiatas ta sageli vaenlast: «Tahan teie peale tulla.» Svjatoslavi väed sooritasid mitu edukat sõjaretke.

Venemaa idapiiride kindlustamiseks ja laiendamiseks sooritati Svjatoslavi ajal sõjaretk Okaa äärde, kus vabastati kasaaride võimu alt slaavlased-vjatitšid. Volga suudmes purustasid Svjatoslavi väed Kasaari riigi, mis oli juba mitusada aastat ohustanud slaavlast. Põhja-Kaukaasias alistas Svjatoslav jaaside (ossetiide) ja kassoogide (tšerkesside) hõimud. Samal ajal kindlustati Venemaa valdusi Tamani poolsaarel Kertši väina ääres ja Doni suudmes. Neid valdusi tuntakse Tmutaräkani maade nime all.

968. aastal asus Svjatoslav suure väega sõjaretkele Doonau äärde, mille suudmes asus Venemaale keelelt ja kultuurilt lähedane lõunaslaavlaste riik Bulgaaria.

Uletanud Doonau, tungis Vene vägi kiiresti Bulgaaria sissemaale, vallutas tugeva Dorostoli kindluse ja teisi Bulgaria linnu. Svjatoslav otsustas kindlustada Perejaslavetsi linnas. Siin ristusid Bütsantsist, Venemaalt, Tšehhiast, Ungarist ja teistelt maadelt tulevad teed. Kuid rändpetšeneegide sissetung Vene maadele sundis Svjatoslavi ajutiselt Bulgaariast lahkuma.

Kihutanud petšeneegid Kiievi alt minema, sooritas Svjatoslav teise sõjaretk Doonau äärde. Bütsants, kes juba ammu püüdis

vallutada Bulgaariat, astus sõtta Svjatoslaviga. 970. aastal läks Svjatoslavi sõjavägi üle Balkanite ja hakkas lähenema Konstantinoopolile.

Ahvardav hädaoht sundis Bütsantsi saatma venelaste vastu suure sõjaväe, mis 971. aastal piiras Svjatoslavi väe Dorostolis ümber.

Piiramine kestis mitu kuud. Vaatamata raskele olukorrale (nälg, haigused, palju haavatuid), võitlesid Vene sõjamehed vapralt. Nad sooritasid mitu väljatungi ja pidasid lahingut «müürina», s. o. mitmest reast koosneva lahingukolonnina, kus esimene rida oli kaitstud kõrgete kilpidega. Kuid kauemaks ei olnud enam võimalik jääda ümberpiiratud kindlusse. Viimast korda viis Svjatoslav oma vaprad sõjamehed vaenlase vastu. Kroonikakirjutaja sõnade järgi olevat ta pöördunud sõjameeste poole üleskutsega kaitsta oma maa au. «Ärgem häbistagem venelaste maad,» ütles ta, «vaid langegem siin, surnuil pole häbi; kui aga põgeneme, siis on meil häbi.» Oma vürsti üleskutsele vastasid Vene sõjamehed: «Kus langed sina, seal anname ka meie elu sinu eest.»

Vene sõjamehed võitlesid visalt, kuid jõud olid liiga ebavõrdsed ja Svjatoslavi vägi oli sunnitud taganema Dorostoli. Pärast seda lahingut algasid rahuläbirääkimised Bütsantsiga. Rahulepingu järgi pidi Svjatoslav lahkuma Bulgaariast, Bütsantsi valitsus pidi aga laskma Svjatoslavi väed täies relvastuses kodumaale ja varustama neid teel toiduainetega.

Svjatoslav lootis veel uuesti alustada võitlust Balkanite pärast («lähen Venemaale ja toon suurema družiina»), kuid tagasiteel Dnepri karestiku juures tapsid ta petšeneegid.

Seega Vana-Vene vürstid, vaatamata üksikutele ebaõnnestumistele, laiendasid kogu aeg Vana-Vene riigi territooriumi ja maksustasid feodaalide klassi huvides töötavat elanikkonda andamitega.

§ 12. VANA-VENE RIIGI TUGEVNEMINE X SAJANDI LÖPUL JA XI SAJANDI ESIMESEL POOLEL.

Kiievi-Venemaa X sajandi lõpul. Vladimir Svjatoslavitš. Svjatoslavi poja Vladimiri (980—1015) ajal viis Vana-Vene riik lõpule idaslaavlaste hõimude ühendamise.

Sel ajal liideti Kiievi-Venemaaga sellised kauged idaslaavlaste alad, nagu Tmutarakani maa, Taga-Karpaatide Venemaa, Karpaatide äärsed maad ja Lääne-Bugi ääres asuvad linnad. Vladimiri ajal ühendati Vana-Vene riigiga samuti osa jätvjaagide (leedu hõimude) maid ja ehitati Bugi jõel Berestje (Bresti) linn.

Vladimiri valitsemisajal sai Kiievi-Venemaa üheks tugevamaks Euroopa riigiks. Riigi juhiks oli päritava võimuga suurvürst. Rii-

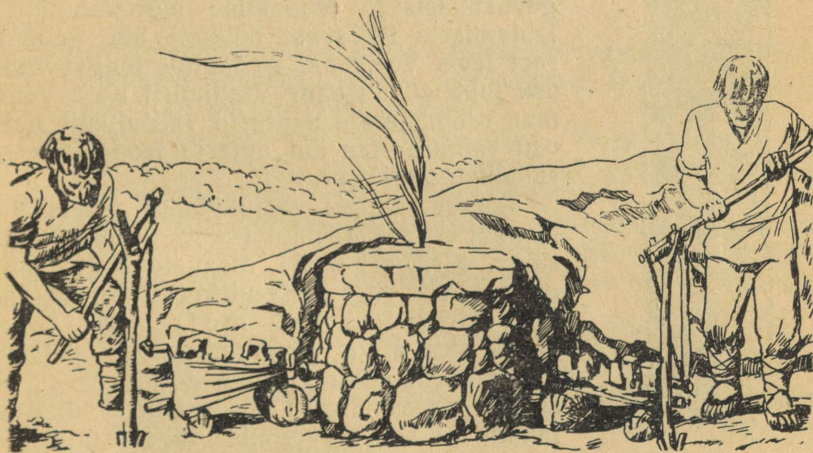
givalitsemise keskuseks oli suurvürsti õukond. Rahva-koosolek (veetše), millel varem oli slaavlaste juures suur mõju, kaotas oma tähtsuse. Veetše asemel hakkas suurvürst kokku kutsuma nimekate bojaaride nõukogu.

Vürsti korraldusel valitsesid linnades ja külades tema sugulased ning bojaarid. Bojaaride hulgast nimetas vürst vojevoodid, kes olid vürsti družiina väepealikuteks. Vürst nimetas ka possaadnikud (asevalitsejad) linnadesse ja maakohtadesse. Vladimir kõrvaldas peaaegu kõikjal võimu juurest kohalikud hõimuvürstid ja asendas need oma possaadnikega.

Võitluses riigi sisekorra ja julgeoleku kindlustamise eest ning töötajate hulkaade vaoshoidmiseks tugines Vladimir, nagu teisedki Kiievi vürstid, sõjaväele. Vajaduse korral oli Kiievi vürstil võimalus kutsuda kümneid tuhandeid sõjamehi lippude alla.

X sajandi lõpul hakati Venemaal massiliselt valmistama iga liiki relvi ja relvastust — mõõku, kõvermõõku, lahingutapreid, odasid, kiivreid, rõngassärke, kilpe jne. See sai võimalikuks rauasulatusviiside täiustamise tulemusena. Kaua aega saadi raua soomaagist ja sedagi vähesel hulgal. Umbes X sajandil ilmusid käsitöölised, kes spetsialiseerusid rauasulatusel. Hiljem täiustasid nad ka sulatusahje. Sellesse ahju suruti kahelt poolt eriliste lõõtsade abil õhku, mis kiirendas ja parandas rauasulatumist.

Tänu paljude vene rauatöötlemise meistrite ja relvaseppade tööle võis Kiievi vürst varustada oma sõjaväge mitmesuguste relvade ja relvastusega. Suurearvulise ja hästi relvastatud sõjaväega suutis Vladimir edukalt sõida petšeneegide, Leedu ja Poola vürs-

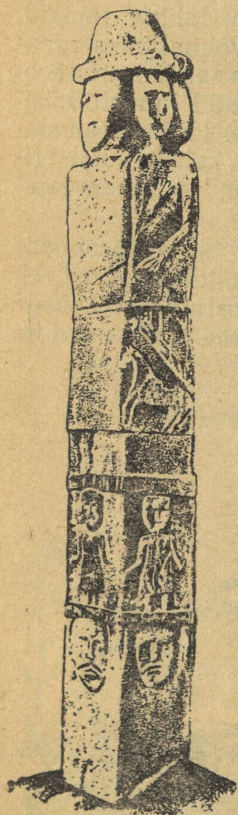
Väike rauasulatusahi.

tide ning Bütsantsi keisririigiga. Krimmis vallutas ta hästikindlustatud Bütsantsi kindluse Korsuni (Hersonesose), kuid varsti loovutas selle uuesti Bütsantsile.

Ristiusu vastuvõtmine Venemaal. Umbes 988. aastal sõlmis Vladimir liidu Bütsantsiga, mida ta kindlustas oma abiellumise teel Bütsantsi keisri õe Annaga ja ristiusu kuulutamiselega Venemaa riigiusuks.

Ristiusu vastuvõtmise peapõhjuseks oli see, et feodaalide klass vajas usku, mis oleks tugevdanud tema võimu rahvahulkade üle. Vana idaslaavlaste paganausk, mis tekkis sugukondliku korra tingimustes, ei vastanud enam uutele feodaalsuhetele.

Slaavlaste paganausu aluseks oli mitmesuguste loodusnähtuste ja jõudude jumalustamine. Oma jumalate esiisaks pidasid slaavlased Svarogi — taevajumalat. Vastavalt nende usule oli Svarogil kaks poega: Horss või Dažd-jumal — päikesejumal ja Svarožitš — tulejumal. Slaavlaste piksejumalaks oli Perun. Peale nende peajumalate austasid slaavlased majavaime, metshaldjaid ja vetevaimu. Nad uskusid näkineidusesse, omistasid metsloomade ja lindudele imeomadusi, austasid puud ja kive. Oma jumalaile töid slaavlased ohvraid, sageli isegi inimohvraid. Nad valmistasid samuti ebajumalaid — puust ja kivist jumalakujusid. Ühel Zbrutši jõe äärest leitud ebajumala kujul oidki kujutatud need paganausu jumalad.

Kivist ebajumal. (Leitud Zbrutši jõe äärest Lääne-Ukrainast.)

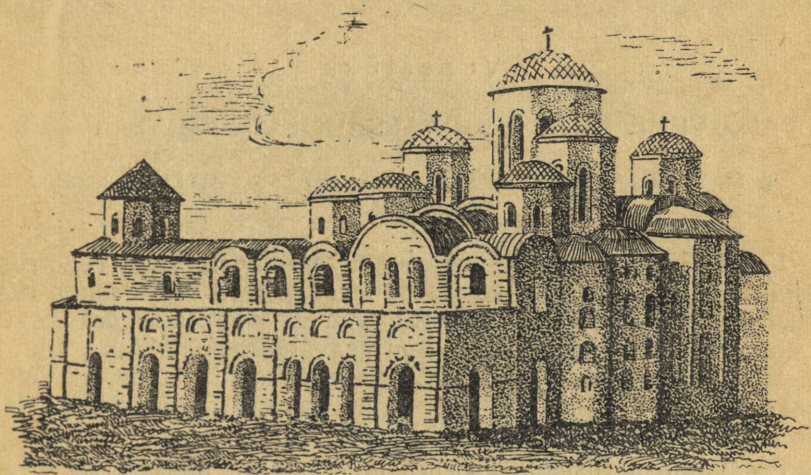
Erinevalt paganausust keelas ristiusk inimeste ohverdamise, nõudis ainujumala kummardamist ja kutsus rõhutuid olema sõnakuulelikud võimude vastu. Sellega aitas ristiusk kaasa vürstivõimu autoriteedi tugevdamisele ja feodaalide ülevõimu kindlustamisele töötavate hulkade üle. Sellepärast levis Venemaal feodaalide hulgas ristiusk juba ammu enne Vladimirit. Kuid Venemaa rahvamassid suhtusid vaenulikult ristiusu võimalikesse kui uutesse feodaalsetesse ekspluataatoritesse.

Pärast ristiusu vastuvõtmist tekkis Venemaal kiriku näol tugev usuorganisatsioon. Kirik sai suuri maavaldusi ja kümnendiku osa riigi sissetulekutest (kirikukümnis). Kiriku juhiks oli metropoliit, kes usuasjades allus Konstantinoopoli patriarhile. Venemaal, nagu Lääne-Euroopaski, oli kiriku peaeesmärgiks feodaalkorra kindlustamine ja rahva rõhumise tugevdamine.

Kuid võrreldes paganausuga oli ristiusu vastuvõtmisel progressiivne tähtsus. Ta soodustas riikliku ühtsuse tugevnemist, aitas

kaasa poliitiliste ja kultuurisidemete laienemisele Euroopa riikidega, tõstis Venemaa rahvusvahelist tähtsust. Koos ristiusuga võttis Venemaa omaks ka mõned Bütsantsi kultuuri elemendid (teaduse algmete, kirjanduse, kunsti ja kunstkäsitöö alal).

Kiievi-Venemaa XI sajandi esimesel poolel. Vürst Vladimiri poliitikat, mis oli suunatud riigi tugevnemisele ja ristiusu levitamisele, jätkas ka tema poeg Jaroslav Tark (1019—1054). Kroonikakirjutaja annab sellele vürstile järgmise iseloomustuse: «Ta oli lombakas, kuid mõistus oli tal hea ja tapluses oli ta vapper.»

Sofia katedraal Kiievis. (1037. a.)

Oma sõjaväge kasutas Jaroslav feodaalide-vastaste rahvaülestõusude mahasurumiseks, näiteks Suzdalimaal (1024. aastal), ja Vana-Vene riigi piiride laiendamiseks.

Jaroslavi ajal levis Kiievi vürsti võim Peipsi järve lääne-rannikule, kus asutati Jurjevi (praegune Tartu) linn. Riigi kirdeosas, Volga ääres, rajati Jaroslavli linn.

Lõunas pidas Kiievi-Venemaa ägedat võitlust petšeneegidega. 1036. aastal õnnestus petšeneegidel tungida Kiievi alla. Verises lahingus löödi petšeneegid täielikult puruks. See oli petšeneegide viimane röövretk Kiievi vastu.

Püüdes suurendada Venemaa pealinna poliitilist tähtsust, kindlustas ja kaunistas Jaroslav Kiievit. Linn ümbritseti tugeva 15-meetri kõrguse valliga. Kiievisse ehitati uhke Sofia katedraal. Ehitati samuti suurepärane Kiievi Koopaklooster, mis sai Venemaa kirikuelu peakeskuseks.

Jaroslavi ajal laienesid tunduvalt Kiievi suurvürsti õukonna

sidemed Lääne-Euroopa riikidega. Jaroslav oli abielus Rootsi kuninga tütreaga. Üks tema tütar abiellus Prantsuse kuningaga, teine — Ungari kuningaga, kolmas — Norra kuningaga. Jaroslavi poeg Vsevolod aga abiellus Bütsantsi keisri tütreaga.

Vladimiri ja Jaroslavi valitsemisajal tugevnesid Venemaa sõprussidemed Bulgaariaga, Poolaga, Tšehhiaga ning Ida-Balti-maade, Volgamaade, Kaukaasia ja Kesk-Aasia rahvastega.

Vana-Vene riigi sidemete kasv teiste maadega annab tunnistust tema poliitilise tähtsuse tõusust keskajal.

V peatükk

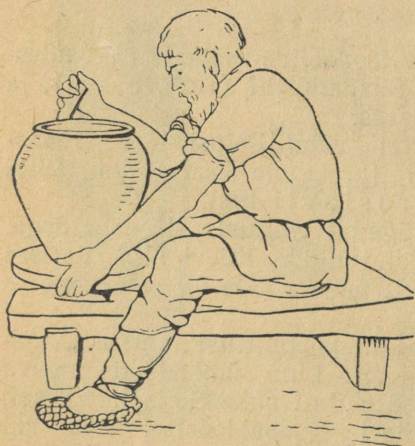
VANA-VENE RIIGI FEODAALSE KILLUNEMISE ALGUS

§ 13. FEODAALSE MAAVALDUSE JA KLASSIVÕITLUSE KASV VANA-VENES.

Feodaalse pärusmõisa tugevnemine. Vastavalt Vana-Vene riigi võimsuse kasvule kasvas ka feodaalidest sõltuva elanikkonna ekspluateerimine. Vürstid ja bojaarid võtsid smerdidelt ära kogukonna maid ja rajasid endile suurmaavaldused laialdaste künni- ja jahimaadega. Neid feodaalide suurmaavaldusi nimetati Venemaal pärusmõisateks, s. o. päritavateks valdusteks, mida isa pärandas oma lastele.

Feodaalne pärusmõis koosnes kindlustatud mõisast ja sõltuvate talupoegade kogukondadest. Mõisas olid suured puust elumajad ja härraste-maja. Mõisaõue koosseisu kuulusid kõigepealt feodaali sõjasulased, kes moodustasid tema sõjasalga. Peale selle olid mõisa territooriumil majad nende jaoks, kes juhtisid üksikuid mõisamajapidamise harusid. Samas olid ka majapidamishooned ja viletsad elamud, mis kuulusid mõisas töötavatele ja mõisnikest sõltuvatele inimestele (tšeljadile).

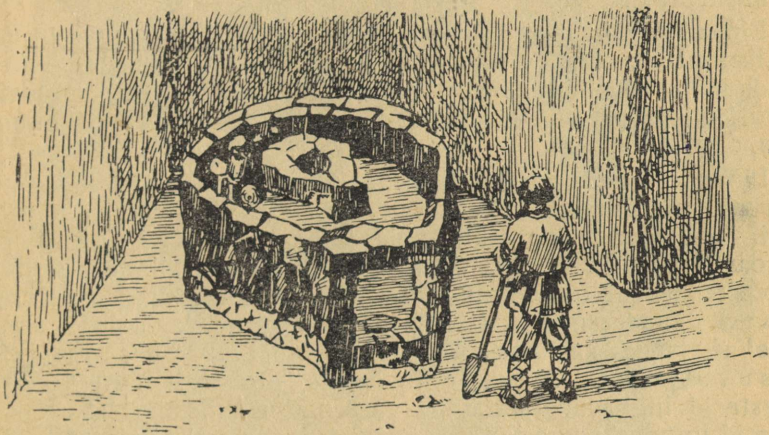
Tšeljad oli oma koosseisult mitmesugune: sinna kuulusid nii holopid (orjad) ja orjastatud (võlaorjusse sattunud) smerdid kui ka isikud, kes otsisid feodaalilt kaitset ja

Savipoti valmistamine pottsepakedral.

teenistust. Tšeljadi koosseisu kuulusid ka käsitöölised (pottsepad, sepad, relvasepad jt.), kes teenindasid mõisamajapidamist.

Suure feodaalselt sõltuvate inimeste grupi moodustasid nn. rjadovitšid (lepinglased), kes olid sunnitud feodaaliga sõlmima lepingu (rjad), mille järgi nad pidid tegema mõisas teoorjust, s. o. mitmesuguseid töid. Üks lepinglaste eri liike olid zakupid. Nii nimetati laostunud smerde, kes said feodaalilt jaosmaa ja «kupa», s. o. laenu raha, inventari, seemnevilja või millegi muu näol. Saadud laenu eest pidi zakup töötama feodaali majapidamises kuni võla tasumiseni. Kui aga zakup hoidus tööst kõrvale, oli isandal õigus karistada zakupit ihunuhtlusega.

Käsitöoline põletusahju juures.

Feodaalselt sõltuvad inimesed töötasid mitte ainult vürstide ja bojaaride majapidamistes, vaid ka kirikufeodaalide majapidamistes. Pärast ristiusu vastuvõtmist toimus kirikufeodaalide, eriti kloostrite pärusmõisate kiire kasv. Paljud kloostrid haarasid küla-kogukondade maid ja orjastasid smerde.

Smerdid-kogukondlased, kes elasid riigi maadel, ei sattunud veel isiklikku sõltuvusse üksikutest feodaalidest. Neid ekspluaateeris feodaalriik peamiselt andamitega maksustamise teel. Hiljem nimetati seda osa talupoegadest musta-adralisteks.

Smerdil-kogukondlasel oli oma majapidamine, oma hobune ja omad põllutööriistad. Kuid tema varanduslikud õigused olid piiratud. Kui smerd suri ja tal ei olnud poegi, siis anti tema varandus vürstile. Kui aga suri feodaal, kellel ei olnud poegi, siis pärandati varandus tema tütardele.

Feodaalsuhete kasv linnades. Tugevneva feodaalikke eest põgenes osa smerde linna.

Vana-Venemaa feodaalne linn koosnes tavaliselt kahest osast: kindlustatud keskosast, mida nimetati kindluseks, ja linna põhiterritooriumist, mida nimetati eeslinnaks ehk *possaadiks*. Kindluses asusid linna- ja kirikuvõimud, suurtes linnades oli siin ka vürsti õukond. Possaadis elasid käsitöölised ja kaupmehed.

Kindlustatud linn oli administratiivseks keskuseks ja suurfeodaalide rikkuste kogumiskohaks. Ühtlasi muutus ta üha rohkem käsitööstuse ja kaubanduse keskuseks. Linnades elas ja töötas palju käsitöölisi: seppi, pottseppi, kiviraidureid, nahaparkaleid, relvameistreid ja soomusrüüde valmistajaid, kullasseppi, klaasiseppi ja teisi meistreid. Vana-Venemaal tunti rohkem kui 60 käsitööliski.

Linna töörahvas, nagu *smerdidki*, täitis mitmesuguseid feodaalkohustusi: ehitas kindlustusi, varustas oma saadustega vürsti õukonda ja *družiinat*, maksis andameid, kohtu- ja kauplemisloivu. Sellepärast olid kohalikud feodaalid huvitatud oma linnade elanikkonna kasvust.

Linnade lähedale rajasid feodaalid sageli külasid, kuhu kutsuti kõikjalt inimesi, kellele anti terve rida soodustusi ja vabadusi. Sellepärast nimetati neid külasid «vabadeks» ehk «*slobodadeks*». Soodustusi anti ka nendele linnadele, mille kasvust feodaalid huvitatud olid. Need soodustused meelitasid rahvast linnadesse ja eriti Kiievisse. Kuid feodaalsuhete arenemisega halvenes ka linna töörahva olukord. Linnades arenes liigkasuvõtmine. Andes raha kõrge protsendi eest laenuks, orjastasid liigkasuvõtjad linna vaesemat elanikkonda. Eriti kannatasid linnakehvikud vürsti administratsiooni rõhumise all. See kõik oli terve rea ülestõusude põhjuseks.

Linlaste ja smerdide ülestõusud XI sajandi 60—70-ndatel aastatel. 1068. aastal puhkes suur ülestõus Kiievis. Selle ülestõusu ajendiks oli Kiievi vürsti Izjaslavi käitumine polovetside kallaletungi ajal Venemaale. See uus rändrahvas tungis juba XI sajandi keskel Volgatagustelt aladelt Musta mere ääretesse steppidesse. Surudes petšeneege osalt Doonau äärde, osalt segunedes nendega, hakkasid nad sooritama laastavaid röövretki Venemaale.

Jaroslav Targa kolm vanemat poega — Izjaslav, Svjatoslav ja Vsevolod astusid koos välja polovetside vastu, kuid nende väed said lüüa. Polovetsid liikusid Venemaale. Nad põletasid külasid, röövisid rahvast, ajasid inimesi orjusse. Kiievlased kogunesid turuplatsile ja ütlesid vürst Izjaslavile: «Polovetsid on valgunud laiali üle maa, anna, vürst, relvi ja hobuseid, läheme veel võitluse nendega.»

Kuid Izjaslav ja tema bojaarid kartsid rahvast relvastada. Vürsti vojevood puges peitu. Saanud sellest teada, läks osa üles-

Rahva ülestõus Kievis 1113. aastal. (I. S. Izakevitši maali järgi.)

tõusnuid vürsti lossi, teine osa aga vangla juurde, et vabastada vangid. Hirmunud Izjaslav põgenes Kiievist, kuid tuli varsti koos poola feodaalidega tagasi ja tasus ülestõusnutele karmilt kätte. Kuid ta ei suutnud kuigi kaua võimul olla. Varsti kihutasid Izjaslavi vennad Svjatoslav ja Vsevolod, keda toetasid Kiievi elanikud, ta Kiievist minema. Veel kord kutsus Izjaslav poola feodaale appi, kuid tapeti siis ise ühes lahingus.

Umbes 1071. aastal puhkes smerdide ülestõus Vana-Vene riigi kauges kirdeosas — Rostov-Suzdali maal. Ülestõus oli suunatud

«paremate» (s. o. rikaste) inimeste vastu, kes peitsid näljaajal toiduaineid. Liikudes mööda Volgat ja Seksnad, võtsid ülestõusnud rikastelt ära vilja ja varandust. Nad vallutasid Beloozero linna, kuid lahingus vürsti družiinaga said nad lüüa.

Feodaalidevastaseid rahvaliikumisi toimus ka teistes Venemaa kohtades. Smerdid kündsid üles põlupeenrad, mis eraldasid feodaalide poolt haaratud kogukonnamaid, hävitasid piirimärgid metsades, tapsid vürstide, bojaaride ja kloostrite kiltreid, süütasid feodaalide mõisates majapidamishooneid.

«Vene Õigus» («Русская Правда») — Vana-Vene seadustekogu. Feodaalsuhte

ВЪЛѢТО ЖѢ ТѢ
 НАПИСАНЪ БИША
 ГИИГЪ ИИИ ПОВѢ
 АБНИИ МЪБЛГОВѢ
 РИАГОМНАЗАНОВѢ
 ГОРОДСКАГО ДИИТЪ
 И. ЛИТАЖАННИКЪ
 БГОДЪ БИВА. АРХИ

«Vene Õigus». (Tiitelleht.)

te arenemine ja klassivõitluse teravnemine Vana-Venemaal avaldusid eredalt Vana-Vene seadustekogus, mida tuntakse «Vene Õiguse» nime all. Nende seaduste peaülesandeks oli feodaalide elu ja omanduse kaitsmine, samuti nende ülemvõimu kindlustamine feodaalselt sõltuvate inimeste üle. Bojaari või temale lähedase inimese tapmise eest oli viira (trahv) «Vene Õiguse» alusel 16 korda suurem kui holopi või orjastatud smerdi tapmise eest. Kui zakup põgenes, jättes tasumata kupa (võla), siis seaduse järgi muutus ta tabamise korral orjaks. Taluhoone või rehe süütamise korral muutusid orjaks mitte ainult süüdlane, vaid ka tema perekonnaliikmed, süüdlase kogu varandus aga konfiskeeriti riigi kasuks.

«Vene Õiguse» sätted tugevdasid Venemaal feodaalkorda,

mille aluseks oli feodaali omandus maale ja mittetäielik omandus pärisorjuslikule talupojale. Talupoega ei tohtinud karistamatult tappa nagu orja, kuid teda võidi sundida töötama isanda kasuks.

§ 14. VANA-VENE RIIGI FEODAALSE KILLUSTUMISE ALGUS.

Kohaliku feodaalaristokraatia tugevnemine. Üksikud smerdide ja linlaste ülestõusud ei saanud nõrgestada feodaalaristokraatia võimsust. Feodaalid said kõike eluks vajalikku oma pärusmõisate majapidamistest. Feodaalselt sõltuvate inimeste töö kindlustas

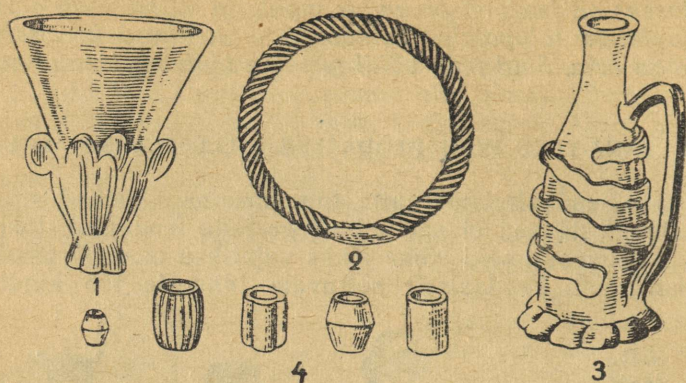

Vana-Vene feodaalaristokraatia rõivastus.

pärusmõisnikke nii toiduainete, riietuse ja elamu kui ka käsitöö- esemetega. Mõisate sepikodades ja teistes töökodades valmistati relvi, nõusid, kooti riiet jne.

Üksikute feodaalide pärusmõisad ei olnud üksteisega seotud. Nõrgad olid ka majanduslikud sidemed üksikute linnade vahel. Maal valitses endiselt naturaalmajandus. Nendes tingimustes ei võinud Kiievi-Venemaa veel saada tsentraliseeritud riigiks, kus kohalikud organid on täielikult allutatud keskvalitsusele. Oma teenistuse eest Kiievi vürsti juures said kohalikud vürstid ja bojaarid osa andamist, mis koguti allutatud territooriumi elanikkonnalt. Hiljem hakkasid nad saama ka maad. Feodaal, kes sai maad, oli suurvürsti v a s a l l i k s. Ta pidi koos oma družinaga vürstile appi tulema, kuid oma valdustes oli ta suurvürsti võimust peaaegu sõltumatu.

Vana-Vene riigi suuremad linnad (Rostov, Suzdal, Novgorod,

Vana-Vene klaasesemed: 1 ja 3 — klaasnõud; 2 — käevõru;
4 — klaashelmed.

Polotsk, Smolensk, Rjazan jt.) hakkasid muutuma administratiivsetest keskustest poliitilisteks keskusteks — üksikute feodaalsete vürstiriikide ja maade pealinnadeks. Selliste keskuste feodaalaristokraatia püüdis kõrvale hoida andami maksimisest Kiievile ja oma relvastatud jõudude saatmisest Kiievi suurvürstile.

Feodaalsõjad ja polovetside rüüsteretked. Seoses kohaliku feodaalaristokraatia tugevnemisega ja suurvürsti võimu nõrgenemisega puhkesid üha sagedamini kodusõjad, s. o. vürstidevahelised feodaalsed sisesõjad. Sellises omavahelises võitluses laastasid vürstid elanikkonda, ajasid smerde ära nende maadelt. Nagu Izjaslavgi, tõid üksikud vürstid Vene maadele vaenlase sõjaväge, kes laastas linnu ja külasid. Eriti kannatas Venemaa lõunaosa vürstide feodaalsõdade ja polovetside röövretkede tõttu.

Kartes uusi rahva ülestõuse ja ohtu polovetside poolt, püüdsid üksikud vürstid lõpetada kodusõdu. Sel eesmärgil kogunesid mõjukamad vürstid 1097. aastal koosolekule Ljubetši linna. «Milleks,» rääkisid vürstid koosolekul, «hukutame me Venemaad, sepiitsedes ise kurja nõu üksteise vastu, polovetsid aga lõhestavad meie maad ning on rõõmsad, et me sõdime isekeskis! Siitpeale olgem kõik üksmeelsed!» Vürstid otsustasid, et edaspidi valitseb igaüks selles vürstiriigis, kus valitseb tema isa: «Igaüks valitsegu oma pärusmaa üle.» Vastavalt sellele otsusele, mis seadustas Venemaa killustumise, jäi Kiiev Izjaslavi pojale Svjatopolkile, Perejaslavi ja Rostov-Suzdali maad kinnitati Vsevolodi pojale Vladimirile, keda nimetati Monomahhiks (selle hüüdnime sai ta seetõttu, et tema ema oli Bütsantsi keisri Konstantin Monomahhi tütar).

Kuid Ljubetši koosoleku otsus ei kaotanud feodaalsõdu. Varsti pärast kokkutulekut puhkesid nad uue jõuga. Vürstidevahelised sisetülid võimaldasid polovetsidel karistamatult röövida Vene maid.

Polovetsidevastase võitluse organisaatoriks sai Vladimir Monomahh. Ta oli silmapaistev riigitegelane ja väejuht. Ta mõistis Vene vürstide ühise võitluse vajadust polovetside vastu ja nõudis visalt sisetülide lõpetamist Venemaal. Tema nõudmisel muudeti polovetsidevastase võitluse meetodeid. Vene väed läksid kaitselt üle pealetungile ja viisid sõjategevuse polovetside stepidesse.

1103. ja 1111. aastal said polovetsid rängalt lüüa.

Rahvaülestõus 1113. aastal. Vladimir Monomahhi valitsemine Kiievis. Polovetsidevastase võitluse pearaskus lasus linna ja küla töötavate hulkade õulul.

Kroonikakirjutaja väljenduse järgi «muutus rahvas kehvaks taplustest ja müümistest», s. o. sõjategevusest ja feodaalide ränkadest maksudest. Eriti vihatud oli Kiievi vürst Svjatopolk, kes kaupmeeste ja liigkasuvõtjate abil rikastus rahva arvel: ta ostis kokku soola ja müüs seda kolm korda kallimalt.

1113. aastal Svjatopolk suri. Saanud teada vürsti surmast, hakkasid kiievlased rüüstama tema lähikondlaste, liigkasuvõtjate ja kaupmeeste maju. Linnast oli ülestõus kandumas üle ka küladesse. Bojaarid ja kloostrid sattusid hädaohtu. Ehmunud feodaalaristokraatia ja kaupmehed hakkasid kutsuma Vladimir Monomahhi, et ta tuleks Kiievisse valitsejaks: «Tule, vürst, Kiievisse; kui sa ei tule, siis tea, et sünnib palju kurja — minnakse bojaaride ja kloostrite kallale.»

Vladimir Monomahh ilmus Kiievisse tugeva družiinaga, surus ülestõusu maha ja hakkas Kiievi suurvürstiks. Kuid ähvardav rahvaliikumine sundis teda välja andma seaduse, mis keelas laenudelt võtmast liiga kõrgeid protsente. See seadus kergendas veidi zakupite ja linnakehvikute elu.

Kartus uute rahvaülestõusude ees sundis ka feodaale koonsuma Vladimir Monomahhi ümber. Tema suurvürstiks oleku ajal (1113—1125) kasvas uuesti Kiievi poliitiline tähtsus. Vladimir Monomahh segas vahele Bütsantsi sisetülidesse. Tema väed läksid Doonaule. Laienesid ka Kiievi vürsti sugulussidemed Euroopa riikidega, tugevnes tema mõju Venemaale. Vladimir Monomahh surus maha rea alistumatute kohalike vürstide ja bojaaride väljaastumisi. Vladimir Monomahhi võim laienes suuremale osale Vene maadele.

Oma võitluses Vana-Vene riigi ühtsuse eest toetus Vladimir Monomahh peamiselt Kiievi feodaalidele, kes püüdsid säilitada oma võimu teiste Vene maade üle. Kuid ka Vladimir Monomahhi tegevus ei suutnud peatada Venemaa killustumise seaduspärast protsessi. See killustumine oli tingitud kohaliku feodaalaristo-

kraatia edasise võimsuse kasvust ja uute poliitiliste keskuste tähtsuse tugevnemisest.

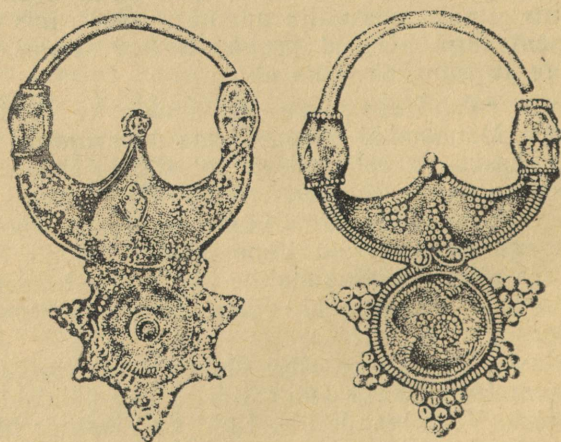
XII sajandi keskpaigaks oli Vana-Vene riik jagunenud reaksiveseisvaiks feodaalseiks vürstiriikideks. Nendest tähtsamad olid Kiievi, Tšernigovi, Novgorod-Severski, Perejaslavi, Galiitsia-Volõõnia vürstiriik Edela-Venemaal; Turov-Pinski, Polotsk-Minski vürstiriik Lääne-Venemaa territooriumil; Novgorodi, Vladimir-Suzdali, Rjazani ja Smolenski vürstiriik Kirde-Venemaa territooriumil.

Nii toimus kohalike feodaalide võimu tugevnemise ja uute poliitiliste keskuste kasvu tagajärjel Vana-Vene killunemine üksteisest eraldunud vürstiriikideks.

§ 15. VANA-VENE KULTUURI ÖITSENG. KIIIVI-VENEMAA AJALOOLINE TÄHTSUS.

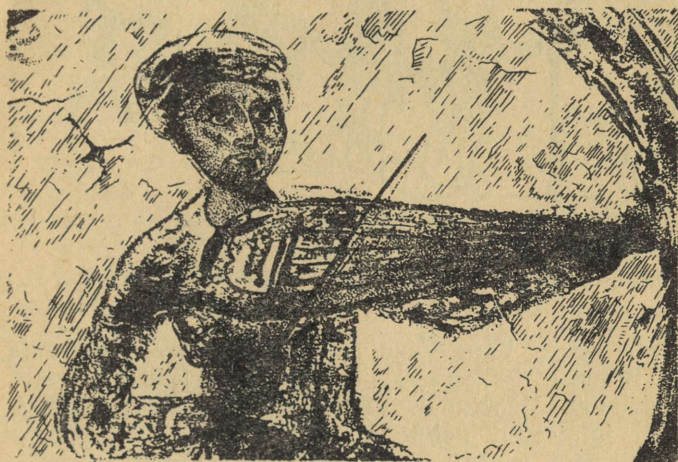
Rahvalooming. Vana-Vene rahvahulgad olid kõrge kultuuri loojateks. Nad võtsid suures ulatuses kasutusele uusi maid Ida-Euroopas, kus tekkis tolle aja kohta eesrindlik põllundus. Rahvahulgast võrsunud meistrite kätega ehitati Venemaal palju linnu, mis said käsitöö, kaubanduse ja kultuuri keskusteks. Kolmesaja aasta jooksul muutus Kiiev, Vana-Vene riigi pealinn, üheks suuremaks Euroopa linnaks. Välismaalased nimetasid Kiievit «Konstantinoopoli võistlejaks».

Pärast ristiusu vastuvõtmist hakkasid Kiievi vürstid oma toreduse ja rikkuse poolest võistleva Bütsantsi keisritega. Feodaalaristokraatialle valmistasid meistrid kalleid relvi, uhkeid rõivaid

Vana-Vene rippuvad ehted.

ja jalanõusid, oma ilu poolest hämmastamapanevaid ehteasju: rippuvaid ehteid, sõrmuseid, käevõrusid, sõlgi ja teisi asju. Kiievis ja teistes suuremates linnades toimus ulatuslik ehitustöö. Vana-Vene meistrid oskasid püstitada kivi- ja telliskivihooneid. Nad tundsid kivilõikekunsti, samuti oskasid nad maalida seintele freskosid (fresko — värviline joonistus kuivamata krohvil).

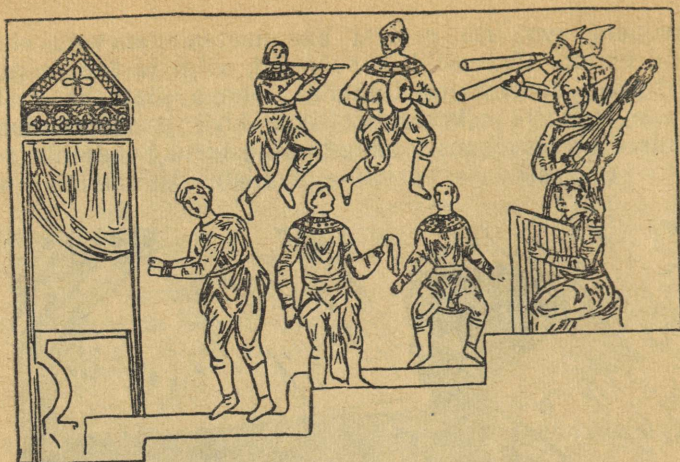
Vana-Vene muusikant. (Kiievi Sofia katedraali fresko.)

Mõnedel freskodel on kujutatud rahva mängumehi (muusikante) ja kometitegijaid (lauljaid, tantsijaid, mustkunstnikke). Kirik pidas rahvalikku muusika- ja laululoomingut paganausu igandiks ning võitles selle vastu. Kuid ta ei suutnud lämmatada rahva armastust mängumeeste ja kometitegijate vastu.

Vana-Vene riigi pikaajaline võitlus stepi rändrahvastega kajastus eredalt böliinades — rahva ajaloolistes lugulauludes.

Böliinades ülistati rahvakangelasi — vägilasi. Vägilaste peaesmärgiks oli kodumaa kaitsmine. Ühtlasi leidsid böliinades kajastust ka klassivastuolud rahva ja feodaalide vahel. Oma böliinade lemmikkangelast, talupoja poega Ilja Murometsi vastandab rahvas Kiievi vürstile ja tema bojaaridele. Sel ajal kui vürst oma bojaaridega pidutseb Kiievis, juhib Ilja Muromets oma «vägilaste vahisalgas» kodumaa kaitsmist. Vürst ja bojaarid nimetavad teda põlastavalt «maamatsiks-asunikuks». Kuid rahvas omistab talle kõrgeid füüsilisi ja moraalseid omadusi: ta on võimas, aus, ei karda isegi vürstile tött ütelda. Rahvas vastandab feodaalidele ka teist oma böliinade vägilast Mikula Seljaninovitši, kelle atra ei suutnud ükski vürsti družinnik maast välja tõmmata. Kündja Mikula kujus on leidnud väljendust rahva loominguuline jõud, ühtlasi on näidatud ka põllutöö tähtsust.

Kirjavara ja haridus. Juba enne ristiusu vastuvõtmist tekkis ja levis Venemaal kirjaoskus.

Vana-Vene teatrietendus. (Kiievi Sofia katedraali fresko.)

Määratu suure Vana-Vene riigi valitsemiseks oli vaja kirjaoskajaid inimesi. Sellepärast soodustasid Kiievi vürstid kirjaoskuse levimist Venemaal. Vladimir Svjatoslavitš käskis võtta nimekatelt inimestelt nende lapsed ja panna nad kirjatarkust õppima. Sel ajal asutati Venemaal koolid. Väga kõrgelt hindas teadmisi ka Jaroslav Tark. Tema ja ta pojad ning lähikondlased armastasid lugeda. Raamatuid loeti mitte ainult vene keeles, vaid ka teistes keeltes. Jaroslavi poeg Vsevolod oskas viit võõrkeelt. Ka Jaroslavi tütreid olid kirjaoskajad.

Novgorodi väljakaevamised näitavad kirjaoskuse laialdast levikut XI—XII sajandil mitte ainult feodaalide, vaid ka käsitöölise hulgas. Eriti huvitavad on väljakaevamistel leitud kirjad kasetohul, mis kujutavad endast majapidamiste nimekirju, katkendeid vaimulikest raamatutest ja kaupmeeste ning käsitöölise ärikirju. Tähed kanti kasetohule luust teravikuga.

Suuri edusamme saavutasid ka vene raamatukirjutajad. Raamatute kirjutamiseks kasutati siis väga kallist vasikanahast kirjutusmaterjali — pärgamenti. Tavaliselt illustreeriti raamatuid piltide ja kunstiliselt kujundatud algustähtedega. Kloostrite juurde ja vürsti õukonna juurde asutati raamatukogud, kus tõlgiti vene keelde kreeka- ja ladinakeelseid raamatuid. Raamatukogudes töötas palju raamatute ümberkirjutajaid, siin koostati ka kroonikaid.

Vene kroonikakirjutajad armastasid palavalt oma kodumaad, nad mõistsid vene rahva ühtsuse vajalikkust ja uskusid vene rahva tulevikku. Paljud kroonikakirjutajad mõistsid sisetülid hukka. Üks nendest küsib suure vihaga vürstidelt: «Miks on teie vahel tülid, kui paganad (rändrahvad) hukutavad Venemaad?»

Samal ajal kaitsesid kroonikakirjutajad feodaalide klassi esindajana vürstide, bojaaride ja kiriku huve.

Kõige haritumaks Vana-Vene kroonikakirjutajaks oli Kiievi Koopakloostri munk Nestor. Kasutades oma eelkäijate kroonikaid ja teisi ajaloolisi allikaid, kirjutas ta XII sajandi algul suurepärase töö idaslaavlaste ajaloost — «Ajalikkude aastate lugu» («Повесть временных лет»). Oma töös näitas Nestor eredalt, «kus on saanud alguse Vene maa». Tema jutustus Venemaa minevikust on väga kaasakiskuv.

Suur tähtsus Venemaa hariduse arenemisel oli mitmekülgtsel Bütsantsi kirjandusel, millega vene inimesed tutvusid pärast ristiusu vastuvõtmist. Palju raamatuid toodi Venemaale ka Doonau-Bulgaariast.

Arhitektuur ja maalikunst. Vene meistrite tutvumine Bütsantsi ja teiste eesrindlike maade parimate kunstisaavutustega soodustas arhitektuuri ja maalikunsti õitsengut Venemaal.

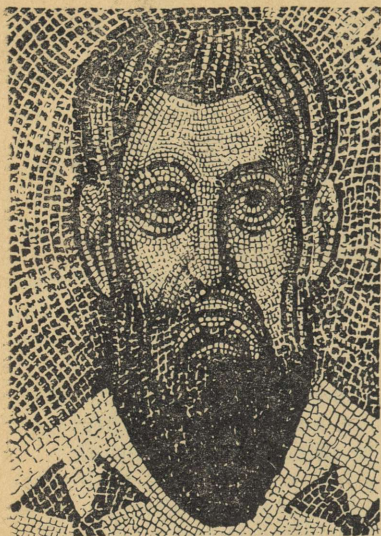
XI sajandi esimese poole Vana-Vene arhitektuuri mälestusmärkide hulgast paistab eriti silma Sofia katedraal Kiievis. Selle katedraali seinad ja kuplid on kaunistatud mitmesuguste kujutustega. Ühed nendest olid maalitud värvidega, teised aga kujutasid endast Vana-Vene mosaiigi näidiseid. Mosaiikkujutused olid valmistatud tihedalt üksteise vastu lükitud värvilistest kivikestest, emailitükikestest ja muust materjalist. Usulise sisuga freskode kõrval on Sofia katedraalis säilinud ilmaliku sisuga maale: pildid vürsti jahilkäigust, kometitegijatest, muusikantidest jne.

XI sajandil ehitati veel kaks suurt Sofia katedraali: üks Novgorodis ja teine Polotskis.

Ehitades suurepäraseid katedraale riigi eri linnades, püüdsid

Jaroslav Tark oma perekonnaga. (Kiievi Sofia katedraali fresko.)

XI sajandi Vana-Vene mosaiigi näidis. (Kiievi Sofia katedraal.)

vürstid näidata oma võimsust ja kindlustada ristiusu kiriku mõju töötavatele hulkadele.

Linnades ehitati uhkeid losse ja bojaarimaju. Töoinimesed aga elasid viletsates, peaaegu pimedates poolmuldonnides (Venemaa lõunaosas) ja primitiivsetes puumajades (Venemaa põhjaosas). Nende elamute ahjudel ja kolletel puudus suitsulõõr, sellepärast olid elamute seinad kaetud nõega.

Kiievi-Venemaa ajalooline tähtsus. Vaatamata sellele, et feodaalsuhete kindlustumisega muutusid endised vabad kogukondlased feodaalselt sõltuvateks inimesteks ja sattusid ränga ekspluateerimise alla, oli feodalism ürgkogukondliku korraga võrreldes siiski samm edasi.

Üleminek feodalismile tõi kaasa põlluharimise, karjakasvatuse ja käsitöö edasiarenemise, linnade tekkimise, kaubavahetuse kasvu ja kultuuri tunduva tõusu. Vana-Vene riigi kujunemisega ühinesid varem hajutatud idaslaavlaste hõimud üheks tolle aja Euroopa võimsamaks ühise keele, ühise territooriumi ja kultuuriga Vana-Vene rahvaks. Vana-Vene rahvas oli hälliks hilisematele vene, ukraina ja valgevene rahvastele.

Vana-Vene rahvas avaldas suurt mõju ka Ida-Euroopa mitteslaavi elanikkonna — moldaavlaste, leedulaste, lätlaste, eestlaste, karjalaste, soomlaste ja Volgamaa rahvaste esivanemate arenemisele.

Mitu sajandit lõi Venemaa tagasi petšeneegide, polovetside ja teiste rändrahvaste pealetunge Euroopale. Selles seisnes Venemaa rahvahulkade suur ajalooline teene mitte ainult Ida-, vaid ka Lääne-Euroopa rahvaste ees.

Järelikult oli Vana-Vene riigil ja tema kultuuril suur ajalooline tähtsus.

IDA-EUROOPA, TAGA-KAUKAASIA JA KESK-AASIA FEODAALNE KILLUNEMINE

VI peatükk

IDA-EUROOPA, KESK-AASIA JA TAGA-KAUKAASIA XII SAJANDIL JA XIII SAJANDI ALGUL

§ 16. LÄÄNE- JA EDELA-VENEMAA VÜRSTIRIIGID XII SAJANDIL JA XIII SAJANDI ESIMESEL POOLEL.

Lääne- ja Edela-Venemaa majanduslik arenemine. Päästes end kagust ja lõuna poolt kallale tungivate rändrahvaste eest, liikus osa smerde-kogukondlasi sügavale Lääne- ja Edela-Venemaale. Eriti tihedalt asustati viljakad Dnestri-äärsed maad. Siin, nagu seda tõendavad arheoloogilised väljakaevamised, kasutati põlluharimisel mitmesuguseid tööriistu. Kõige täiuslikumaks. Dnestri-äärsetest põllutööriistadest oli raske laiahõlmaline ader laia künniraua, adrahõlma, sahanoa ja rataseelikuga.

Sellise adraga aetud vagu oli tunduvalt laiem teiste kündmisriistadega aetud vagudest. Ühtlasi paranes põlluharimise kvaliteet, mis tõstis teravilja saagikust.

Maaharimise tõus toimus talupoegade feodaalse ekspluateerimise edasiarenemise ja tugevnemise tingimustes.

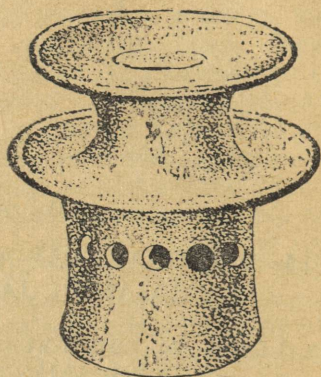
XII—XIII sajandil oli smerdide peamiseks ekspluateerimisevormiks naturaarent (obrok), mis anti vahetult feodaalile. Talupojad olid kohustatud tasuta viima oma feodaalile vilja, mett, liha, lõuendit, nahka, s. t. toitma ja riietama feodaali ning tema teenijaskonda. Peale selle pidid talupojad maksma riigile kindlaksmääratud maksu. Kuid tšeljadi ja zakupitega võrreldes oli talupoja olukord parem. Ta tegeles iseseisvalt oma majapidamisega ja oli oma tööst huvitatud. Mida paremini ta töötas, seda rohkem jäi talle endale saadusi järele pärast obroki ja maksude tasumist.

Saaduste ülejäägid realiseeriti linnas. Nende eest muretseti käsitöösadusi. See soodustas käsitööstuse ja linnade kasvu. XII sajandil ja XIII sajandi esimesel poolel suurenes Venemaa linnade arv peaaegu kolm korda, mitmesuguste käsitöölilikide arv

kasvas üheksakümneri. Tunduvalt paranes ka käsitöötoodete kvaliteet. Paljud esemed, nende hulgas isegi mõned lahingupommid, olid meisterlikult kaunistatud. XII sajandi Kiievi käsitöölise suurest meisterlikkusest annavad tunnistust hästi töödeldud savist valgustuslambid, kuhu kallati õli.

Feodaali lahingupomm.
(Kiiev, XII sajand.)

Savist valgustuslamp.
(Kiiev, XII sajand.)

Edela- ja Lääne-Venemaa meistrite mõningad tooted olid kuulsad mitte ainult omal maal, vaid ka välismaal — Bütsantsis, Tšehhias, Poolas ja mujal.

Polotsk-Minski ja Galiitsia-Volõõnia vürstiriigi tugevnemine. Linnade kaupmehed ja käsitöölised, kes kannatasid feodaalsõdade ja välisvaenlaste sissetungide all, toetasid neid vürste, kes võitlesid kohalike bojaaride omavoli vastu ja püüdsid Vene maid ühendada.

XII sajandi keskel tugevnes Lääne-Venemaal (hiljem hakati seda nimetama Valgevenemaaaks) Polotsk-Minski vürstiriik. Tema võimu alla ühendati tulevase Valgevenemaa peamine territoorium Daugava ja Berezina ääres. Hiljem laius Polotski vürstide võim samuti Vana-Vene endistele valdustele Baltimaades — osale Läti ja Leedu maadele.

Edela-Venemaal (hiljem hakati seda nimetama Ukrainaks) sai kõige tugevamaks Galiitsia-Volõõnia vürstiriik, mis sattus 1199. aastal energilise Vladimir-Volõõnia vürsti Roman Mstislavitši võimu alla. Selle vürstiriigi koosseisu kuulusid praeguse Moldaavia ja Lääne-Ukraina maad Dnestri, Pruti ja Sereti jõe basseinis, samuti ka suur osa Lääne-Venemaa ja Leedu maid.

Družinnikute ja linlaste abiga murdis vürst Roman Mstislavitš bojaaride vastupanu ja sai kõige tugevamaks Edela-Venemaa

vürstiks. Tema sõjavägi lõi edukalt tagasi Poola ja Leedu feodaalide kallaletungid Galiitsia-Volõõnia aladele ja sooritas edukaid sõjaretki polovetside vastu.

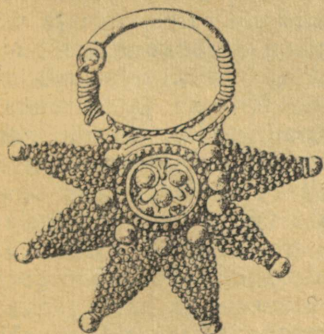
Ulistades Roman Mstislavitši kangelastegusid võitluses polovetsidega, iseloomustas kroonikakirjutaja seda vürsti nii: «Ta sööstis roojaste (paganate) peale nagu lõvi, oli vihane nagu ilves, hävitas neid nagu krokodill, lendas ümber nende maa nagu kotkas, oli vahva nagu tarvas, aimas järele oma vaarisa Monomahhi.»

1205. aastal, sõjaretke ajal Poola vürstide vastu, Roman Mstislavitš tapeti.

Pärast tema surma alustasid Galiitsia bojaarid Edela-Venemaal kauakestvat feodaalsõda. Järk-järgult tõmmati sellesse sõtta ka Kiievi, Tšernigov-Severski, Vladimir-Suzdali ja teised Vene vürstid. Kasutades Galiitsia-Volõõnia vürstiriigi nõrgenemist, haarasid Ungari feodaalid Galitši, Poola feodaalid aga Peremõšli ja Volõõnia loodeosa.

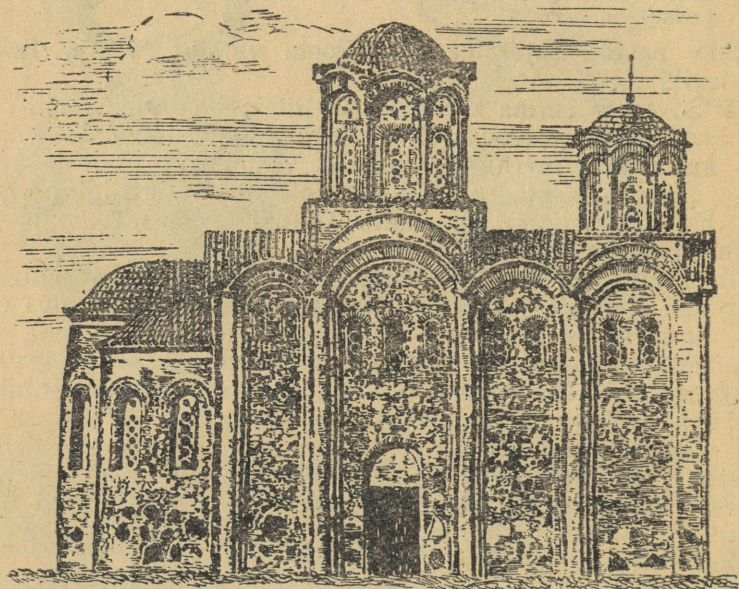
Pikaajalise võitluse tulemusena suudeti välisvaenlastest vabastada Volõõnia ja Galitš. Otsustavat osa selles võidus etendasid smerdid ja linlased, kes asusid mehiselt kaitsma oma kodumaad ja kes astusid aktiivselt välja bojaaride-reetjate vastu. Suur teene on selles võidus ka vürst Romani vanemal pojal — Galiitsia Daniilil. Daniil oli energiline ja vapper inimene nagu ta isagi. Siiski ei saavutanud ta oma vürstiriigile valitsevat seisundit Venemaal, ta ei suutnud isegi täielikult taastada vürstiriigi endisi piire. Dnestri, Pruti ja Sereti alamjooksul asuvad vürstiriigi maad, kuhu tungisid idast polovetsid, jäid lõplikult vaenlase kätte.

Feodaalse kultuuri kasv Edela- ja Lääne-Venemaal. Vene maade poliitiline killustumine ja lõputud feodaalsõjad, millega kaasnesid välisvaenlaste röövretked, nõrgestasid rahva jõudu, õõnestasid majandust ja kultuuri. Sellele vaatamata arenes vene kultuur edasi.

Teratehnikas hõbeehted. (XII sajand.)

XII sajandi ja XIII sajandi esimese poole leiukohtades Kiievis, Tšernigovis, Galitsis Dnestri ääres ja teistes linnades on tänapäevani säilinud palju suurepäraseid kuld- ja hõbebehteid. Mõned neist on emaileeritud, s. o. kaetud teatud värvi klaasitaolise kihiga. Teistele ehteasjadele on väga täpselt ja peenelt peale tinutatud õige väikesed metalliterakesed.

Borissi ja Glebi katedraal Grodnos. (XII sajand.)

Eredalt avaldus rahvakunst kivilõikamises ja kiviehituste keeruliste emailustritega kaunistamises. Galiitsia-Volõõnia vürstiriigis ehiti Lääne-Euroopa eeskujul kirikuid raidkujude ja värviliste aknaklaasidega. Lääne-Venemaal on arhitektuuriliselt üheks paremaks ehituseks Borissi ja Glebi katedraal Grodno eeslinnas.

Rahvahulkade võitlus Vene maade ühtsuse ja sõltumatuse eest soodustas samuti suulise rahvaloomingu, kroonikakirjutamise ja ilukirjanduse arenemist. XII sajandi lõpul kirjutati «Lugu Igori sõjaretkest», mis on tolle aja tähtsamaks teoseks. Selles kirjeldatakse Novgorod-Severski vürsti Igor Svjatoslavitši ebaõnnestunud sõjaretke polovetside vastu 1185. aastal. Teose autor mõistab teravalt hukka vürstidevahelisi kodusõdu ja sisetülisid, mille tõttu asjatult hukkusid inimesed ja hävis rahva töövil. «Siis külvati maa üle vaenuseemnega ja kasvasid kodusõjad,» kirjutab teose autor, «vürstide mässudes lühenes inimiga. Siis oli

Vene maadel harva kuulda kündjate hõikeid, selle eest aga kraakusid sageli varesed, jagades omavahel surnukehasid.» Vastandades kündjate rahulikku tööd feodaalsetele kodusõdadele, esitas autor vürstidele kirgliku üleskutse ühineda ja kaitsta Vene maid vaenlaste eest.

Pärast Vana-Vene riigi killunemist jätkus Edela- ja Lääne-Venemaal mitte ainult majanduse, vaid ka kultuuri arenemine. Ühtlasi aga pihustas poliitiline killunemine vene rahva jõudu ja nõrgendas teda võitluses välisvaenlaste vastu.

§ 17. FEODAALSETE VABARIIKIDE JA VÜRSTIRIIKIDE TEKKIMINE KIRDE-VENEMAAL.

Novgorodi ja Pihkva feodaalsete vabariikide tekkimine. Kirde-Venemaal (hiljem hakati teda nimetama Suur-Venemaaks) eraldus Kiievi võimu alt esimesena Novgorodimaa. Novgorodi valdused ulatusid hiljem Baltimaadest kuni Valge mereni ja Põhja-Uraalini. Peale vene elanikkonna olid Novgorodi võimu all ka paljud Baltimaade ja Põhja mitte-slaavi rahvaste esivanemad, nagu näiteks karjalased, neenetsid, komid, handid, mansid ja teised¹.

Novgorodimaal ei olnud viljakat pinnast. Siiski oli ka siin, põhjas, vene elanikkonna peamiseks tegevusalaks põlluharimine. Suured maavaldused olid bojaaridel ja kirikul. Kuid Novgorodile ei jätkunud oma viljast. Põlluharimise kõrval tegelesid novgorodlased ka mitmesuguste muude tööaladega — mere- ja karusloomade küttimisega, kalapüügiga, soolatootmise ja rauasulatamisega. Kõrgel tasemel oli Novgorodis ka käsitöö. Novgorodi käsitööliste tooteid müüdi Venemaale ja välismaale.

Novgorodi kaupmehed kauplesid Taani, Rootsi ja Norraga, hiljem ka Saksa linnadega. Novgorodlased pidasid elavat kaubavahetust Baltimaade, Põhja- ja Volgamaade rahvastega. Volga veeteed kaudu toimus kaubavahetus Idamaadega.

Kaubatehinguid teostasid mitte ainult kaupmehed, vaid ka feodaalaristokraatia, kes sai käsitöö- ja põllutöösaadusi obroki näol, Novgorodi võimu all olevatelt mitte-slaavi rahvastelt aga andamite näol.

Baltimaadel ja Põhja mitte-slaavi maadel olid andamite kogumise administratiivsed keskused ja sinna ehitati kindlusi. Novgorodi võimu tähtsaks keskuseks Eesti ja Läti maadel oli Jurjevi (Tartu) linn, Põhjas aga — Laadoga.

Töötajate feodaalse ekspluateerimise tugevdamine teravdas Novgorodis klassivõitlust.

¹ Karjalasi nimetati kunagi ka korelodeks, neenetsid — samojeedideks, komisid — tšuudideks, hante ja manse — jügralasteks.

Novgorodi jõesadamas. (K. V. Lebedevi maali järgi.)

1136. aastal puhkes Novgorodis suur talupoegade ja linnakehvikute ülestõus, mis haaras ka Pihkva ja Laadoga. Ülestõusnud süüdistasid Kiievist saadetud vürst Vsevolodi selles, et ta sallib smerdide orjastamist («ei hoia smerde»), ja kihutasid ta linnast minema. Sellest ajast sai kõrgemaks võimuks Novgorodis linlaste koosolek — veetše. Veetšekella kutsel kogunesid veetšele bojaarid, kaupmehed ja lihtinimesed, s. o. linnaelanike alamkihid — käsitöölised, väikekaupmehed, laevadelaadijad jne. Kuid veetšel peremehetsid bojaarid, sest Novgorodi tööinimesed olid nendest sõltuvad. Veetše valis bojaaride hulgast possaadniku, kes tegeles Novgorodi maade valitsemise üldiste küsimustega, ja tuhatniku, kellele kuulus Novgorodi sõjaväe juhtimine ja kohtupidamine kaubanduslikes asjus. Samuti kutsus veetše bojaaride ettepanekul ühe Vene vürsti koos družiinaga Novgorodi maade kaitseks.

Kasutades rahva ülestõusu, kehtestasid bojaarid Novgorodis feodaalse vabariigi, kus peasa riigi valitsemises ei etendanud vürst, vaid bojaarid. Hiljem sai feodaalseks vabariigiks ka Pihkva.

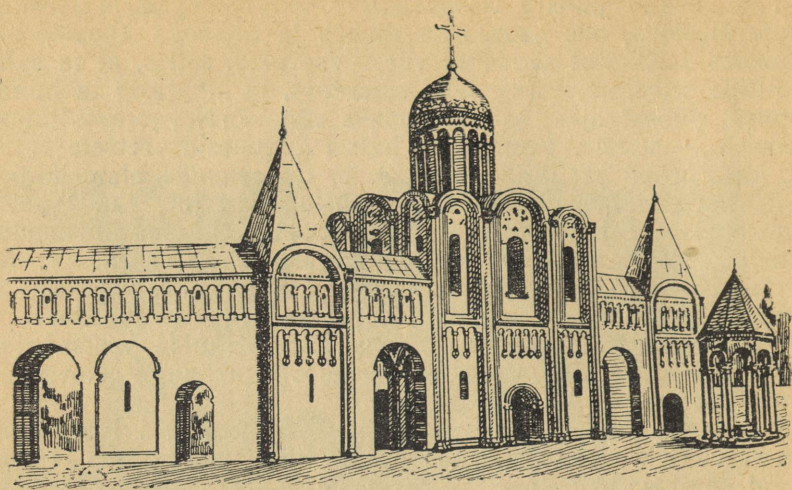
Novgorodi ja Pihkva bojaaride rõhumine ja vägivald põhjustasid veetšel tormilisi kokkupõrkeid. Sageli muutusid need kokkupõrked avalikeks rahvaülestõusudeks, millal linna lihtrahvas ja talupojad tapsid valitseva aristokraatia üksikuid esindajaid, purustasid nende maju, kuid lõpuks said ikkagi lüüa.

Vladimir-Suzdali vürstiriigi tugevnemine. XII sajandil tekkis Novgorodist ja Pihkvast kagu pool tugev Vladimir-Suzdali vürstiriik, mis sai oma nime tema kahe pealinna — Vladimiri ja Suzdali järgi.

XII sajandi 30-ndatel aastatel sai esimeseks sõltumatuks Suzdali vürstiks Monomahhi poeg Juri Vladimirovitš. Ta oli silmapaistev poliitikategelane, kes mitte ainult ei kindlustanud oma vürstiriigi iseseisvust, vaid püüdis saada sellele valitseva seisundi kogu Venemaal. Selle eest, et ta püüdis vallutada ja oma võimu alla saada sellised Suzdalist kaugelasuvad linnad, nagu Kiiev ja Novgorod, hakati teda hüüdma Dolgorukiks.

XII sajandil toimus Vladimir-Suzdali maa kiire majanduslik tõus: künti üles uusi maid, arenesid käsitöö ja teised tööalad, ehitati linn-kindlusi. 1147. aastal ilmus esimene kirjalik teade Moskva, meie kodumaa tulevase pealinna kohta. Sel aastal, nagu teatab kroonika, korraldas Juri Dolgoruki Moskvas Tšernigovi vürsti ja tema družina auks «tugeva lõunasöögi», s. o. suure peo.

Vürstist sõltuvate družinnikute ning kaupmeeste ja käsitöölisega asustatud uued linnad said vürstivõimu toeks võitluses kohalike suurbojaaride vastu. 1154. aastal pärast ägedat võitlust, millega kaasnesid vägivald ja röövimised, õnnestus Juri Dolgorukil vallutada Kiiev ja ta kuulutas enda suurvürstiks.

Bogoljubovo loss. (XII sajand.)

Juri Dolgoruki poliitikat jätkas tema poeg Andrei (1157—1174), võimukas ja karm inimene. Tema sõjavägi võitles edukalt Novgorodiga ja mordva hõimudega, teostas sõjaretki Kiievi vastu. Võttes endale kogu Venemaa suurvürsti tiitli, ei asunud ta, erinevalt oma isast, elama Kiievisse, kus bojaarid olid väga tugevad ja mida pidevalt ähvardasid polovetsid. Oma vürstiriigi pealinnaks tegi ta Vladimiri Kljazma ääres. Ise elas ta aga peamiselt Vladimiri lähedal Bogoljubovo kindlustatud mõisas, mis pärast ta saigi hüüdnimeks Bogoljubski. Selles mõisas ehitati suurepärase suurvürsti loss ja terve rida teisi ehitusi. Suure toredusega ehitati välja ka uus pealinn — Vladimir.

Oma suurvürstivõimu tugevdamiseks suurendas Andrei Bogoljubski nooremate družinnikute arvu ja andis nendele maid koos nendel maadel elavate talupoegadega. Neid väikefeodaale, kes teenisid peamiselt vürsti õukonna juures, hakati nimetama aadlikeks.

Koos maade jagamisega tugevnes ka talupoegade feodaalne sõltuvus ja nende ekspluateerimine. Ulatuslikud ehitustööd Vladimiris ja Bogoljubovos lasusid samuti ränga koormana talupoegade ja linnakehvikute õlul. Kõik see kutsus esile rahvamaside rahulolematuse.

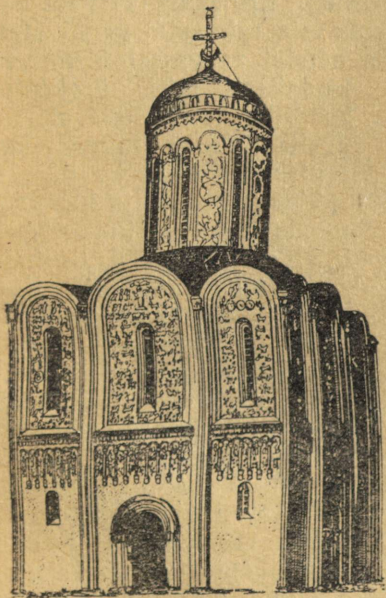
1174. aastal tapsid vandeseltslased-bojaarid Andrei Bogoljubski. Kui rahvas sai sellest teada, puhkes Vladimiris rahva ülestõus, mis oli suunatud vürsti administratsiooni ja feodaalike vastu. Ka talupojad tõusid üles. Ülestõusnud tapsid oma rõhujaid, jaotasid nende varandust. Kuid varsti suruti ülestõus maha.

Rahva ülestõusust hirmutatud aadlikud, vaimulikud ja rikkad kaupmehed ning käsitöölised aitasid Andrei Bogoljubski vennal Vsevolod III-ndal mässuliste bojaaridega arveid õiendada ja kindlustada suurvürsti võimu.

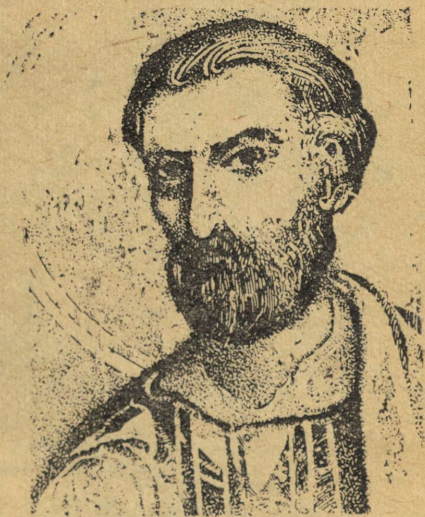
Vsevolod III (1176—1212) valitsemisajal saavutas Vladimir-Suzdali vürstiriik oma võimsuse tipu. Vürsti lossi ümber ehitati tugevad kivikindlustused. Need kaitsesid kindlalt vürsti õukonda rahva ülestõusude ja välisohu vastu. Vürstivõimu ja kiriku vahelise liidu tugevdamiseks ehitati mitu kloostrit. Andrei Bogoljubski ajal Vladimiri ehitatud Uspenski katedraali kõrvale ehitati suurepärase Dmitrijevo katedraal. Vladimir muutus üheks ilusamaks ja rikkamaks linnaks Venemaal.

Kultuuri arenemine Kirde-Venemaal. XII sajandil ja XIII sajandi esimesel poolel oli Kirde-Venemaal tähtis koht mitte ainult meie maa poliitilises elus, vaid ka kultuuri alal.

Suuremates feodaalkeskustes (Novgorodis, Vladimiris Kljazma ääres jm.) lõid vene meistrid silmapaistvaid mälestusmärke arhitektuuri, seinamaali, mosaiigi, kivilõike ja kõige peenema hõbeda vormimise alal. Oma ilu poolest on eriti silmapaistev Dmitrijevo katedraal Vladimiris. Väljast on ta kaunistatud keeruliste dekoratiivsete kivilõigetega, seest aga suurepärase freskomaalidega, mis osaliselt on säilinud tänapäevani.

Dmitrijevo katedraal Vladimiris.
(XII sajand.)

Mehe pea. (Dmitrijevo katedraal, fresko.)

Suuri edusamme saavutati mitmesuguste esemete kunstilise kujunduse tehnikas, eriti nõude ja ehteasjade osas. Tänapäevani on säilinud Novgorodi meistrite Kõsta ja Bratila poolt valmistatud peene väljatötlusega hõbenõud.

Kirjad kasetohul ja paljude esemete pealiskirjad näitavad, et Kirde-Venemaal oli kirjaoskus rahva hulgas laiemalt levinud kui Vana-Venemaal.

Arenes samuti suuline rahvalooming. See avaldus eriti selgesti Novgorodi böliinades rikkast kaupmehesest Sadkost ja Vasili Buslajevist. Lõbusa kanneldaja Sadko kujus, kes pani tantsuma isegi merejumala enda, väljendas rahvas oma kunstiarmastust; ulja Vassili Buslajevi kujus aga jõu ja julguse ülistust.

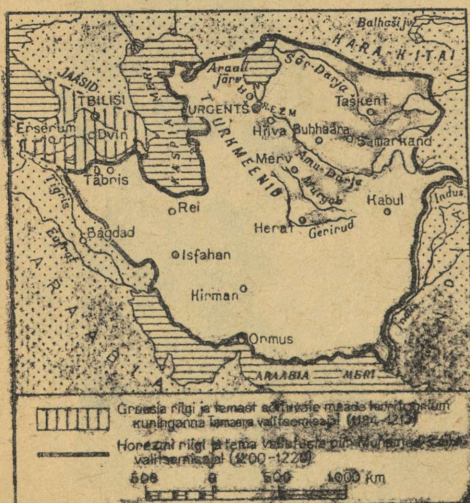
Seega tegi mitte ainult Edela- ja Lääne-Venemaa, vaid ka Kirde-Venemaa oma arenemises suure sammu edasi. Vaatamata Vladimir-Suzdali vürstiriigi tugevnemisele ei suudetud ka siin likvideerida poliitilist killustatust.

§ 18. KESK-AASIA JA TAGA-KAUKAASIA FEODALISMI KINDLUSTUMISE PERIOODIL.

Feodaalriikide tekkimine Kesk-Aasias. Erinevalt Venemaast oli üksikutel Kesk-Aasia ja Taga-Kaukaasia rahvastel vanal ajal orjanduslik kord. Sellepärast toimus nendel rahvastel üleminek

feodalismi mitte ürgkogu-kondliku korra, vaid orjandusliku korra lagunemise protsessis. Kuid ka pärast feodaalsuhete võitu kasutati nende rahvaste juures veel laialdaselt orjatööd niisutus- ja teistel rasketel töodel.

Orjuse igandite säilimine oli tugevasti seotud araabia feodaalide poliitikaga. VII sajandil ja VIII sajandi esimesel poolel vallutasid araablased Kesk-Aasia ja Taga-Kaukaasia. Vallutajad kohustasid kohalikku elanikkonda täitma ränki kohustusi, maksustasid nad maa- ja pearahmaksuga, sundisid peale muhamedi (islami) usku. Kõik, kes avaldasid vastu-

Kesk-Aasia ja Taga-Kaukaasia XII sajandil ja XIII sajandi algul.

panu või kes keeldusid täitmast ränki kohustusi, hävitati vallutajate poolt või muudeti orjadeks.

Kuid talupoegade, käsitööliste ja orjade ülestõusud õõnestasid araabia feodaalide ülevõimu vallutatud maades ja need maad hakkasid üksteise järel oma sõltumatust taastama.

Esimesena vabanes Araabia ikkest 875. aastal Tadžiki feodaalriik, mida valitsesid Samaniidide dünastiast kuningad. Selle riigi võimu alla ühendati Amu-Darja ja Sõr-Darja vaheline maa, samuti suur osa Iraanist ja Afganistanist. Samaniidide pealinnaks oli Buhhara.

Pärast araablaste võimu kukutamist hakkas Kesk-Aasias kiiresti arenema haridus. Suurtes linnades asutati muhamedi-usu templite — mošeede — juurde koolid, kus õppisid nimekate inimeste lapsed. Peale algkoolide olid ka veel kõrgemad vaimulikud koolid.

Buhhaaras, Samaniidide õukonna juures oli suur raamatukogu, kus hoiti palju väärtuslikke käsikirju. X sajandi lõpul töötas siin noor Avicenna (Ibn-Sina), hiljem kuulus Tadžiki teadlane ja arst. Tema poolt kirjutatud rohkearvulised tööd olid suureks panuseks teaduse varasalve. Eriti suur tähtsus oli Avicenna arstiteaduse aluste alastel teostel. Rohkem kui kuu sajandi jooksul kasutasid Idamaade ja Euroopa arstid neid teoseid. Islami vaimulikud süüdistasid Avicennat jumalasalgamises ja panid ta kirikuvande alla.

999. aastal vallutasid türgi rändhõimud Samaniidide riigi. Kuid türgi aristokraatia ülevõim oli ebakindel. XII sajandil ja XIII sajandi algul ühendas Horezm peaaegu kogu endise Samaniidide riigi territooriumi oma võimu alla.

Sel ajal toimus Kesk-Aasias suur majanduslik ja poliitiline tõus. Niisutussüsteem taastati. Ehitati uusi kanaleid ja võideti kõrbelt uusi niisutatavaid maatükke. Linnades suurenes käsitöölise ja kaupmeeste arv. Kaubanduslikel ja sõjalistel eesmärkidel rajati palju maanteid. Teede äärde ehitati feodaalide kindlusta-

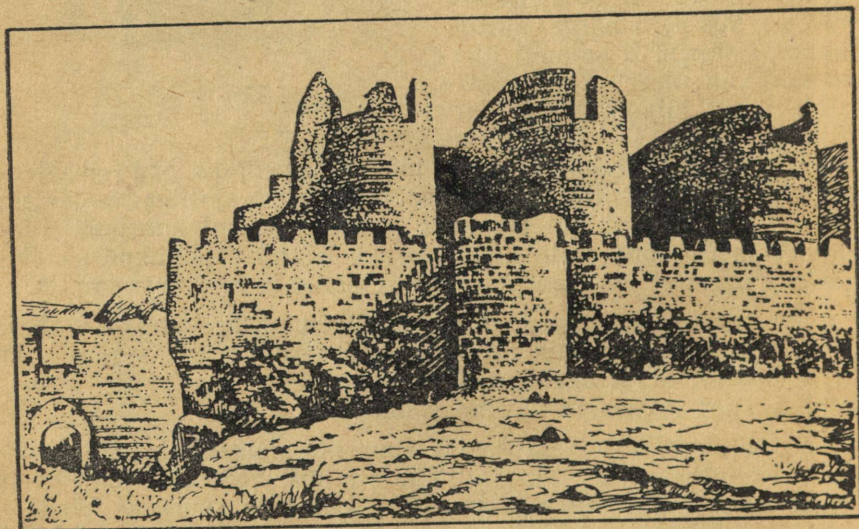
Avicenna.

tud losse ja sissesõiduhuoove möödasõitvatele kaupmeestele. Riigi piiridele ehitati pikad signaaltornidega kindlustuste ahelad.

Horezmi tõus oli tingitud kõigepealt rahvahulkade — põlluharijate ja käsitööliste edukast tegevusest. Kuid samuti nagu Venemaal, sattusid need lihtsad tööinimesed ikka suuremasse sõltuvusse feodaalidest ja kaupmeestest. Niisutuspõllunduse tingimustes muutus feodaalomanduseks mitte ainult maa, vaid ka vesi. Ilma veeta oli põlluharija töö võimatu. Seda kasutasid feodaalid töötavate talupoegade rõhumiseks ja pärisorjastamiseks.

Feodaalse Gruusia tugevnemine XII sajandil ja XIII sajandi algul. Peaaegu üheaegselt Horezmi tõusuga algas ka feodaalse Gruusia tugevnemine. Samuti nagu Horezmi feodaalid ehisid ka Gruusia feodaalid losse ja haarasid talupoegade-kogukondlaste maid. Talupoegade vastupanukatsed suruti maha relva jõul. Kroonikakirjutaja väljenduse järgi «lõdises rahvas hirmust isandate ees». Kuid rõhutatud rahvahulgad ei loobunud võitlusest.

Talupoegade vaoshoidmiseks vajasisid väikefeodaalid tugevat kuningavõimu. Käsitöölised ja kaupmehed olid samuti huvitatud kuningavõimu tugevnemisest, sest alalised feodaalsõjad takistasid käsitöö ja kaubanduse arengut. Väikefeodaalide ja linlaste toetusel murdis Gruusia kuningas David Ehitaja (1089—1125) suurfeodaalide vastupanu ja ühendas maa. Maa üksikuid osasid hakkasid juhtima kuninga asevalitsejad.

Loss Taga-Kaukaasias. (XII sajand.)

Maa ühendamise edusammud võimaldasid gruusia rahval armeenia ja aserbaidžaani rahvaste toetusel astuda võitlusse türklaste-seldžukkidega, kes XI sajandi keskpaigast alates võimutsesid Taga-Kaukaasias. 1122. aastal, pärast pikaajalist võitlust türklastega, vabastati Gruusia pealinn Tbilisi. Seldžukkide väljakihutamine tõstis Gruusia poliitilist tähtsust kogu Taga-Kaukaasia rahvaste silmis.

XII sajandi lõpul — XIII sajandi algul vabastasid ühendatud Gruusia-Armeenia väed türklaste võimu alt kogu Armeenia. Eriti tugevnes feodaalne Gruusia Tamaara (1184—1213) valitsemisajal. Sel ajal oli Gruusial tähtis osa Taga-Kaukaasias. Juba vanal ajal kujunenud Taga-Kaukaasia rahvaste vahelised majanduslikud, poliitilised ja kultuurilised suhted tugevnesid nüüd veelgi rohkem.

Tunduvalt laienesid Gruusia ja Venemaa vahelised poliitilised ja kultuurialased sidemed. Andrei Bogoljubski poeg Juri oli kuninganna Tamaara abikaasa.

Feodaalse kultuuri õitseng Taga-Kaukaasias. Pärast Gruusia, Armeenia ja Aserbaidžaani vabastamist türklaste-seldžukkide võimu alt algas nendes maades kultuuri tõus. Ilmalike ja vaimulike feodaalide tellimisel ehitasid käsitöölised losse ja templeid, valmistasid kalleid vaase, tasse ja karikaid, kunstnikud maalisisid pilte.

XII sajandi lõpul — XIII sajandi algul kirjutas geniaalne gruusia luuletaja Sota Rustaveli suurepärase poemi «Kangelane tiigrinahas». Nagu vene poemi «Lugu Igori sõjaretkest» autor, nii astus ka Rustaveli välja feodaalide sisetülide vastu, olles maa poliitilise ühtsuse pooldaja. Ta ülistas vägilaste kangelastegusid võitluses kodumaa sõltumatuse eest, nende meelekindlust raskel ajal ja surmapõlgust: «Parem hukkumine auga kui argade päevade häbi.»

Eri rahvaste hulka ja eri usku kuuluva kolme kangelase-sõbra eredatesse kujudesse on luuletaja koondanud oma rahvaste sõpruse unistused. Uhe oma kangelase sõnadega väljendab luuletaja rõõmu selle üle, et:

Sota Rustaveli.

Ilias Nizami.

Ja india lased, pärslased,
venelased, frangid, egiptlased —
kõik nad tulid lauliku kutsel.

Rahvaste sõpruse ideed leidsid oma kehastuse ka XII sajandi silmapaistva aserbaidžaani luuletaja Ilias Nizami loomingus. Ta pärines vaese kaupmehe perekonnast ja oli väga tihedalt seotud Aserbaidžaani rahvamassidega. Mõistes hukka rahvamasside julma ekspluaateerimist feodaalide poolt, kirjutas ta: «Inimesed tavaliselt kadestavad eelnevaid põlvkondi. Hääda nendele, kes tulevikus meid kadestavad.» Ühtlasi kujutas Nizami armastusega ka teiste rahvaste esindajaid — kaugest Hiinast Venemaani.

Ühes oma poemis kirjeldas ta Vene vägede kangelaslikkust ja mehisust võitluses Rumiga (s. o. Bütsantsiga) järgnevalt:

Utlen — liikusid kohalt kaks väge —

kaks kuuma vere merd —

eksin;

Rum ja Rus ...

Kuid raevunud venelased on võitmas lahingut,
nende nägudel särab vaprus.

Rustaveli ja Nizami loomingus oli suure kunstilise jõuga väljendatud XII sajandi eesrindlike inimeste võitlus feodaalse killustatuse ja rahvaste poliitilise eraldatuse vastu.

Kuid meie maa feodaalset killustatust ei suudetud likvideerida; see aga võimaldas uutell vallutajatel tema territooriumile tungida.

VII peatükk

VÖITLUS TATARI-MONGOLI VALLUTAJATEGA NING SAKSA JA ROOTSI FEODAALIDEGA XIII SAJANDIL

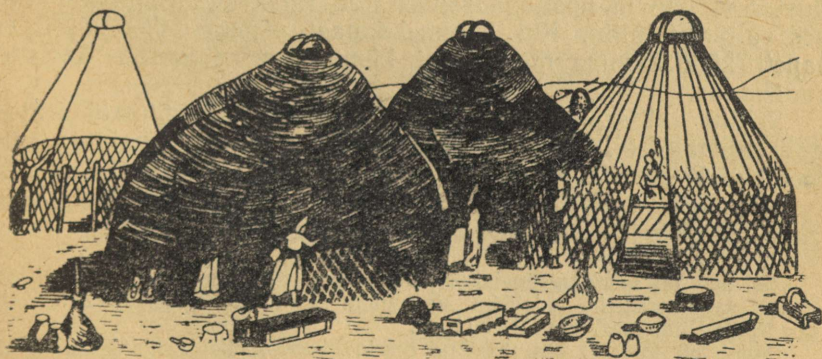
§ 19. KESK-AASIA VALLUTAMINE MONGOLITE POOLT, NENDE SISSETUNG TAGA-KAUKAASIASSE JA IDA-EUROOPASSE.

Mongoli riigi tekkimine. Mongolid, keda kutsuti ka nende peahõimu nimega tatarlasteks, võtsid enda alla laialdase territooriumi Kesk-Aasias.

Mongoli hõimude põhimass elas steppides ja tegeles rändkarjakasvatusega. Mongolid kasvasid hobuseid, kaameleid, veiseid, lambaid, kitsi. Toiduks tarvitasid nad peamiselt liha ja jõid kumõssi — jooki märapiimast. Mongolid elasid liikuvates viltkibitkades ja jurtades. Kui kari oli rohu ära söönud, liikusid mongolid uude kohta.

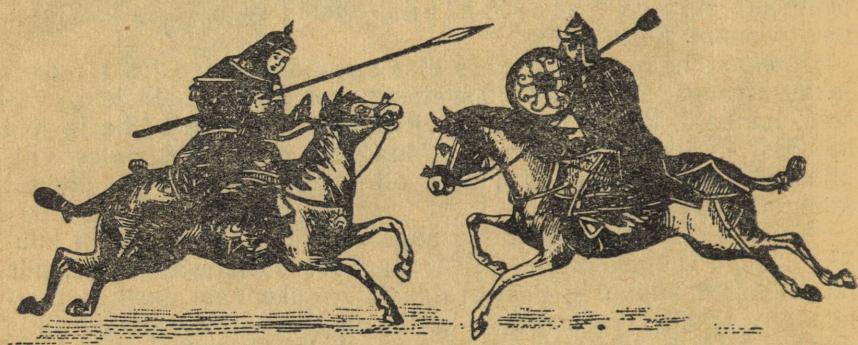
Esialgul rändlesid mongolid sugukondadena. Kariloomad kuulusid kogu sugukonnale. Mitu üheskoos rändlevat sugukonda moodustasid hõimu. Hiljem eraldusid sugukonnast üksikud perekonnad, tekkis eraomandus kariloomadele. Hõimuaristokraatia muutus jõukaks karja- ja orjade omanikuks. Ta hakkas ka karjamaid oma huvides jagama. Kõik see võimaldas hõimuaristokraatial vaesed rändkarjakasvatavad endast sõltuvaks muuta. Karjamaade kasutamise eest olid mongolid-kehvikud sunnitud tegema teatud töid: nad pidid hoidma rikaste karja, valmistama nendele kumõssi, pügama lambaid, vanutama vilti jne.

XIII sajandi algul tekkis Mongoolias varafeodaalne ühiskond, mille aluseks oli feodaalide omandus karjamaadele ja kariloomadele. Feodaalsuhete arenemisega tekkis mongolitel, nagu teistelgi rahvastel, feodaalriik.

Mongolite jurtad. (Wilhelm von Rubruki «Reistdest hommikumaaile».)

Et kindlustada oma võimu lihtmongolite üle, asutas mongoli feodaalaristokraatia tugevad ratsadružiinad. Nende abil sooritas ta rüüsteretki naaberhõimude vastu ja allutas viimased oma võimule. Ühel tugeval feodaalaristokraatia esindajal Temuťšinil õnnestus pärast edukaid sõjaretki ühendada kõik mongoli hõimud. 1206. aastal kuulutati Temuťšin mongoli feodaalide kokkutulekul Mongoli riigi ülemvalitsejaks, andes talle nimeks Tšinghis-khaan.

Mongoli sõjamehed hobustel kihutamas. (Pärsia värvilise joonistuse järgi XIII sajandist.)

Mongoli riigil puudus ühtsus. Ta koosnes üksikutest feodaalvaldustest, mis pidid Tšinghis-khaanile andma teatud arvu sõjamehi. Need valdused kandsid nimetusi antava sõjaväe suuruse järgi: sada-, tuhat-, musttuhatkond (kümme tuhat). Peale nende väesalkade oli Tšinghis-khaani käsutuses mongoli ülikatest koosnev ihukaitsevägi. Mongolite suurearvulise sõjaväe peajõu moodustas vibude ja nooltega relvastatud ratsavägi. Sõjaväes valitses vali distsipliin. Kui kümnekonnast põgenes üks sõjamees, tapeti kõik kümme meest, kui kümnekond taganes, karistati sadakonda.

Selline valitsemise ja sõjaväe organisatsioon võimaldas mongoli feodaalidel hoida töötavalt rahvalt äravõetud maid ja kariloomi ning sooritada suuri sõjaretki naabermaade vallutamiseks.

Mongolite vallutused Tšinghis-khaani juhtimisel. Aastal 1211 asus Tšinghis-khaan Põhja-Hiina vallutamisele.

Sel ajal oli Hiina nõrgestatud sisetülidest ega suutnud tatarlaste-mongolite vallutusretkele vajalikku vastupanu osutada. Tšinghis-khaan vallutas Põhja-Hiina pealinna Pekingi.

Hiina oli tol ajal üks maailma eesrindlikumaid maid. Hiina sõjatehnika oli kõrgel tasemel. Hiina meistrid oskasid ehitada müüri lõhkumise seadeldisi. Nad valmistasid kindluste piiramiseks kiviheitemasinaid ja masinaid, millega heideti üle müüri põletusvedelikuga täidetud nõusid. Hiinlased val-

mistasid ka müürilõhkumise taraane. Kõik need hiina sõjatehnika saavutused sattusid nüüd mongoli vallutajate kätte, kes hakkasid neid kasutama uute maade vallutamisel.

Aastal 1218 tungis Tšinghis-khaan suure väega, millega liikusid kaasa ka kariloomad ja voo₃ kallale Kesk-Aasiale. Kesk-Aasia, samuti ka Põhja-Afganistani ja Ida-Iraani rahvad kuulusid sel ajal Horezmi võimu alla. Määratu suur Horezmi riik, mille valitsejaks oli šahh Muhamed, kujutas endast suurt poliitilist jõudu. Ta käsutas suuri materiaalseid ressursse ja tal oli ka tugev sõjavägi. Kuid Horezmi võimu alla kuulunud rahvad ei olnud üksmeelsed. Suurfeodaalid, kaupmehed ja kõrgema vaimuliku seisuse esindajad, kes kartsid kaotada oma rikkusi, reetsid peaaegu kõikjal kodumaa ja loovutasid äraandlikult linnad Tšinghis-khaanile. Šahh Muhamed, kartes tema poolt alistatud rahvaste ülestõuse, ei otsustanud koondada oma sõjaväge ühte kohta, et anda löök Tšinghis-khaanile. Pärast esimesi lüüasamiisi põgenes ta ise suure häbiga ühele Kaspia mere saarele. See andis mongolitele võimaluse hävitada Horezmi sõjajõud osade kaupa.

Talupojad ja käsitöölised võitlesid mehiselt mongolitega, kuid nad ei suutnud vastu seista mongolite survele. Mõne aasta jooksul muudeti Horezmi linnad ahervaremeteks, nende kaitsjad aga tapeti. Osa tatarimongoli vägedest, kes möödusid Kaspia merest lõuna poolt, tungisid Taga-Kaukaasiasse ja laastasid siin Aserbaidžani, Armeenia ja Gruusia maid.

Suur väesalk liikus mööda Kaspia mere rannikut põhja poole ja tungis polovetside steppidesse. Siin rändlevad polovetsid põgenesid paanikas läände. Nende khaanid pöördusid abipalvega Vene vürstide poole. «Kui teie meid ei aita,» ütlesid nende saadikud, «siis täna tapetakse maha meid ja homme teid.»

Mõned Vene vürstid eesotsas Kievi vürstiga läksid steppi polovetsidele appi. Aastal 1223 toimus Aasovi merre suubuvale Kalka jõel lahing tatarite-mongolitega. Vene vürstidel puudus üksmeel. Lahingusse ei läinud mitte kõik vürstid. Varsti pöördusid polovetsid põgenema ja löid venelaste väed segi. Venelaste peajõud löödi puruks. Siis suunasid mongolid oma löögi nendele Vene polkudele, kes ei võtnud lahingust osa. Venelased kaitsesid end kolm päeva, kuid olid sunnitud alla andma. Mongoli feodaalid tapsid vangid, siis laastasid nad osa Vene maid ja liikusid Volgale. Siin said mongolid Volga-äärsetelt bulgaarlastelt tõsiselt lüüa ja läksid Kasahhi steppe kaudu Mongooliasse tagasi.

Tšinghis-khaani vallutuste tagajärjed. Tatarlaste-mongolite vallutusretkede tulemusel loodi määratu suur Tšinghis-khaani riik.

Tšinghis-khaani võimu alla sattusid erineva kultuuriga maad ja rahvad. Mongoli feodaalid ei tundnud võidetute suhtes mingit halastust. Naised ja lapsed tehti orjadeks, käsitöölised aeti vangi. Vallutatud maades purustasid mongoli feodaalid linnad ja röövivad need paljaks. Purustamisest ja laastamisest ei pääsenud ka maarajoonid, kus lõhuti sajandeid tagasi loodud niisutus-

seadmed. Pärast tatari-mongoli vallutusretki muutusid paljud Kesk-Aasia ja Taga-Kaukaasia õitsvad oasid kõrbeteks. Sama saatus tabas ka Iraani ja Põhja-Indiat.

Kesk-Aasia ja Taga-Kaukaasia töötav rahvas tõusis mitu korda võitlusele tatari-mongoli orjastajate vastu. Juba 1238. aastal toimus Buhhaaras suur ülestõus tatarlaste-mongolite vastu. Selle ülestõusu juhiks oli käsitöeline Mahmud Tarabi. 1250. aastal puhkes Armeenias kehvik Davidi juhtimisel ülestõus, 1289. a. tõusis üles gruusia rahvas.

Teiste rahvaste laastamisega ja orjastamisega kaasnes feodaalike tugevnemine mongoli rahva töötavate hulkade üle. Lihtmongolid sattusid täielikult mongoli ülikate võimu alla. Pik-kade sõjaretkede ajal hukkusid paljud lihtmongolid, teised jälle jäid oma majapidamistest ilma. Sõjaretked ja vallutused rikastasid ainult mongolite ülikaid.

Pärast Tšinghis-khaani surma lagunes tema riik mitmeks suureks valduseks või ulussiks, mis jagati Tšinghis-khaani poegade ja pojapoegade vahel.

§ 20. VENE RAHVA KANGELASLIK VÕITLUS TATARI-MONGOLI SISSETUNGI VASTU.

Tatarlaste-mongolite sissetung Ida-Euroopasse. Tšinghis-khaani riigi jaotamisel sai tema pojapoeg Batu kõik maad lääne pool Irtõši jõge, «kuhu ainult ulatusid mongoli hobuste kabjad». Aastal 1235 asus Batu suure tatari-mongoli sõjaväega sõjaretkele, et alistada Euroopa maid.

Nagu märkis üks muhamedi kirjanik, «oli sõjamehi nii palju, et maa oigas nende all. Suur sõjavägi ajas hulluks metsloomad ja -linnud!» Koos Batuga liikusid Euroopasse mitte ainult sõjamehed, vaid ka sõjameeste perekonnad kogu oma varandusega, hobuse-, kaameli-, lamba- ja veisekarjadega.

Ületanud Uraali jõe, liikusid tatarlased-mongolid Volga-äärsete bulgaarlaste maale. Volgamaade rahvad avaldasid Batu eelsalkadele tugevat vastupanu. See leidis toetust ka Kirde-Venemaal. Sellele vaatamata tungisid mongolite hordid Kaamale ja purustasid bulgaarlased. Mongolid purustasid bulgaarlaste pealinna ja teisi linnu. Siis nad ületasid Volga ja tungisid mordvalaste maadele ning lähenesid kagu poolt Rjazani vürstiriigile. Nii algas 1237. aastal tatari-mongoli sissetung Vene maadele.

Vene rahva kangelaslik vastupanu. Mongoli feodaalid nõudsid Rjazani elanikelt ühte kümnendikku osa inimestest, hobustest ja varandusest. Rjazani elanikud keeldusid sellest: «Kui meist viimane langeb, siis saab kõik teie omaks.» Abi saamiseks pöördusid nad Vladimiri suurvürsti Juri Vsevolodovitši poole, kuid viimane keeldus neid abistamast. See andis vallutajatele võimaluse

Batu-khaan.
(Hiina joonistus.)

Batu väejuht.
(Hiina joonistus.)

tulla Rjazani alla ja piirata ta ümber. Piiramismasinatega heitsid nad linna kive ja põletusvedelikuga täidetud nõusid, taraanidega aga purustasid linnamüüre. Kuid rjasanlased löid kindlalt ja visalt tagasi vaenlase pealetunge. Alles pärast seitsmepäevast piiramist vallutasid vaenlased Rjazani ja põletasid ta maha.

Rjazani kaitsjad hävitati metsikult. Ühed lasti vibudest maha, teised tapeti saablitega, kolmandad uputati jõkke, lapsed aga visati tulle. «Ja ellu ei jäänud keegi,» kõneleb kurbusega kroonikakirjutaja. «Ei olnud kedagi, kes oleks nutnud ja äganud, langedute üle kurvastanud. Kõik lamasid surnutena.»

Legendi järgi olevat Rjazani vägilane Jevpati Kolovrat kogunud taplustest terveksjäänud meestest kokku 1700 uljaspead ja asunud vallutajatele kätte tasuma. Oma ootamatute äkkrünnakutega tekitas ta mongolitele hirmu. Lõpuks langes ta ise ja tema väesalk hävitati viimse meheni.

Rjazani vürstiriigist liikusid tatarlased-mongolid põhja poole ja tungisid Vladimiri vürstiriigi piiridesse. Tullles Okaa jõe äärde, purustasid nad Kolomna juures Vladimiri sõjaväe eelväed ja 1238. aasta algul jõudsid Moskva alla. Moskvälased kaitsesid end küll visalt, kuid siiski nad võideti ja hävitati. Vallutajad põletasid Moskva ja ümberkaudsed külad maha ning liikusid siis Vladimiri peale.

Vladimiri vürst Juri Vsevolodovitš läks põhja poole abiväge koguma, linna kaitsmise jättis ta vojevoodi ja oma kahe poja hooldeks.

Ka siin kaitsesid linna elanikud end visalt, kuid jõud olid liiga ebavõrdsed. Lõhkunud taraanidega linnamüüri, tungisid vaenlased linna, purustasid selle ja süütasid põlema. Vürsti perekond ja tema lähikondlased läksid katedraali varju. Vallutajad põletasid katedraali koos seal redus olevate inimestega.

Vladimirist saatis Batu välja mitu väesalka. Ühe kuuga purustasid Batu hordid 14 Vladimiri vürstiriigi linna. Kuid ükski linn ei alistunud võitluseta: kõikjal kohtasid mongolid ägedat vastupanu ja nad vallutasid vene linnad alles pärast purustamist ja kangelaslike kaitsjate hävitamist.

Volga taga, Siti jõe kaldal tungisid Batu peajõud kallale vürst Juri vägedele. Vene väed purustati, langes ka vürst Juri ise.

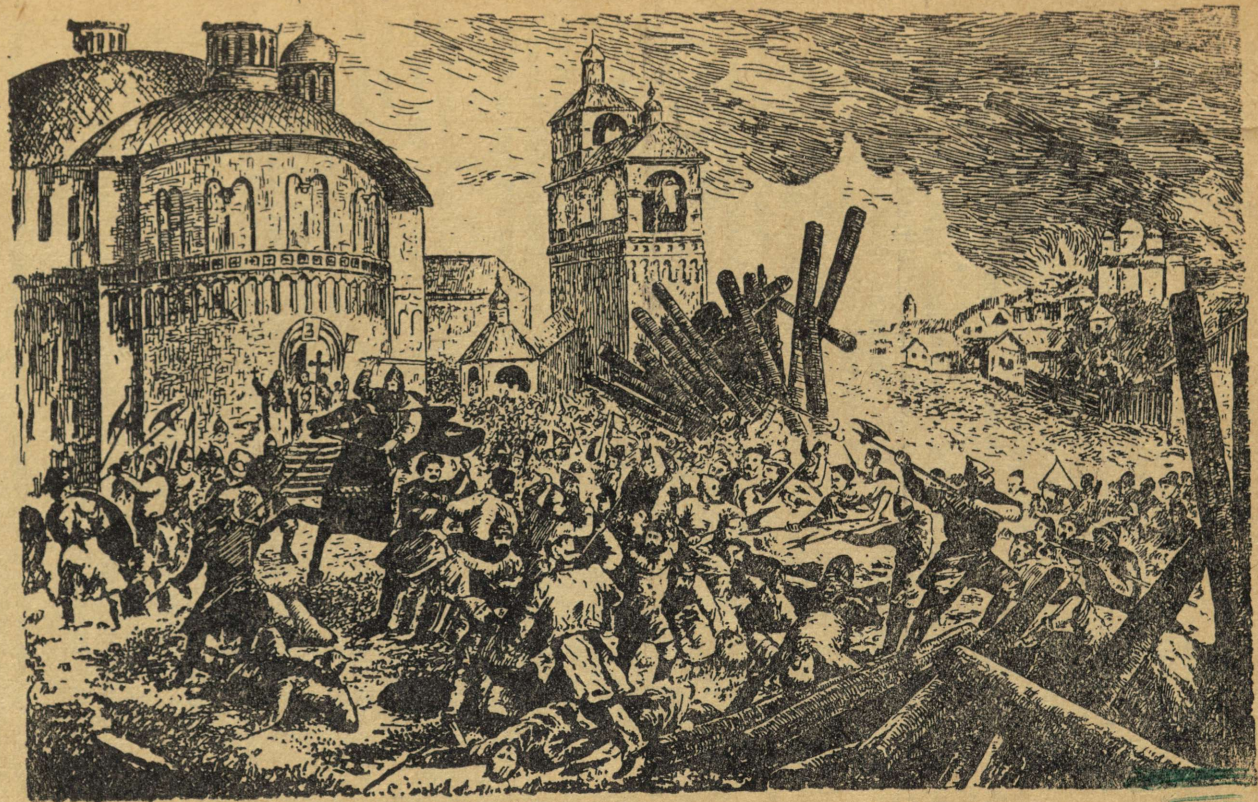
Vallutanud Vladimiri vürstiriigi, liikusid mongolite hordid loodesse, Novgorodi poole. Kuid Novgorodini nad ei jõudnud. Peaaegu vahetpidamatud lahingud Vene vägedega olid vallutajaid tublisti nõrgendanud. Batu väed olid hõrenenud, tema ratsavägi vähenenud, hobused olid välja kurnatud, inimesed väsinud. Lisaks algas veel varane kevad. Stepiavarustes tegutsema harjunud mongoli ratsavägi liikus suurte raskustega läbi metsade ja rabade. Umbes 100 kilomeetrit Novgorodist pöördus Batu järsult lõunasse, et polovetside steppides täiendada oma sõjaväge ja anda talle puhkust.

Teel lõunasse olid mongolid ootamatult sunnitud peatuma Kozelski linna all. See oli väike Okaa ülemjooksul asuv Vene linnake. Ennastsalgava mehisusega kaitsesid linlased ennast seitsme nädala jooksul. Kui vaenlased tungisid linna, alustasid vaprad kaitsjad nendega käsitvõitlust ja võitlesid viimse meheni. Vallutanud lõpuks linna, hävitasid vallutajad kõik elanikud, andmata armu isegi rinnalastele. Mongolid nimetasid Kozelskit «kurjaks linnaks».

Terve aasta olid Batu väed lõunas. Siin purustasid nad lõplikult polovetside khaani, kes oma vägede riismetega põgents läände, Ungarisse.

Puhanud ja värskete jõududega täiendatud Batu armee tungis uuesti Vene maadele. Tatarlased-mongolid vallutasid ja põletasid Perejaslavi ja Tšernigovi linna. 1240. aasta talvel tulid nad Kiievi alla. Linna kaitsmist juhtis Galiitsia vojevood Dmitri. Batu tegi kiievlastele ettepaneku alistuda võitluseta, kuid linlased lükkasid vallutaja ettepaneku põlastusega tagasi. Siis algas linna piiramine. Ööd kui päevad tagusid taraanid linnamüüre. Need andsid viimaks järele: müüridesse tekkisid suured augud. Mongoli hordid valgusid linna.

Kiievlased jätkasid vojevood Dmitri juhtimisel võitlust linnatänavail. Nagu teatab kroonikakirjutaja, võitlesid nad mehiselt, ehkki nende jõud kahanesid iga tunniga. Kiievi viimased kaitsjad, kes olid igast küljest ümber piiratud, kogunesid vanasse kivikirikusse ja jätkasid sealt vastupanu. Kui tatarlased-mongo-

Kiievi kaitsmine Batu hordide vastu. (A. Zemtsovi joonise järgi.)

lid asusid taraanidega lõhkuma kirikumüüre, ei heitnud ümberpiiratud meelt: nad püüdsid kaevata kirikust maa-alust käiku, kuid samal ajal langesid kokku kirikuvõlvid ja matsid kaitsjad elusalt enda alla.

Venemaa võitluse tähtsus tatari-mongoli vallutajatega. Pärast Kiievi purustamist liikusid tatarlased-mongolid Galiitsia-Volõõnia vürstiriigi kaudu läände. Vene rahva mehine võitlus nõrgestas tatari-mongoli vallutajate löögijõudu teistele Euroopa maa-dele. Kohates lääne- ja lõunaslaavlaste, samuti ka ungarlaste ja sakslaste visa vastupanu, pöördus Batu varsti tagasi. Lääne-Euroopa rahvad olid pääsnud kohutavast purustusest ja raskest tatari-mongoli ikkest.

Kuid vene rahval endal, kes võttis vastu tatari-mongoli hordide pealöögi, ei jätkunud veel XIII sajandil jõudu oma sõltumatus kaitsmiseks. Seda takistas Venemaa feodaalne killustatus. Vene vürstiriigid ja maad sattusid sõltuvusse Kuldhordist, mongolite riigist, mille keskus asus Alam-Volgal. Mongoli vallutajad sundisid kogu elanikkonda maksma ränka andamit ja täitma teisi kohustusi. Vaimulikkond oli vaba maksudest ja muudest kohustustest. Mongoli vallutajad saatsid Vene linnadesse oma väesalgad, kes baskakkiide (khaani asemike) juhtimisel lämmatasid väiksemagi vastupanukatse. Vene vürstid pidid saama Kuldhordist jarlöki, kirjaliku tunnistuse vürstiriigi valitsemiseks. Vürsti, kes sai jarlöki Vladimiri vürstiriigi valitsemiseks, loeti suurvürstiks. Andes suurvürsti jarlöki kord ühele, kord teisele vürstile, õhutasid khaanid vaenu ja sisetülisid Vene vürstiriikide vahel. Selle poliitika ja linnade laostumise tulemusel suurenes pärast Batu vallutusretke Venemaa feodaalne killunemine.

Vallutajad rakendasid ka kiriku oma huvide teenistusse. Osa vaimulikkonnast, kellel olid suured pärusvaldused ja kes püüdsid oma eesõigusi säilitada, läksid üle vene rahva orjastajate teenistusse. Õnnistades nende verist võimu, kutsus see osa vaimulikkonnast talupoegi üles sõnakuulmisele ja alistumisele.

Tatari-mongoli ike lasus kogu oma raskusega lihtsate inimeste — talupoegade ja linnakehvikute õul. Sellele vaatamata ei murdnud see rahvahulkade tahet võidelda oma sõltumatus eest. Vene rahvas vihkas vallutajaid ja ta ei loobunud minutikski võitlemast nende vastu.

Juba XIII sajandi teisel poolel toimusid suured, mongoli feodaalide vastu suunatud rahvaülestõusud Novgorodis, Vladimiris, Rostovis, Suzdalis, Jaroslavlis ja reas teistes linnades. Ehkki need ülestõusud suruti julmalt maha, kestis vene rahva vabadusvõitlus edasi.

Oma kangelasliku vastupanuga kaitses vene rahvas Euroopat tatari-mongoli sissetungi eest. Sellel oli suur tähtsus Euroopa ja kogu maailma kultuuri edasiarenemisele.

§ 21. VENE JA BALTIMAADE RAHVASTE VÕITLUS ROOTSI JA SAKSA FEODAALIDEGA.

Baltimaade ja Venemaa rahvaste ühine võitlus ristirüütlitega. Venemaa nõrgenemist võitluses tatari-mongoli vallutajatega püüdsid kasutada rootsi ja saksa feodaalid, et anda Venemaale löök Baltimaadelt.

Baltimaade praeguste rahvaste — soomlaste, karjalaste, eestlaste, lätlaste ja leedulaste esivanemad olid juba ammust ajast tihedais sidemeis Venemaaga. Nad olid koos vene rahvaga mitu korda välja astunud ühise vaenlase vastu. Eriti rasket ja pikka võitlust tuli Venemaa ja Baltimaade rahvastel pidada rootsi ja saksa feodaalide kallaletungi vastu.

Rootsi ja saksa feodaalide vallutustegevus Baltimaade rahvaste vastu algas ammu enne Batu hordide sissetungi Venemaale.

Seda tegevust toetas aktiivselt Rooma paavst, kutsudes ristiisu levitamise ettekäändel Lääne-Euroopa feodaale üles «ristisõtta» Baltimaade rahvaste vastu.

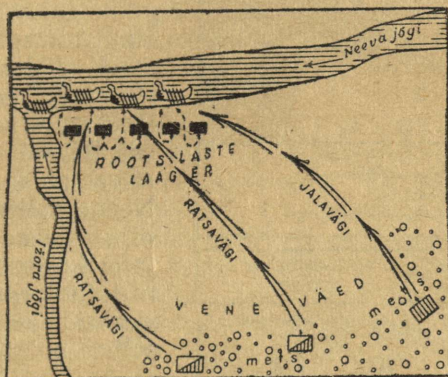
XII sajandi keskel tungisid rootsi feodaalid Soome territooriumile ja vallutasid selle maa edelaranniku. Siis alustasid nad pealetungi Novgorodi võimu all olevale Karjala maale ja tungisid Soome kirdeossa, kuid novgorodlased löid nad tagasi.

XIII sajandi algul vallutasid saksa ristirüütlid Daugava suudmeala, kus nad kindlustasid end ja vallutuste jätkamiseks asutasid vaimuliku Mõõgavendade rüütliordu. Mõõgavendade ordu hakkas laastama Läti ja Eesti territooriumi, mida tol ajal nimetati Liivimaaaks (ühe suurema Baltimaade hõimu — liivlaste nime järgi). Polotski, Pihkva ja Novgorodi sõjaväed astusid mitu korda liivlaste kaitseks välja ja andsid koos nendega vastulööke röövrüütlitele. 1234. aastal andsid Suzdali ja Novgorodi polgud vürst Jaroslav Vsevolodovitši juhtimisel Mõõgavendade ordule eriti ränga löögi.

Aastal 1236 purustati ordu väed ka leedulaste poolt, kes koos Vene- ja Liivimaa rahvastega pidasid ägedat võitlust saksa vallutajate vastu. Sel ajal hakkasid leedu hõimud ürgkogukondliku korra ja feodaalsuhete arenemise tagajärjel ühinema vara-feodaalseks riigiks, mille valitsejaks sai vürst Mindaugas (suri 1263. aastal). Maa kaitsehuvid saksa feodaalide kallaletungide vastu kiirendasid Leedu riigi tekkimist.

1237. aastal ühinesid Mõõgavendade ordu riismed Teutooni (Saksa) orduga, mis oli ennast kindlustanud Visla suudmealal, seejärel aga hakkasid nad liikuma Neemeeni poole läbi leedu hõimu — preislaste maa. Teutooni rüütlid püüdsid ka Lääne-Venemaa territooriumile pidama jääda. Siin vallutasid nad Drogitsini linna. Varsti purustas Galiitsia-Volõõnia vürsti Daniil Romanovitši sõjavägi rüütlid täielikult.

Vene družinnikud tungisid vaenlase laagrisse ja piirasid Birgeri ümber. Vürst Aleksander ise võitles Birgeriga ja haavas teda raskelt odaga. Rüütlitele anti ootamatult löök piki Neeva ja Ižora jõe. Neid võidi suruda kahe jõe vahele ja ära lõigata oma laevadest. Rüütleid haaras hirm ja nad hakkasid põgenema. Palju rüütleid tapeti, veelgi rohkem sai haavata. Terveksjäänud sõjamehed läksid õo katte all laevadele ja põgenesid kodumaale. Päänikas taganevad rüütliid jätsid isegi oma haavatud maha. Nii lõppes häbistavalt rootsi feodaalide ristisõda Venemaale.

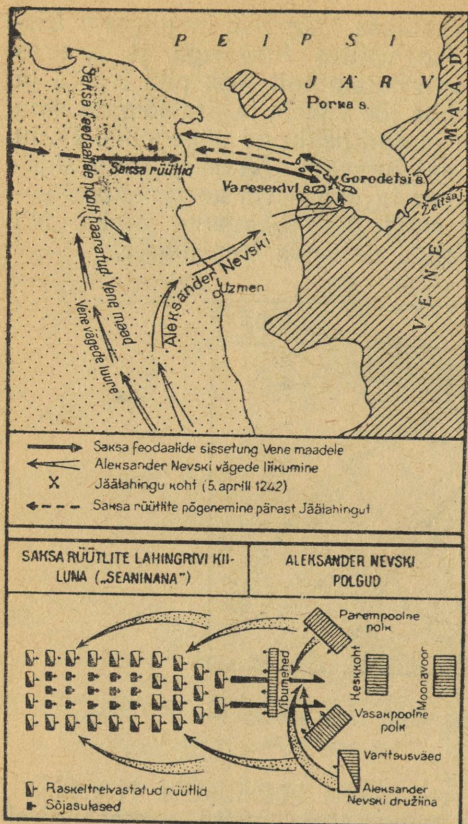
Neeva lahing 15. juulil 1240. aastal.

Selle võidu eest sai vürst Aleksander hüüdnimeks Nevski.

Saksa rüütlike purustamine Peipsi järvel. 1240. aasta sügisel tungisid saksa rüütliid Vene maadele ja vallutasid Izborski kindluse. Nad purustasid Izborskile appirutanud Pihkva väesalga ja äraandjate-bojaaride abiga vallutasid Pihkva. Soome lahe ranniku lähedale ehitasid sakslased Koporje kindluse ja muutsid selle tugipunktiks edasisteks kallaletungideks Novgorodimaale.

1241. aasta kevadel kogus Aleksander novgorodlastest, laadogalastest, ižorlastest ja karjalastest tugeva sõjaväe, mille peajõu moodustasid jalamehed-maakaitseväelased — talupojad ja käsitöölised. Ootamatu rünnakuga kihutas Vene vägi sakslased Koporjest minema, sealsed kindlustused purustati. Kindlustanud oma tagala, asus Aleksandri sõjavägi Suzdali polkude osavõtul sõjaretkele Pihkva vastu ja vallutas linna tormijooksuga. Pihkva järel vabastati Izborsk. Pärast seda kandus sõjategevus rüütlike poolt vallutatud territooriumile Peipsi järve ja Riia lahe vahel.

Osava manöövriga sundis Aleksander Nevski 5. aprillil 1242. aastal Saksa rüütliiväge astuma otsustavasse lahingusse. Vene jalaväe positsioon oli väga hästi valitud — Peipsi järve jääl Vene kalda lähedal. Saksa rüütliid, keda toetasid taanlaste ja Baltimaa

Jäälahing 5. aprillil 1242. aastal.

nendele kallale ennast kalju taga varjanud Aleksander Nevski ratsadružiina. Vene vägi haaras rüütlid nagu tangide vahele ja surus nendele peale igast küljest. Rasketesse raudrüüdesse aheldatud rüütlitel oli raske libedal jääl võidelda. Saksa ratsanike raskuse all murdus jää ja paljud rüütlid uppusid järve. Paanikasse sattunud rüütlid sõitsid üksteisele otsa, kukkusid hobustelt ja juba enne, kui nad jõudsid tõusta, hukkusid vene sõjameeste löökide all. Neid, kes veel ei kukkunud, tõmmati sadulast konksudega ja tapeti.

Ainult rüütliväe viletsad riismed suutsid piiramisrõngast läbi murda ja põgenema saada. «... ja neid peksti,» kirjutab kroonika-kirjutaja, «nagu õhus lennutades, ega olnud neil, kuhu varjule minna. Neid kihutati 7 versta ulatuses mööda jääd...»

Pärast seda lahingut, mida hakati nimetama «Jäälahinguks», alustasid rüütlid kiiresti rahuläbirääkimisi.

piiskopiväe salgad, alustasid lahingut oma harilikus lahingukorras — «seana», s. o. kiiluna, mille teravik oli suunatud Vene vägede keskkoha vastu. Rüütlid tahtsid lõhestada Vene väe kaheks osaks ja siis need osad üksikult hävitada.

Aleksander Nevski paigutas sõjaväe järgmises lahingukorras: eespool asetsesid vibulaskurid ja lüüviskajad, nende taga oli «keskmine polk», mis koosnes teivaste ja konksudega relvastatud jalaväelastest. Nende mõlematele tiibadele olid koondatud parimad jalaväe družiinad, nõndanimetatud «parema käe» ja «vasaku käe» polgud. Ühe sellise polgu taga oli varitsuses vürsti ratsadružiina, mis oli kogu Vene väe reserviks.

Kui rüütlid kiilusid Vene väe keskohta ja murd-sid sellest läbi, andsid Vene jalaväe valikdružiinad otsekohe nendele tiibadelt löögi, tagalast aga tormas

Vene rahva poolt saksa rüütlite üle saavutatud võidu tähtsus. Rootsi ja saksa rüütlite purustamisel vene rahva poolt oli suur ajalooline tähtsus.

Rüütlite pealetung itta pandi seisma. See päästis vene rahva välismaisest orjastamisest ja aitas Baltimaade rahvaid nende vabadusvõitluses saksa ja rootsi vallutajate vastu.

Kaitstes oma sõltumatust, muutusid Novgorod ja Pihkva saksa-rootsi feodaalide sissetungi vastaseks kaitsebarjääriks. See aitas Kirde-Venemaal koguda jõude järgnevaks võitluseks tatari-mongoli vallutajatega.

Saksa ja rootsi rüütlite lüüasaamine tõi kaasa Rooma paavsti vallutusplaanide häbitava läbikukkumise. Rooma paavst oli läänest ja põhjast Venemaa vastu suunatud välismaise pealetungi innustajaks.

Vene rahva kangelaslikkus, mehisus ja patriotism etendasid otsustavat osa ta võitluses XIII sajandil rootsi ja saksa vallutajate üle. Suur tähtsus oli ka Aleksander Nevski väejuhikunstil. Aleksander Nevskile kui väejuhile oli iseloomulik isiklik vaprus, mehisus, kangelaslikkus, oskus valida otsustavaks lahinguks sobivat momenti ja positsiooni, õigesti kindlaks määrata ja kasutada lahingu käigus vaenlase nõrku külgi, et teda kiiresti ja oma vägedele kõige väiksemate kaotustega purustada.

Rootsi ja saksa vallutajate purustamine tõi Aleksander Nevskile teenitud kuulsuse. Hiljem sai ta Vladimiri suurvürstiks. Toetudes bojaaridele, aadlikele ja omades ka linlaste toetust, suutis ta hoida oma võimu all Novgorodi, Pihkva, Polotski, Vitebski ja Smolenski vürstiriike. Teiste vürstide katsed nõrgendada tema võimu likvideeriti otsekohe. Samal ajal surus ta karmilt maha talupoegade ja linnakehvikute feodaalike vastu suunatud väljastumised.

VIII peatükk

VENEMAA MOSKVA ÜHENDAMISE ALGUS. MEIE MAA RAHVASTE VÕITLUS SÕLTUMATUSE EEST XIV—XV SAJANDIL

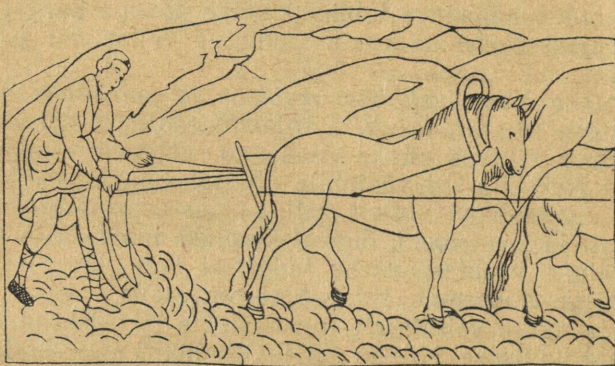
§ 22. VENE MAADE MOSKVA ÜHINEMISE ALGUS.

Kirde-Venemaa ühendamise majanduslikud eeldused. Kaitstes rootsi ja saksa vallutajate eest oma maa loodepiire, hakkas vene rahvas visa tööga taastama vaenlaste poolt purustatud majandust ja koguma jõudu vihatud tatari-mongoli ikke maharaputamiseks.

Talupojad kündsid uuesti üles umbrohtu kasvanud põllud, puhastasid metsa alt põldu ja nihutasid põlluharimise ikka kaugemale põhja poole, kuhu ei jõudnud tatari-mongoli vallutajad.

Järk-järgult taastati ja arenesid edasi üksikud põllumajandus-
harud. Teraviljakultuuride (rukki, nisu, odra, hirs, tatratangu,
kaera) kasvatamise kõrval levisid sellised tehnilised kultuurid,
nagu lina ja kanep. Tähtsa koha omandasid majapidamises köö-
giviljakasvatuse ja aianduse.

Seal, kus varem valitses põlluharimise kaheväljasüsteem,
hakkas arenema kolmeväljasüsteem: ühele põllule kül-
vati taliviljad, teisele — suviviljad, kolmandale põllule ei külva-
tud aasta jooksul ühtki kultuuri, ta jäi «kesa alla», s. o. puhkas.
Sellise külvide järjestuse tõttu tõusis viljade saagikus. Peamistes

Vene talupoeg kündmas. (Sergi Radonežski eluloost.)

põllumajandusrajoonides paranes ka maaharimise tehnika. Hakati
kasutama atru, mis olid kohandatud pealmise pinnasekihi ümber-
pööramiseks. Tehniliste kultuuride ümbertöötamiseks loodi sellised
tööriistad, nagu linalõugutamismasin ja vokk.

Koos põlluharimise tõusuga taastati ka vanu linnu ja ehitati
uusi. XIV—XV sajandi jooksul kasvasid Vene linnad tunduvalt
ja linnades laienes ehitustöö.

Linna keskosas asetses tavaliselt kreml. See oli puu- või
kivikindlus. Kremlis olid kirikud, vürsti loss ja feodaalaristokraa-
tia majad. Kremli müüride taga paiknesid kaubahoov ja
possaad, kus elas kaupmeeste ja käsitöölise põhimass. Pos-
saadi ümber ehitati vahel teine kindlustuste liin. Ta koosnes val-
list ühes kindlusemüüri ja selle ümber kaevatud sügavast kraa-
vist. Possaadi taga oli slobodaade ring, mille käsitöölisest elan-
ikkond elas feodaalide maal ja oli nendest sõltuv.

Umbrisetuna kindlusemüüride, vallide ja kraavidega olid
linnad tähtsaks tugipunktiks kaitsel Kuldhordi feodaalide rüüste-
retkede vastu.

Linnamüüride kaitse all elustus käsitöö, arenes kaubandus.

Linn sai küla jaoks realiseeritava-
te käsitöösaaduste ja teravilja
ning teiste pärusmõisate ja talu-
poegade majandite põllumajan-
dussaaduste turustamise kesku-
seks. Järk-järgult tugevnesid kau-
basidemed ka üksikute Vene vürs-
tiriikide vahel.

Vastavalt majanduse taasta-
misele ja arenemisele, linnade ja
kaubanduse kasvule tugevnes ve-
ne rahva püüd maa poliitiliseks
ühendamiseks, ilma milleta oli
võimatu vabaneda tatari-mongoli
ikkest.

**Moskva osa võitluses Vene-
maa ühendamise eest.** Kirde-Vene-
maa ühendamise organisaatoriks oli Moskva, kes sai juba XIII
sajandil omaette vürstiriigi keskuseks. Moskva vürstiriigi tõus
oli tingitud kõigepealt tema territooriumil elavate rahvahulkade
tootmistegevuse edusammudest.

Moskva rajoon kujutas endast tolle aja arenenud ja eesrind-
likku põlluharimise keskust. Moskva vürstiriigi territooriumil oli
palju loodusrikkusi: luhad ja põlluharimiseks sobivad metsala-
gendikud, metsloomadest rikkad metsad, kalarohked jõed ja jär-
ved. Siin kasvasid kiiresti külad, tekkisid käsitöölise slobodaad,
asutati kauplemispunkte.

Juba XIV sajandi esimesel poolel hakkas Moskva teistest Vene
linnadest ette jõudma metallide töötlemise uute ja töömahukate
võtete omandamisel, eriti metallivalu ja relvade valmistamise
osas. Juba varakult tekkis Moskvas käsitöölise spet-
sialiseerumine. Näiteks Kuznetšnaja slobodaas valmistati
peamiselt sepatooteid, Kotelnikis — katlaid, Bronnaja slobodaas
— soomusterast.

Kalurid võrku vedamas. (XIV sa-
jandi käsikirja algustäht M.)

Vene linlased. (XIV sajandi käsikirjast.)

Metallide töötlemise tehnika kõrval saavutasid Moskvas silmapaistvaid tulemusi ka teised käsitööharud, nagu nahaparkimine, mitmesuguste rõivastusesemete ning ehteasjade valmistamine jne.

Muutudes suureks käsitöökeskuseks, omandas Moskva tähtsa koha majanduslike sidemete arendamisel maa üksikute rääjonide vahel. Seda soodustas ka tema sobiv asend põhjast lõunasse ja läänest itta minevate kaubateede ristumiskohal. Moskva jõelt läks otsetee Okaale, sealt aga edasi Volgale. Okaalt võidi minna ka Doni ülemjooksule; siit läks veetee Kaukaasiasse, Krimmi ja Bütsantsi.

Moskva oli Vene maade ja vürstiriikide keskuses. Naabruses asuvad Vene vürstiriigid (Rjazani, Nižni Novgorodi, Tveri, Smolenski vürstiriigid) kaitsesid Moskvat Kuldhordi ja Leedu vürstiriigi eest.

Oma keskse asendi tõttu oli Moskva vürstiriik vaenlaste kalalaitungidest vähem ohustatud. Sellepärast asus palju inimestest vürstiriikidest elama Moskva vürstiriigi territooriumile.

Elanike juurdevool soodustas Moskva vürstiriigi majanduse arenemist ja Moskva vürstide tugevnemist.

Moskva — suurvürstiriigi pealinn. Omades kaupmeeste ja käsitöölise ning väikefeodaalide toetust, asusid Moskva vürstid XIV sajandi algul võitlusse oma territooriumi laiendamise ja Vladimiri suurvürstiriigi omandamise eest. Kolonna, Perejaslavl ja Možaiski maade ühendamise suures Moskva vürstiriigi territoorium peaaegu kaks korda. Moskva jõgi kui tähtsate kauba- ja sõjateede sõlmpunkt lülitati kogu ulatuses Moskva vürstiriigi territooriumi koosseisu. Pärast seda puhkes Tveriga äge ja pikk võitlus suurvürstiriigi pärast.

Aastal 1318 saavutas Moskva vürst Juri Danilovitš, Aleksander Nevski pojapoeg, Kuldhordis suurvürstiriigi üleandmise Tverilt Moskvale. Rikka Vladimiri vürstiriigi omamine, kus oli arenenud põlluharimine ja mitmesugused käsitööd, tugevdas Moskva vürsti. Ta sai kogu Kirde-Venemaa valitsejaks, sest selleks ajaks välja kujunenud tava kohaselt oli Vladimiri vürst ühtlasi ka Novgorodimaa vürstiks.

Juri Danilovitši tegevus, mis oli suunatud Moskva tugevdamisele, katkes ootamatult: 1325. aastal ta tapeti Kuldhordis. Suurvürstiriigi anti jälle Tveri vürstile. Tveri saabus khaani baskakk koos Kuldhordi väesalgaga, kes hakkas siin linlaste kallal omavoli tarvitama. See tekitas elanike hulgas suurt pahameelt. Aastal 1327 puhkes Tveris rahva ülestõus, mille ajal baskakk tapeti ja tema väesalk hävitati.

Tveris tekkinud olukorda ruttas kasutama enda kasuks Kuldhordis tapetud Moskva vürsti vend Ivan Danilovitš (1325—1341). Ta tõi Kuldhordist sõjaväe Tveri, surus halastama-

tult maha rahva ülestõusu ja sai Vladimiri suurvürsti jarlõki jälle Moskvale.

Kartes rahva ülestõusu, lakkas Kuldhordi khaan saatmast Vene maadele oma baskakke andamite kogumiseks. Nüüd hakkas andameid koguma ja neid Kuldhordi saatma Moskva suurvürst. Nagu teatab kroonikakirjutaja, olevat Ivan Danilovitši valitsemisajal saabunud «pikk rahuaeg üle Venemaa ja tatarlased lakkasid Vene maid laastamast».

Kogu Venemaalt andamite kogumise õigus tõstis Moskva suurvürsti tähtsust teiste Vene vürstide ees ja rikastas teda tunduvalt. Sellele viitab isegi Ivan Danilovitši hüüdnimi — «Kalita» (nahkkott, rahapung).

Näiliselt alistudes khaanile, ostes ära nii khaani ennast kui ka tema lähikondlasi, ei unustanud Ivan Kalita kunagi oma peaülesannet — Moskva vürstiriigi laiendamist naabruses asuvate Vene maade arvel ja elanikkonna feodaalse ekspluateerimise tugevdamist. See osav, kaval ja julm vürst ässitas Kuldhordi khaani oma vastaste kallale. Khaani võimu kasutas ta oma võistlejate hävitamiseks ja nende valduste haaramiseks.

Ivan Kalita poliitika suureks edusammuks oli Vene vaimlikkonna juhi — metropoliidi asumine Vladimirist Moskvasse. Kirik oli huvitatud tugevast vürstivõimust, mis võis kaitsta tema õigusi maale ja pärisorjadele. Sellepärast hakkas metropoliit aktiivselt toetama suurvürsti võitluses Moskva poliitilise osatähtsuse kindlustamise eest.

Moskva majandusliku ja poliitilise olukorra pidev tugevnemine, mis valmistati ette peamiselt rahva tööga, viis selleni, et ta sai Vene maade ühtseks riigiks ühendamise aluseks.

§ 23. MOSKVA VENE MAADE SÖLTUMATUSE EEST PEETAVA TATARI-MONGOLI VALLUTAJATE VASTASE VÕITLUSE EESOTSAS.

Moskva tugevnemine Dimitri Donskoi valitsemisajal. Ivan Kalita pojapoja Dimitri Ivanovitš Donskoi (1359—1389) ajal suurenes veelgi Moskva majanduslik ja poliitiline tähtsus. Tunduvalt kasvas Moskva kaupmeeste ja käsitööliste arv.

Eriti arenes relvade tootmine. Moskvas tekkisid terved relvameistrite asulad. Relvade tootmise arenemine soodustas Moskva vürstiriigi sõjaliste jõudude kasvu. Moskva vürsti käsutuses oli suurearvuline ja hästirelvastatud sõjavägi. Moskva ise oli tugevasti kindlustatud. Endiste tammepuust Kremli seinte asemel ehitati tugevad kivimüürid. Moskvasse asusid elama ka teiste linnade kaupmehed. Ikka sagedamini tulid Moskva suurvürsti teenistusse naabervürstiriikide feodaalid.

XIV sajandi 60—70-ndail aastail pidas Moskva Vladimiri suur-

vürstitiitli eest võideldes edukaid lahinguid Suzdali, Nižni Novgorodi, Tveri ja Rjazani vürstiriikidega.

Liidus Tveri ja Smolenski vürstidega tungis Leedu vürsti Olgierdi sõjavägi kahel korral Moskva müüride alla, kuid ei suutnud seda vallutada.

Dimitri Donskoi valitsemisajal laienes Moskva vürstiriigi territoorium tunduvalt. Suur osa Moskvaga taasühendatud maadest kuulutati suurvürsti omanduseks.

Dimitri Donskoi «kinkis» heldelt talupoegade kogukondi kloostritele, samuti ka bojaaridele ja aadlikele. XIV sajandi teisel poolel muutusid paljud kloostrid, nagu näiteks Moskva lähedal asutatud Troitse-Sergi klooster suurteks maavaldajateks ja suurvürsti võimu kindlaks toeks.

Teenistusbojaaride, aadlike ja kiriku toetusel surus Dimitri Donskoi karmilt maha üksikute feodaalaristokraatia esindajate katsed nõrgendada tema kui suurvürsti võimu. Kui üks nimekas Moskva bojaar püüdis põgeneda Tveri, võeti ta kinni ja hukati avalikult Moskvast.

Võitluses Vene maade ühendamise ja sõltumatuse eest avaldasid Dimitri Donskoi kui suure riigitegelase ja silmapaistva väejuhi omadused. Tema valitsemisajal tegi Moskva oma ühinemispoliitikas nii suuri edusamme, et võis tõsta lipu avalikuks võitluseks tatari-mongoli orjastajate vastu.

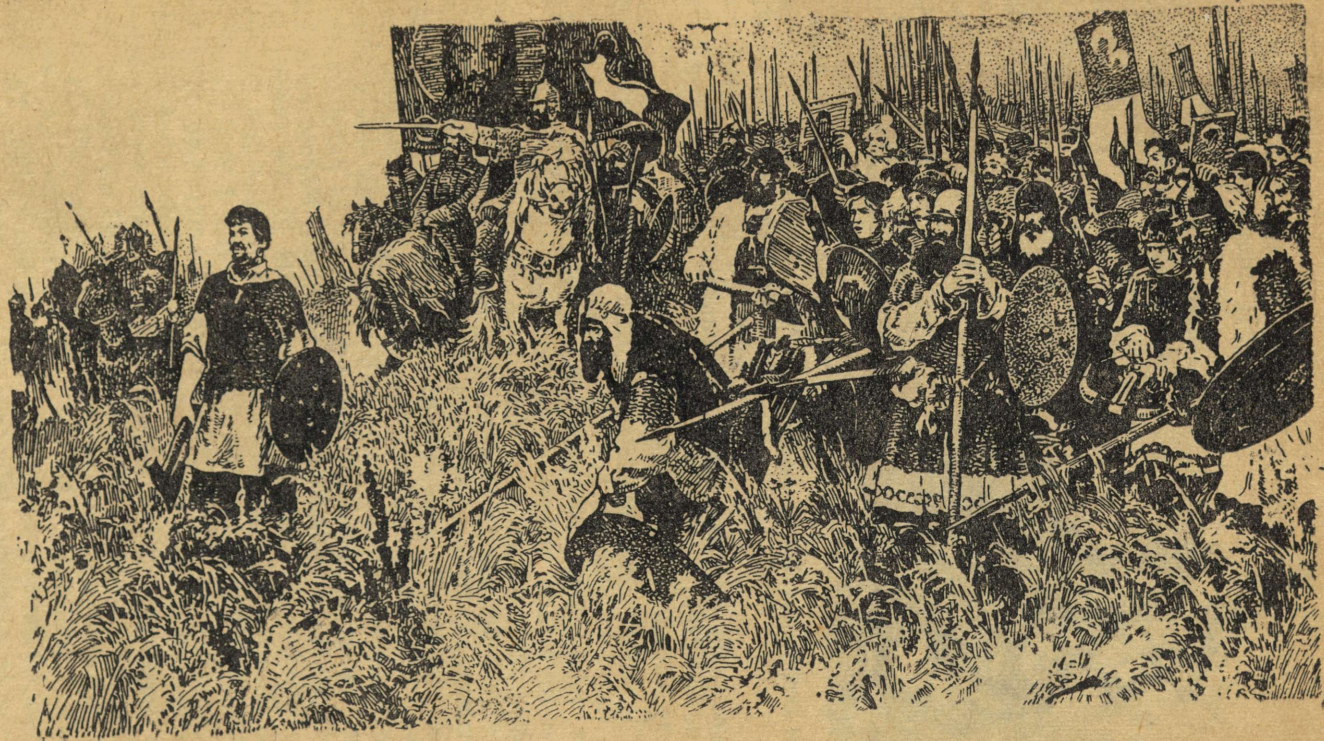
Kulikovo lahing 8. septembril 1380. aastal. 1378. aastal saatis tolleaegne Kuldhordi valitseja Mamai Venemaale väesalga. Okaa parempoolse lisajõe Voža juures purustati see väesalk Vene vägede poolt täielikult. Venelasi toetasid selles lahingus ka mordvalased. Mamai sõlmis liidu Leedu suurvürsti Jagailoga, leppis salaja kokku Rjazani vürsti Olegiga, kes pidi teda abistama, ja asus 1380. aastal suure väega sõjakäigule Moskva vastu.

Vürst Dimitri üleskutsel ruttasid Moskvale appi paljude Vene vürstiriikide polgud. Ilmusid kohale väesalgad isegi Ukraina ja Valgevene maadelt. Tuli kokku umbes 150 000-meheline sõjavägi.

Kolonna juures lõpetati Vene vägede organiseerimine. Siis läksid Vene väed üle Okaa ja suundusid tatari-mongoli hordidele vastu. Vene väed lähenesid kiiresti, kuid märkamatuult vaenlase vägedele. Samal ajal aga jälgisid Vene väed hoolikalt Mamai vägede edasiliikumist. Luurajad teatasid Dimitrile: «Mamai seisab Doni jõe ääres, ootab oma liitlast Leedu vürsti, mehi on aga Mamail nii palju, et ei jõua lugedagi.»

Dimitri kutsus kokku Vene vürstide ja vojevoodide nõukogu. Puhkesid vaidlused, kas minna Vene vägedega üle Doni või oodata vaenlast siinpoolsel kaldal. Ühed ütlesid: «Mine, vürst, üle Doni!» Teised vaidlesid vastu: «Ära mine, sest vaenlasi on palju!»

Dimitri otsustas, et parem on minna üle jõe ja sundida Mamai

Hommik Kulikovo väljal. (A. P. Bubnovi maali järgi.)

Vürst Dimitri Ivanovitš Donskoi.

vägesid astuma lahingusse enne, kui nad ühinevad Mamaile appi tuleva Jagailoga.

Vene väed läksid Doni jõe teisele kaldale ja asusid selle metsaga kaetud küngastele.

Algas otsustava lahingu, 1380. aasta 8. septembri päev. Tihe hommiku-udu varjas venelasi. Dimitri asetaski Vene polgud juba varem väljavallitud võitluspaigale — Kulikovo väljale. Sügavad metsaga kaetud järsakud, Don ja tema lisajõgi Neprjadva katsid Vene vägede tiibu. Mongoli ratsavägi ei suutnud siin hargneda ja mööduda venelastest. Vene sõjavägi, kes koosnes enamuses jalaväepolkudest, võis kasutada tolle aja parimaid manöövriks, piiramiseks kohandatud lahingu-

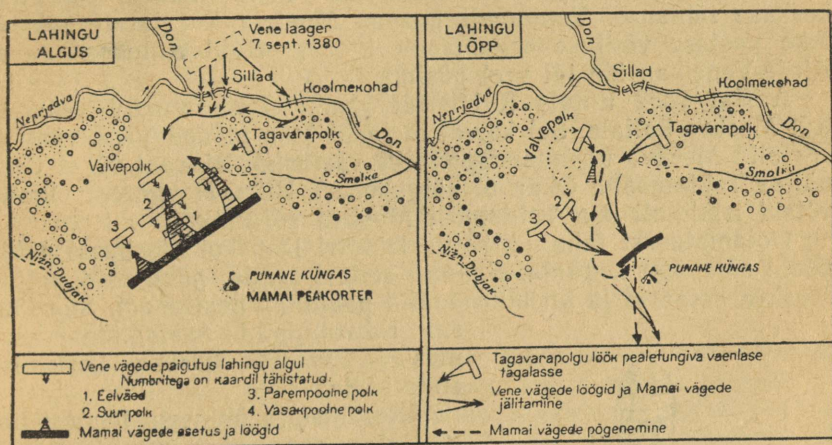
vaenlase ümberhaaramiseks ja kordade näidiseid.

Vene vägede lahingukord koosnes viiest polgust ja reservist. Eesliinil asetes «eesmine polk», tema järel (keskel) — «suur polk», tiibadel «parema käe» ja «vasaku käe» polgud. «Suure polgu» taha paigutati «valvepolk» (vürst Dimitri ratsavägi). Vasaku tiiva taga metsas oli varjul tugev «varitsuspolk».

Niipea kui udu haihtus, sõitis vene laagrist välja kangelane Peresvet, temale tormas vastu mongoli bogatõr Tšelubei (Temir-Mursa). Pärast seda, kui mõlemad sõjamehed olid kahevõitluses langenud, algas Kulikovo väljal äge lahing, millist Venemaal seni polnud nähtud. Vene polgud, mis koosnesid peamiselt käsitöölised ja talupoegadest, võitlesid vaatamata suurtele kaotustele väga mehiselt. «Eesmine polk» muljuti puruks vaenlase ratsaväe poolt ja hävitati peaaegu täielikult. Pärast seda kiilusid mongolid «suure polgu» ridadesse, mis kandis samuti suuri kaotusi. Olukorra päästmiseks saatis vürst Dimitri vaenlase vastu oma ratsaväe ja läbimurre tsentris likvideeriti. Löödi tagasi rünnakud ka paremal tiival. Siis paiskas Mamai oma jõud Vene vägede vasaku tiiva vastu. «Pahema käe» polk löödi puruks ja hakkas taganema. Sellel võitluse kõige kriitilisemal momendil astus lahingusse Vene varitsuspolk Serpuhhovi vürsti Vladimir Andrejevitši ja Volõõnia vojevoodi Dimitri Bobroki juhtimisel. Ühtlasi läks rünnakule ka «parema käe» polk. Vaenlase ratsavägi sattus piiramisohu. Ta hakkas põgenema ja ajas oma jalaväe read segi. Nähes seda, põgenes

ka Mamai koos oma saatjaskonnaga. Venelased vallutasid Mamai laagri ja jälitasid nende hordide riismeid 30 kilomeetrit.

Pärast seda kohutavat «Mamai lahingut» ei julgenud Leedu vürst Jagailo enam Vene vägedega võitlusse astuda. Jõudmata Neprjadvani, läks ta tagasi. Ka Rjazani vürst Oleg oli sunnitud loobuma Vene vägedele selja tagant antavast äraandlikust löögist.

Kulikovo lahing 8. septembril 1380. aastal.

Kulikovo lahingu ajalooline tähtsus. Kulikovo lahingu võit oli ette valmistatud Venemaa majandusliku arenemise edusammudega, lihtsate tööinimeste — talupoegade ja käsitöölise kangelasliku tööga.

Kulikovo lahingu võidu otsustavaks tingimuseks oli vene rahva jõudude ühendamine Moskva juhtimisel, Vene sõjameeste vaprus ja mehisus. Suur ajalooline teene oli ka Dimitri Donskoil. Vene maade kaitsmiseks ei pöördunud ta abi saamiseks mitte ainult vürstide ja bojaaride poole, vaid ka lihtsate inimeste, «talupoja poegade, nii noorte kui ka vanade» poole. Venemaad ähvardava hädaohu ajal tegutses Dimitri Donskoi kiirelt ja otsustavalt, hoides kogu aeg initsiatiivi enda käes. Ta valis oskuslikult sõjaväejuhid, organiseeris hästi lahinguluuret. Lahutades vaenlase jõud, valis ta õnnestunud lahingupaiga ja oli ise lahingus vapper. Vene rahva selle kuulsusrikka võidu organiseerimise eest sai vürst Dimitri hüüdnimeks Donskoi.

Kulikovo lahingul oli ülisuur rahvusvaheline tähtsus. Ta kõigutas Kuldhordi võimsust, andis talle raske löögi.

Võit Kulikovo väljal ülendas vene rahva hinge, tõstis tema usku oma jõudesse. Ta innustas ka teisi meie maa rahvaid, kes vaevlesid välisvallutajate ikke all.

§ 24. VENE (SUURVENE) RAHVA KUJUNEMINE JA TEMA KULTUURI ARENEMINE.

Moskva muutumine vene rahva rahvuslikuks keskuseks. Võit Kulikovo väljal kindlustas Moskvale Vene maade poliitilise keskuse tähtsuse. Tunduvalt kasvas Moskva kui tatari-mongoli ikke vastase võitluse organisaatori osa. Kuid Kuldhordi võim Kirde-Venemaa üle jäi veel püsima.

Aastal 1382 tungis Kuldhordi khaan Tohtamõš ootamatult Moskva kallale. Sel korral toetasid teda mõned Vene vürstid, kes olid Moskva ühendamispoliitika vastased. Rjazani vürst Oleg näitas Tohtamõšile Okaa ülekäigukohad. Nižni Novgorodi vürstid võtsid isiklikult osa Tohtamõši Moskva sõjaretkest.

Ootamatusest tabatud, sõitis Dimitri Donskoi Moskvast põhja poole sõjaväge koguma. Saanud sellest teada, põgenesid paljud Moskva bojaarid ja kirikufeodaalid paanikas pealinnast. Siis tõusid rahvahulgad feodaalide vastu üles ja võtsid Moskva kaitsmise enda kätte.

Ülestõusuga ühinesid teistest linnadest põgenenud inimesed, samuti ka ümberkaudsetest küladest Moskvasse kogunenud talupojad. Ülestõusnud relvastusid, panid väravatele valve ega lasknud kedagi linnast välja.

Moskva kaitsmisel kasutati esmakordselt kahureid. Kõik vaenlase rünnakud löödi tagasi. Tohtamõš oli sunnitud alustama läbirääkimisi. Kodumaa reetnud Nižni Novgorodi vürstide abil saavutas ta pettuse teel Moskva allaandmise, olles vandega tõotanud, et ta ei puuduta linna. Vaevalt olid linnaväravad avatud, kui algas kohutav hävitamine. Linn rüüstati paljaks ja pandi põlema. Pärast vaenlaste lahkumist maeti ligi 24 000 surnukeha.

Moskva valitsus pidi jälle Kuldhordile andamit maksuma. Kuid vene rahva poolt Kuldhordile Kulikovo

XIV sajandi Vene sõjamees.
(Relvade muuseum.)

väljal antud löök nõrgestas tema võimu Venemaa üle. Dimitri Donskoi ei tunnistanud enam Kuldhordi õigust käsutada Vladimiri suurvürstiriiki. Selle vürstiriigi andis ta oma pojale Vassili I-le juba pärusvaldusena.

Pärast Dimitri Donskoi surma (1389. aastal) jätkus Moskva vürstiriigi tugevnemine ja laienemine. Temaga ühendati Nižni Novgorod ja rida teisi vürstiriike. Kuid üksikute Vene maade (Tveri, Rjazani, Novgorodi, Pihkva ja teiste maade) reaktsiooniline feodaalaristokraatia oli visalt vastu Moskva ühinemispoliitikale.

Dimitri Donskoi pojapoja, suurvürst Vassili II (1425—1462) ajal alustas feodaalaristokraatia Galiitsia vürstide juhtimisel Moskva vürstiriigis pikaajalist feodaalsõda. Selle sõja ajal astusid Moskva vastu välja ka tatari ja leedu feodaalid. Feodaalsõda lõppes Galiitsia vürstide täieliku lüüasaamisega ja Moskva kui tekkiva Vene riigi keskuse poliitilise tähtsuse tugevnemisega. Moskva võidu tulemusel võeti Novgorodi bojaaride valitsuselt iseseisva välispoliitika teostamise õigus. Pihkva feodaalne vabariik oli sunnitud nõustuma Moskva suurvürsti asevalitseja Pihkvasse saatmisega. Rjazani vürstiriik sattus Moskvast vasall-sõltuvusse.

Ühtse vene keele ja kultuuri kujunemine. Kirde-Venemaa Moskva ümber ühendamise käigus kujunes järk-järgult Vene riigi põhiterritorium. Moskva ümber koondunud maad olid kõige eesrindlikumad teiste Vene maade hulgas. Põllumajanduse, käsitööstuse ja linnade tunduv tõus soodustas majanduslike sidemete arenemist kujuneva riigi üksikute osade ja pealinna Moskva vahel. Sellepärast sai just Moskva keskuseks, mille ümber hakkas vana-vene rahva baasil kujunema vene ehk suurvene rahvas.

Kirde-Venemaa üksikute osade majanduslike, poliitiliste ja kultuurisidemete järkjärgulise arenemise protsessis toimus erinevate kohalike murrete kadumine, tekkis ühtne vene keel ja kujunes ühtne vene kultuur.

Mahajäänud tatari-mongoli orjastajate võimutsemine tegi vene rahvale suurt kahju. Tulekahjude loomas hukkusid paljud kõrge vana-vene kultuuri silmapaistvad mälestusmärgid. Kaks-sada aastat olid katkenud kultuurisidemed Venemaa ja Lääne-Euroopa vahel. Alalised kultuurisidemed säilisid ainult Bütsantsi ja Balkani poolsaare slaavlaste maadega.

Kuid ka nendes rasketes tingimustes suutis vene rahvas oma kultuuri säilitada ja edasi arendada. Töörahas taastas vaenlase poolt laastatud majandust ja linnu ning lõi uusi materiaalseid väärtusi. Järk-järgult hakkasid vene meistrid tegema jälle kunst-käsitööd, eriti juveelesemeid, mille poolest Kiievi-Venemaa oli kunagi väga kuulus olnud. Üheks kunstikäsitöö silmapaistvaks

Punasesest marmorist kuldäärega karikas. (Meister Ivan Fomini töö. 1449. aasta.)

näidiseks on vene meistri Ivan Fomini poolt valmistatud punasesest marmorist kuldäärega karikas.

Arenes edasi suuline rahvalooming, milles töötavad hulgad väljendasid oma kodumaa-armastust, vihkamist rõhujate vastu ja usku paremasse tulevikku.

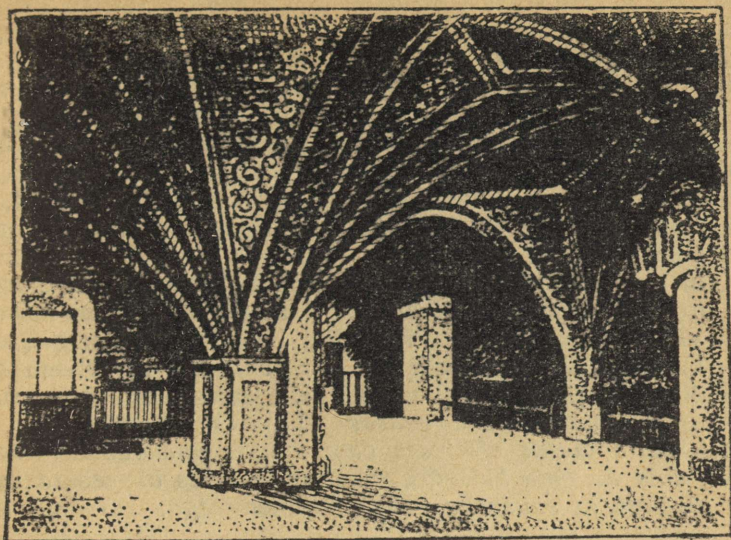
Isegi kõige rängematel tatarimongoli ikke aegadel ei kustunud rahvahulkades Vene maade ühtsuse idee, ei kadunud usk Venemaa iseseisvuse eest peetava võitluse edusse. Rahvas lõi laule ja böliinasid, mis kutsusid üles võitlusele tatarimongoli ikke vastu ja mis ülistasid oma kangelasi.

Vene rahva võitlus iseseisvuse eest ei avaldunud ainult suulises rahvaluules, vaid ka kirjanduses. Tol ajal valitsevaks olnud kirikukirjanduse võitluseks, mis kutsusid üles võitluseks tatarimongoli orjastajate vastu. Paljud jutustused («Jutustus Mamai lahingust», «Zadonštšina», «Lugu Dimitri Donskoist» jt.) olid pühendatud Kulikovo lahingule.

Suulisel rahvaloomingul, kroonikatel ja jutustustel, mis levisid Vene maal, oli väga suur tähtsus ühtse vene kirjakeele ja kultuuri kujunemisel.

Arhitektuur, skulptuur ja maalikunst. Mitmesuguste vanavene käsitööliikide taaselustumine soodustas vene kunsti tõusu. Rahvameistrite tööga loodi Moskvas, Novgorodis, Tveris ja teistes feodaalkeskustes suurepäraseid kirikuid ja ilmaliku arhitektuuri mälestusmärke. Nende mälestusmärkide hulgas paistab silma Novgorodi Granovitaja palata, mille võlvid koosnesid lehvikuna hargnevatest tahkudest.

Novgorodi skulptuurist ja maalikunstist on tänapäevani säilinud XIV—XV sajandi rahvameistrite tööde näidiseid. Selliseks on näiteks meister Avraami skulptuuriline autoportree Novgorodi Sofia katedraali pronksväravatel. Sellised on talupoegade, käsitöölise, kanneldajate, lauljate, kometitegijate kujutised tänapäevani säilinud Novgorodi raamatutes.

Granovitaja palata Novgorodis. (1433. aasta.)

XIV sajandi lõpu silmapaistvaks vene maalikunsti esindajaks oli Andrei Rubljov.

Nagu teisedki tolle aja maalikunstnikud, kaunistas Rubljov freskodega katedraale ja kloostreid, maalis ikoone. Vaatamata oma tööde kiriklikele teemadele, lõi ta maalikunstis juba märga-

Meister Avraami skulptuurportree. (XIV sajand.)

A. Rubljov. Fresko detail. (Vladimir, 1408. a.)

tavalt lahku keskaegsest suunast. Tema poolt maalitud freskodel ja maalidel näeme mitte kuivi ja ükskõikseid keskaegsete pühakute nägusid, vaid justkui elavaid inimesi. Rubljovi poolt loodud kujudes on eredalt väljendatud inimtunnete suur sügavus, pehmus ja südamlikkus. Samal ajal paistab tema loomingus silma ebatavaline joonte ja värvide ilu, kunstivormi kõrge täiuslikkus.

Juba kaasaegsed hindasid kõrgelt Rubljovi loomingut. Uhe tema maali hävimist tulekahju ajal märkis kroonikakirjutaja kui suurt õnnetust.

Kuni praeguse ajani säilinud Rubljovi loomingust on parimad tema freskod Uspenski katedraalis Vladimiris Kljazma ääres ja ikoon «Kolmainus», mis on maalitud Moskva lähedases Troitse-Sergi kloostriis. Rubljovi looming avaldas suurt mõju vene kujutavale kunstile ja määras kindlaks selle edasise arengusuuna.

Seega saavutas vene rahvas XIV—XV sajandil suuri edusamme mitte ainult võitluses oma maade ühendamisel Moskva ümber, vaid ka oma kultuuri arendamisel, mis oli seotud majanduse tõusuga ja suurvene rahva kujunemisega.

§ 25. UKRAINA, VALGEVENE JA LEEDU RAHVASTE VÕITLUS OMA SÖLTUMATUSE EEST.

Leedu suurvärsiiriik. Kirde-Venemaa ühendamine toimus mitte ainult võitluses tatari-mongoli ikke vastu, vaid ka poola-leedu feodaalide agressiooni vastu. Poola-leedu feodaalid olid vallutanud Valgevenemaa ja suure osa Ukrainast, samuti Kirde-Venemaa piirialad Brjanski ja Smolenski linnadega. Vene, Ukraina ja Valgevene maade arvel oli Leedu värsiiriigi territoorium laienenud Balti merest kuni Musta mereni ja Lääne-Bugist kuni Okaa ülemjooksuni. Leedu põlismaad moodustasid kõigest ühe kümnendiku sellest määratu suurest territooriumist.

Vana-vene keel sai Leedu värsiiriigi riigikeeleks. Vene keeles kirjutati suurvärsiiriigi ukaasid, koostati seaduste kogud (sudebnikud), kirjutati kirjandusteosed. Paljud rahvaloomingu tavad ja motiivid, rida materiaalse kultuuri saavutusi ja isegi riigivalitsemise süsteem kujunesid Leedus vana-vene kultuuri mõju all.

Kindlustades oma ülevõimu leedu rahva üle, hakkasid leedu feodaalid tugevdama feodaalrõhumist ka nende võimu all olevates Venemaa alades. Järgnevas sammuks oli pealetungi alustamine senini iseseisvatele Ukraina ja Valgevene värsiiriikidele. Hakati piirama ukraina ja valgevene feodaalaristokraatia õigusi. See tõi kaasa osa ukraina ja valgevene feodaalide lahkumise Moskva värsiiriiki. Juba XIV sajandil ilmusid Moskvasse ukraina emigrandid, kes püüdsid vabaneda Leedu värsiiriigi ikke alt.

Õheks niisuguseks oli Vo-
löönia Bobrok, Dimitri
Donskoi tuntud vojevood,
kes sai kuulsaks Kulikovo
lahingus.

Leedu unioon Poolaga.
Pärast Kulikovo lahingut
muutus Moskva vürstiriik
veelgi suuremaks külgetõm-
bejõuks ukrainna ja valge-
vene elanikkonnale. Samal
ajal kasvas hädaoht Leedu
vürstiriigile ka Teutooni or-
du poolt. Sellises olukorras
nõuadsid leedu rahva põhilise-
d poliitilised huvid liidu
sõlmimist Venemaaga. Se-
da oli valmis tegema ka
Moskva vürstiriik. Kuid leedu
feodaalide valitsev klikk
lõukas Moskvaga liidu sõl-
mimise tagasi. Aastal 1385
sõlmis Leedu vürst Jagailo
uniooni (ühinemislepingu)
Poola panidega. Unioon
mitte ainult ei võtnud
Leedu vürstiriigilt iseseis-
vuse, vaid surus tema elanikele
peale katoliku usu.

Kuid leedu rahvas ei tahtnud
ohverdada oma sõltumatust ja
vahe-tada oma usku. Elanikud
olid vaenulikud uniooni vastu.
Eriti vaenulikult suhtusid
sellesse Leedu vürstiriigile
alluvad Vene, Ukraina ja
Valgevene maad.

Jagailo vastu suunatud liikumist
kasutas tema onupoeg
Vitautas, kes haaras Leedus
võimu enda kätte. Vitautase ja
Jagailo vahel algas feodaalsõda.
Vitautas kutsus endale appi
teutooni rüütlid. Rüütlid ruttasid
kasutama juhust, et võtta lõplikult
Poolalt väljapääs Balti merele
ja seejärel anda hoop ka Leedule.
Sattudes raskesse olukorda, olid
poola feodaalid sunnitud kokku
leppima Vitautasega ja tunnustama
tema võimu Leedus. Kuid
rüütlid ei loobunud oma vallutus-
plaanidest.

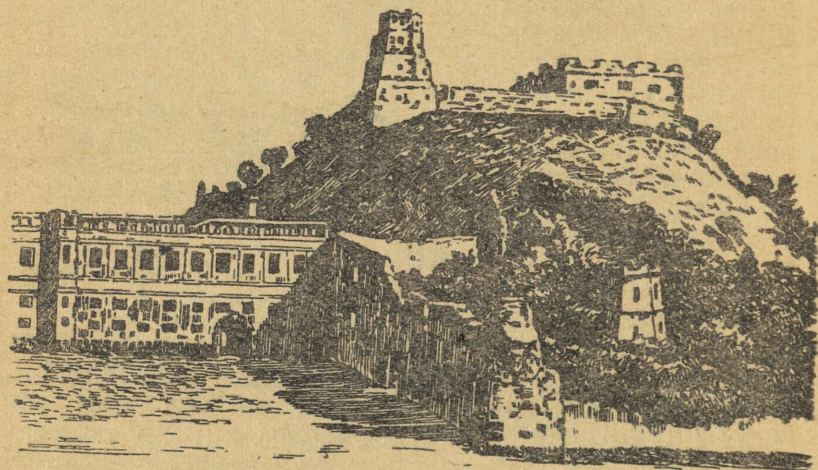
**Teutooni ordu purustamine
Grünwaldi all.** Ähvardav
hädaoht sundis Jagailot ja
Vitautast ühendama Poola ja
Leedu jõud võitluseks
ühise vaenlase vastu. Poola
ja leedu rahvastele ruttasid
appi Vene, Ukraina ja
Valgevene maade elanikud,
samuti tšehhid, moraavlased,
Sileesia slaavlased ja
moldaavlased. Teutooni
rüütlitele kogunes abiks palju
rüütleid mitmetelt Saksa
maadelt.

Leedu vürstiriik XIII—XIV sajandil.

Jagailo ja Vitautas tungisid suure väega Ida-Preisimaale ning peatusid metsases ja soises kohas Grünwaldi küla lähedal. Sii saabus ka Saksa rüütlite vägi. 1410. aasta 15. juuli keskpäeval toimus siin äge lahing.

Võitlus algas Vitautase kerge ratsaväe julge rünnakuga orduvägede vasaku tiiva vastu. Rüütlid võtsid ründajad vastu kogupaukudega kahureist ja asusid siis ise vasturünnakule. Vitautase ratsavägi ei suutnud vaenlase ülekaalukatele jõududele vastu panna ja hakkas taganema. Rüütlitel õnnestus ka Poola väge veidi tagasi suruda. Kuid rüütlite raevukas rünnak Smolenski

Leedu suurvürstide lossi varemed Vilniuses.

polkude vastu ei andnud tulemusi, ehkki ka üks nendest polkudest kandis suuri kaotusi. Kaks terveks jäänud Smolenski polku jätkasid lahingut rüütlitega, astudes nendega käsitsivõitlusse. Selleks ajaks olid ka Poola ja Leedu väed korraldanud oma read ja asusid otsustavale rünnakule rüütlite vastu.

Ohtuks oli Grünwaldi lahing lõppenud rüütliväe täieliku purustamisega. Lahingus hukkusid Teutooni ordu suurmeister ja enamus rüütleid. Pärast seda hävitavat purustust hakkas ordu lagunema ja ta ei muutunud enam Poolale ja Leedule hädaohtlikuks.

Ukraina ja valgevene rahva kujunemine. Kõrvaldanud saksa vallutajate hädaohu, tugevdasid poola ja leedu feodaalid Ukrainas ja Valgevenes pärisorjuslikku ja rahvuslikku rõhumist.

Sellele rõhumisele vaatamata arenes Ukraina ja Valgevene majandus edasi. Põllumajanduse, käsitöö ja kaubanduse tõusuga

Sellest ka siis oma keeles, kommetes ja kultuuris palju ühiseid jooni omavate suurvenelaste, ukrainlaste ja valgevenelaste vernalik lähedus.

Ukraina ja valgevene kultuur arenes tihedas seoses vene kultuuriga. Kolme vennasrahva ühiseks kultuuribaasiks oli Kiievi-Venemaa rikkalik kultuuripärand.

VEENE TSENTRALISEERITUD PALJURAHVUSELISE RIIGI TEKKIMINE

IX peatükk

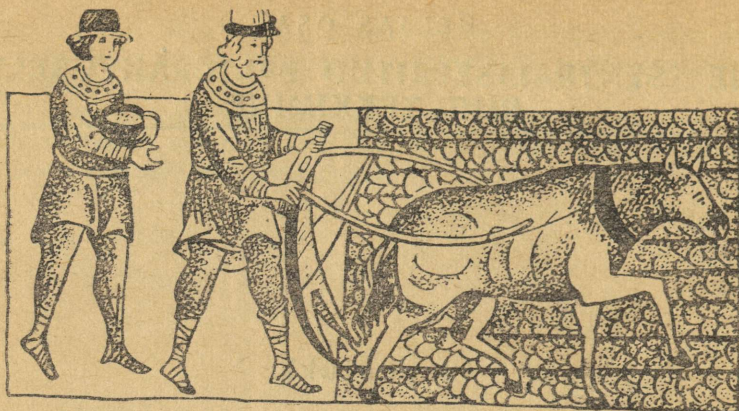
KIRDE-VENEMAA ÜHENDAMISE LÖPULEVIIMINE JA TATARI-MONGOLI IKKE KUKUTAMINE

§ 26. VEENE MAADE MAJANDUSLIK JA POLIITILINE ARENEMINE XV SAJANDI LÖPUL JA XVI SAJANDI ESIMESEL POOLEL.

Pärisorjusliku majandussüsteemi arenemine. XV sajandi lõpuks olid Lääne-Euroopa maad teinud suuri edusamme oma arenemises. Madalmaades ja Itaalia üksikutes linnades (Firenzes, Veneetsias ja Genuas) tekkisid esimestena Euroopas palgatööliste ekspluateerimisel põhineva kapitalistliku tootmise alged. Inglismaal, Prantsusmaal ja Hispaanias moodustati tugevad tsentraliseeritud kuningriigid, s. o. riigid, kus ühtsele kuningavõimule allus kogu maa. Pärast Ameerika (1492) ja mereteed Indiasse (1498) avastamist hakkasid Lääne-Euroopa maad muutuma suurteks koloniaalriikideks.

Venemaa majanduslikku arenemist pidurdas pikaajaline tatari-mongoli ike. Tatari-mongoli väesalkade pidevad röövretked rüüstasid Vene maid. Vene rahvas pidi Kuldhordile rasket andamit tasuma. Tema jõude kurnasid ka Vene vürstide alalised omavahehised tülid ja kodusõjad. Kõik see põhjustas Vene maade mahaäämuse eesrindlikest Lääne-Euroopa maadest. Sel ajal, kui Lääne-Euroopas feodalism kaldus juba langusele, kasvas Venemaal feodaalne maavaldus ning tugevnesid feodaalsed tootmisuhted. Kõrvuti bojaaride ja kloostrite pärusmaadega tekkis mõisamajandus. Mõisaid ühes talupoegadega anti väikestele teenistustlastele teenistuse eest vürsti õukonnas või sõjaväes. Need teenistused said aadlike ehk mõisnike nimetuse. Aegamööda muutusid nad kõige arvukamaks feodaalide rühmaks.

Erinevalt bojaaride pärusmaast ei saanud mõisat pärandada. Aadlik kasutas mõisat ainult teenistuses oleku ajal. Aadliku poeg võis isa mõisa saada ainult sel juhul, kui ta astus samuti teenis-

Kündja ja külvaja. (XVI sajandi miniatuuri detail.)

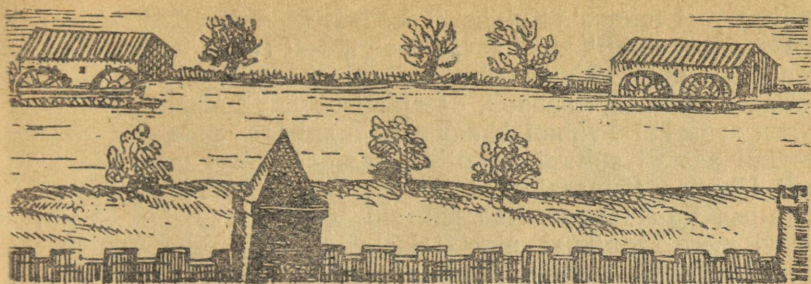
tusse. Seepärast püüdis aadlik mõisa kasutamise aja jooksul saada mõisast võimalikult palju sissetulekut. Sel eesmärgil suurendas ta loonusrenti, osa obrokit aga nõudis sisse rahas. Ta laiendas ka mõisa künnimaad ning orjastas igati talupoegi, sundides neid põllutööde hooajal täitma mõisas rasket teotöö kohustust. Samuti toimusid ka paljud suurfeodaalid-maavaldajad — bojaarid ja kloostrid. Kõik see viis teotööl põhineva pärisorjusliku majandussüsteemi tugevnemisele Venemaal. See süsteem oli tihedalt seotud valitseva naturaalmajandusega, talupoja kinnistamisega maa külge, talupoja isikliku sõltumusega feodaalist ja põllumajandusliku tehnika madala arenemisega.

Juba XII–XIII sajandil võeti Venemaal üksikutes kohtades tarvitusele täiustatud raske laiahõlmaline ader. Vene meistrid õppisid valmistama ka vesi- ja tuuleveskeid.

Siiski kasutati raskeid atru ning vee või tuule jõul töötavaid veskeid ainult feodaalide majapidamistes. Talupojad, kellel tavaliselt oli ainult üks hobune, kündsid veel sajandeid maad kerge adraga. Selleks et feodaalile mitte tasuda rõhuvaid makse vilja jahvatamise eest, kasutasid talupojad oma valmistatud puu-uhmrit ja käsikivi.

Puu-uhmer ja käsikivi. (Riiklik Ajaloo Muuseum.)

Vesiveski Neglinnaja jõel. (Detail Herbersteini Moskva plaanist.)

Käsitöünduse ja kaubanduse kasv. Kiiremini arenes tehnika linnades.

XV sajandi lõpul ja XVI sajandi esimesel poolel kasutati linnades vesiratast mitte ainult veskites, vaid ka mõnedes käsitöünduse harudes, näiteks kalevi vanutamisel. Moskvasse ehitati Suurtükikoda, kus valati vasksuurtükke. Moskvas valmistatud relvad omandasid kiiresti laialdase kuulsuse.

Käsitöö ja käsitöünduse arenemine laiendas sisekaubandust ja soodustas majanduslike sidemete kasvu maa üksikute linnade ja piirkondade vahel. Kaupmehed ostsid ühes piirkonnas üles toorainet ja valmistooteid ning viisid neid teise piirkonda, kus neid vajati.

Moskvasse toodi lõunast põllumajandussaadusi, põhjast aga jahisaadusi ja kalu. Krimmi kaudu toodi Moskvasse kaupu Väike-Aasiast, Iraanist ja Süüriast. Nižni Novgorodi kaudu toimus Volga veeteed mööda kaubandus Taga-Kaukaasia, Kesk-Aasia, Iraani ja teiste Idamaadega.

Idapoolsete maadega pidasid kaubavahetust ka teised Vene linnad. Aastail 1466—1472 sooritas Tveri kaupmees Afanassi Nikitin kaubanduslikel eesmärkidel reisi kaugesse Indiasse ja koostas huvitavad märkmed oma «teekonnast kolme mere taha» (Kaspia, Araabia ja Musta mere taha). Temaga ühes afustasid seda teekonda 6 Tveri ja 6 Moskva kaupmeest ning mõned kaupmehed teistest Vene linnadest.

Ehkki Vene maades oli feodaalse majandussüsteemina endiselt valitsev naturaalmajandus, arenesid ja kindlustusid tunduvalt kaubanduslikud sidemed üksikute Vene maade vahel ja ka välismaaga. Kaubanduse arenemist takistasid alatised feodaalide sisetülid ja iga vürstiriigi piiridel võetav tollimaks, samuti ühtse raha-, kaalu- ja mõodusüsteemi puudumine. Seepärast olid linna käsitöölised ja kaupmehed eluliselt huvitatud Vene maade kiireima ühendamise lõpuleviimisest Moskva ümber.

Välisohu tugevdamine. Venemaa poliitilise ühendamise vajadust dikteeris ka välisohu.

Ikka veel toimusid Kuldhordi feodaalide röövretked Venemaale. Nende retkede ohtlikkus kasvas veelgi, sest tatari feodaalide selja taga seisis nüüd võimas Türgi sultaniriik. 1453. aastal vallutasid türklased Konstantinoopoli, seejärel aga Balkani poolsaare. Pärast seda kui Krimmi khaaniriik tunnistas enda XV sajandi 70-ndail aastail sultani vasalliks, haarasid türgi feodaalid faktiliselt Ukraina lõunarajoonid, Aasovi mere ranniku, Kubani ja suure osa Kaukaasiast. Nad lõikasid Vene maad ära Musta ja Aasovi mere rannikust ning takistasid igati vene kaupmeeste sidemeid Kaspia mere ja Idamaade rahvastega.

Vene vasksuurtükk. (XV sajandi lõpp.)

Vene rahvas oli naaberriikide poolt ära lõigatud meredest ja suurte jõgede suudmealadest. Dnepri kesk- ja alamjooksu oli haaranud Leedu. Daugava alamjooksul ja Neemenil kindlustusid liivi rüütlid. Volga kesk- ja alamjooksul peremehetsesid tatari feodaalid.

Poola, leedu, liivi ja rootsi feodaalid ässitasid Novgorodi, Pihkva, Tveri ja Rjazani feodaalset ülemkihti Moskva kallale ning püüdsid sellega piiräärseid Vene maid eemale kiskuda.

Nii nõudis mitte ainult Vene maade majanduslik, vaid ka poliitiline arenemine nende ühendamist ühtseks riigiks keskusega Moskvast.

§ 27. VENE RAHVA ÜHINEMINE ÜHTSEKS RIIGIKS KESKUSEGA MOSKVAS.

Vene maade poliitilise eraldatuse likvideerimine. Võitlus vene rahva ühinemise eest ühtseks riigiks keskusega Moskvast algas juba XIV sajandil. Kuid Vene maade poliitilise ühendamise lõpuleviimine sai võimalikuks alles XV sajandi lõpul ja XVI sajandi algul, kui algas majanduslike sidemete tugevnemine maa üksikute linnade ja piirkondade vahel. Nende sidemete edasine arenemine nõudis Vene maade poliitilise eraldatuse likvideerimist. Sellest olid eluliselt huvitatud mitte ainult rahvahulgad linnades, vaid ka talupojad, kes eriti tugevasti kannatasid feodaalide sisetülide all.

Maa poliitilist ühendamist taotles ka teatud osa feodaale — aadlikud ja vaimulikud. Tugev tsentraliseeritud riik oli feodaalidele vajalik eelkõige selleks, et kindlustada feodaal-pärisorjuslikku majandussüsteemi, pärisorjastada talupoegi ja suruda maha nende vastu-panu.

Võitlus välisohu, esmajärjekorras kogu vene rahva poolt vihatud tatari-mongoli ikke vastu, kiirendas Vene maade poliitilist ühinemist. Ühinemine toimus Dimitri Donskoi poja-pojapoja, Moskva suurvürsti Ivan Vassiljevitsš III (1462—1505) valitsemisajal.

Omades Moskva aadlike, linlaste ja vaimulikkonna aktiivset toetust, alustas see tark, ettenägelik ja arvestav vürst ettevaatlikult, kuid püsivalt ja järjekindlalt löökide andmist Moskva ühendamispoliitika vastastele. Kuna tal oli tunduv jõu ülekaal, sai ta kergesti jagu Jaroslavi ja Rostovi vürstiriikidest: need vürstid läksid üle Moskva vürsti teenistusse.

Suhetes Novgorodi feodaalse vabariigiga, kel olid suured valdused ja varandused, tegutses Ivan III ettevaatlikult: algul ühendas ta Novgorodis Moskva poolehoidjate jõud, seejärel asus ta neile toetudes ette valmistama otsustavat lööki Moskva-vaenulikele Novgorodi bojaaridele.

Grupp Novgorodi bojaare eesotsas rikka ja mõjuka Boretškite perekonnaga otsustas katkestada suhted Moskva ja anda end Leedu suurvürsti Kazimir IV võimu alla. Kazimir IV oli ühtlasi ka Poola kuningas. «Me ei taha kanda Moskva suurvürsti pärusmaa nime!» teatasid veetšel reeturite-bojaaride poolehoidjad. «Me oleme vabad inimesed, me ei taha kannatada Moskva ülekohut, tahame olla kuningas Kazimiri poolt.» Kuid Moskva poolehoidjad karjusid: «Tahame Moskva alla!»

Olles teada saanud Novgorodi bojaaride reetmisest, liikus Ivan III 1471. aastal tugeva sõjaväega Novgorodi. Otsustav lahing toimus Šeloni jõel. Novgorodi käsitöölised sõjamehed ei tahtnud võidelda Moskva vägede vastu ning kohtumisel Moskva vägedega hakkasid nad korralt põgenema. Novgorodi bojaarid palusid

Ivan III. (Vanaaegne gravüür.)

rahu. Nad maksid suurt kontributsiooni ja kohustusid lõpetama liidu Leeduga.

Kui mõne aasta pärast uuesti ilmnes Novgorodi bojaaride vaerulik suhtumine Moskvasse, saatis Ivan III jälle Moskva väed Novgorodi. 1478. aastal kaotati Novgorodi iseseisvus. Veetšel valitavate possaadnikute asemel hakkasid Novgorodi valitsema suurvürsti asevalitsejad. Veetše kaotati. Novgorodi vabaduse sümbol — veetše kell — võeti maha ja viidi ära. Paljud Novgorodi bojaarid ja kaupmehed asustati ümber Moskva linnadesse. Nende maad läksid suurvürstile, kes jagas nad Moskva teenistustastele.

Vene riigi vapp. (Vassili III pitsatilt.)

Koos Novgorodiga läksid Moskva vürstiriigi koosseisu Karjala, Dvinaa, Permi ja Vjatka alad neid asustavate mitte-vene rahvaste — karjalaste, komide, neenetsite ja teistega.

Varsti sai Ivan III teada, et Tveri vürst Mihhail Borissovitsš sõlmis liidulepingu Poola kuninga Kazimir IV-ga. Ivan III viis oma väed Tveri alla ja piiras Tveri ümber. Tveri vürst põgenes Leetu, tema bojaarid aga läksid üle Ivan III poolele (1485. a.). Seejärel säilisid ainult Pihkvas ja Rjazanis mõned iseseisvuse jäljed. Ka need Vene maad liideti Ivan III poja Vassili III (1505—1533) ajal Moskva vürstiriigiga.

XVI sajandi algul ulatusid ühtse Vene riigi piirid põhjas Valge mereni, lõunas — Okaani, läänes — Dnepri ülemjooksuni ja idas Põhja-Uraalini.

Tsentraliseeritud valitsemise ja kohtu organiseerimine. Üheaegselt Kirde-Venemaa ühendamiseks loodi tsentraliseeritud riigikord ning muutus ka suurvürsti enese võimu iseloom: Ivan III valitsemisajal pandi alus isevalitsusele, see tähendab niisugusele valitsemisvormile, kus kõrgeim riigivõim tervenisti ja jagamatult kuulub ühele isikule — valitsejale. *muuvalitsusele*

Tekkinud isevalitsuse peamiseks klassitoeks olid aadlikud. Ka

suurvürsti sõjavägi koosnes peamiselt aadlikest. Nende hulgast valiti djakid (kirjutajad) suurvürsti kantseleisse. Djakid teostasid suhtlemist välisriikidega, valitsesid riigi rahandust, tegelesid aadlike maavalduse küsimustega ning muuga.

Teenistuse eest sõjaväes ja riigiasutustes said aadlikud suurvürstil mõisaid. Seepärast võitlesid nad energiliselt suurvürsti isevalitsusliku võimu kindlustamise eest. Siiski olid kõik tähtsamad kohad sõjaväes ja riigi valitsemises mitte aadlike, vaid bojaaride käes.

Endiste vürstide hulgast pärinevad suurbojaarid säilitasid oma isiklikud väesalgad. Sõjaretkede ajal liitusid nad koos väesalgaga suurvürsti vägedega.

Kõige suursugusemad bojaarid määrati Bojaaride duuma koosseisu, mis koos valitsejaga otsustas kõiki tähtsamaid riigi valitsemist puudutavaid küsimusi. Oma seisundi kindlustamise eesmärgil pidasid bojaarid rangelt kinni mestnitšestvo (kohajärgluse) süsteemist, mille järgi riigiameteid anti vastavalt päritolule ja endisele teenistusastmele.

Suurtesse linnadesse ja piirkondadesse määras suurvürst asevalitsejad bojaaride hulgast. Asevalitsejad valitsesid nende kätte usaldatud piirkondade üle ja mõistsid kohut. Selle eest said nad vana tava järgi õiguse toitmiseks — nad võisid enda kasuks koguda elanikkonnalt andamit.

Ühtse valitsemis- ja kohtusüsteemi loomiseks kogu riigi territooriumil anti 1497. aastal välja Sudebnik — seaduste kogu.

Kindlustades aadlike ja kogu feodaalide-maavaldajate klassi huve, kehtestas 1497. aasta Sudebnik korra, et talupojad võisid kogu Vene riigi territooriumil maaomaniku juurest lahkuda ainult nädala jooksul enne ja pärast jüripäeva (26. novembrit). Kuid ka neil päevil ei võinud talupoeg alati lahkuda, kuna ta pidi mõisnikule enne seda tasuma koha eest, s. o. talu eest, mida ta kasutas. Samuti pidi ta mõisnikule tasuma kõik oma võlad.

Seadus jüripäeva kohta, mis kehtis kogu riigi territooriumil, sidus talupojad tugevamini feodaali ja feodaalse majandusega. Selle seadusega pandi kogu riigi territooriumil alus pärisorjusele — feodaalide õigusele nendele kuuluvate talupoegade sunniviisilise töö kasutamise ning nende vara ja isiku kasutamise kohta.

Ühtse Vene riigi moodustamise tähtsus. Erinevalt Lääne-Euroopa tsentraliseeritud riikidest (Inglismaast, Prantsusmaast, Hispaaniast), mis tekkisid ühe rahvuse riikidena, oli Vene tsentraliseeritud riik paljurahvuseline riik. Juba XV sajandi lõpul olid tema võimu all peale vene rahva karjalased, saamid, komid, neetsid, mordvalased ja osa tatarlasi.

Uhinemine ühtseks paljurahvuseliseks riigiks aitas kaasa meie maa rahvaste lähenemisele ja tugevdas nende jõude võitluses välismaiste vallutajate vastu.

Lakkasid laastavad sisetülid feodaalide vahel. Kadusid piirvööndid üksikute Vene maade vahel. Kogu riigi territooriumil kehtestati ühtne raha-, mõõdu- ja kaalusüsteem. Kõik see aitas kaasa Venemaa rahvaste majanduse tõusule.

Samal ajal tugevnes vene ja mitte-vene rahvusest töörahva feodaalne ekspluaterimine.

Rahvamasside rõhumise tugevnemisele vaatamata oli Vene tsentraliseeritud riigi loomisel suur progressiõne tähtsus meie maa rahvaste ajaloos.

§ 28. TATARI-MONGOLI IKKE KUKUTAMINE VENE RIIGIS.

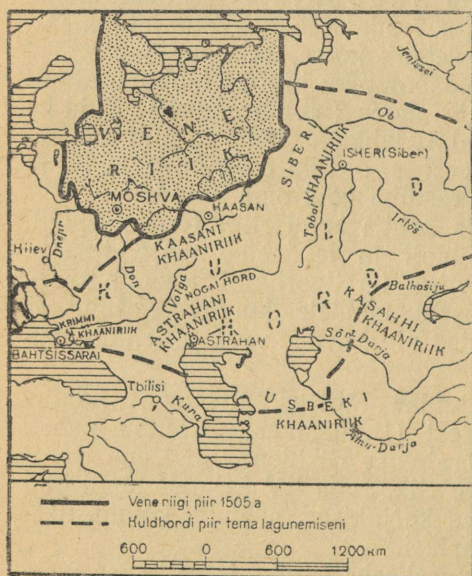
Vene riik ja Kuldhord XV sajandi lõpul. Pärast ühtse Vene riigi moodustamist muutus möödapäasmatuks tema otsustav kokkupõrge Kuldhordiga.

Kuldhord hakkas sel ajal lagunema.

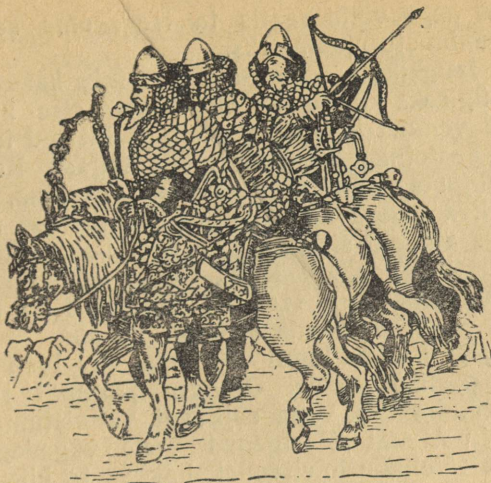
Feodaalsuhete arenemise ja kohalike feodaalide tugevnemise tulemusena kaotas Kuldhord rea territooriume, kus tekkisid iseseisvad khaaniriigid. XV sajandi keskel tekkis Kesk-Volgamaa aladel sõltumatu Kaasani khaaniriik. Veidi hiljem tekkis Volga alamjooksu juures Astrahani khaaniriik. Musta mere põhjarannik läks Krimmi khaaniriigi koosseisu. Volga ja Jaiki (Uraali) jõgede vahelisel alal moodustus

iseseisev Nogai hord, mis liikus hiljem edasi Kasahstani steppidesse. Uraali mägedest ida pool, Irtõši ja Toboli jõe alamjooksul elavad tatarlased moodustasid Siberi khaaniriigi. Kasahstani ja Kesk-Aasia territooriumil tekkisid Kasahhi ja Usbeki khaaniriigid.

Rea tatari khaaniriikide lahkulöömine Kuldhordist nõrgestas teda tunduvalt. Jõudude vahekorid muutus Vene riigi kasuks. Ivan III astus liitu Kuldhordiga vaenujalal oleva Krimmi khaaniriigiga ja lakkas Kuldhordile andamit tasumast. Kuid Kuldhordi khaan Ahmat otsustas Moskvat sundida andamit tasuma.

Kuldhordi territooriumil moodustunud riigid.

Vene aadlikud sõjaretkel. (Joonis Herbersteini raamatust.)

1480. aastal kogus ta suure sõjaväe, kindlustas endale Kazimir IV toetuse ja asus sõjaretkele Moskva vastu. Vene riigi olukord oli sel ajal üsna keeruline. Poola-leedu feodaalid valmistusid Ahmati abistamiseks välja astuma. Liivi rüütlid tungisid Pihkvale peale. Novgorodi bojaaride hulgas oli reetureid, kes tahtsid Moskvast lahku lüüa. 1480. aasta algul astusid Ivan III vastu välja tema kaks venda, kes olid rahulolematud suurvürsti võimu tugevnemisega ja Ivan III poliitikaga. Nad lahkusid koos oma perekondade ja kaaskonnaga oma pärusmaadest ja liikusid Leedu piiri suunas. Tekkis oht, et Moskva vastu ühinevad nii välis- kui ka sisevaenlased.

Moskva päästmiseks otsustas Ivan III takistada Ahmati ja Kazimir IV vägede ühinemist. Kui Ahmat oma vägedega ilmus Okaa lähedale, paiskas Ivan III kõik oma jõud tatarlastele vastu. Julgemata ilma toetuseta lahingut alustada, pöördus Ahmat ja hakkas liikuma Leedu maade poole, et mööduda Ugra jõel koolmekoha kaudu Vene vägedest ja ühineda Kazimiriga.

Ivan III saatis väed Ugra jõele, et takistada tatarlaste üleminekut koolmekohtadest, ise aga sõitis Kolomnast Moskvasse, et leppida vendadega. Kuid Moskva possaadielanikud kahtlustasid teda arguses ja nõudsid, et ta kohe läheks vägede juurde tagasi. Täites Ivan III käsku olid Vene väed enne tatarlasi hõivanud koolmekohad Ugra jõel. Kõik vaenlase katsed tungida üle jõe löödi tagasi. Siis jäi Ahmat oma vägedega Ugra jõe juurde Kazimiriga vägesid ootama. Ka Ivan III ei alustanud aktiivset peale-

tungi. Püüdes aega võita saatis ta isegi oma saadiku Ahmati juurde läbirääkimiste pidamiseks.

Kuldhordi langemine. Tatari-mongoli ikke kukutamise tähtsus. 1480. aasta sügiseks kindlustus nii Moskva sise- kui ka välislohkord. Ivan III vennad leppisid temaga ja liitusid tema vägedega. Liivi rüütlite pealetung Pihkvale löödi tagasi. Kazimir IV liit Ahmatiga põhjustas üldist pahameelt ukraina, valgevene ja lääne-vene rahvastikuga aladel, kes püüdsid taas ühineda Venemaaga. Leedus algasid sisetülid. Kazimir hakkas tõsiselt kartma Leedu suurvürstiriigi lahkulöömist. Peale selle tungis tema valdustesse Krimmi khaan — Ivan III liitlane. Neis tingimustes ei võinud Ahmat enam arvestada Kazimir IV abi.

Kui Ugra jõgi hakkas kinni külmuma, viis Ivan III oma väed soodsamatele positsioonidele. Omades paremat relvastust kui Kuldhordi väed, hakkas Vene sõjavägi valmistuma otsustavaks lahinguks. Kuid Ahmat ei julgenud Vene vägedega lahingusse astuda. Kartes täielikku hävitamist, hakkas ta kiiruga taganema ning tapeti peagi oma võistlejate poolt.

Pärast Ahmati sõjaretke nurjumist ei suutnud Kuldhord enam toibuda. 1502. a. lakkas Kuldhord eksisteerimast.

Vabanemine Kuldhordi sõltuvusest kindlustas vene rahvale tingimused edasiseks majanduslikuks, kultuuriliseks ja poliitiliseks arenemiseks. Tunduvalt tõusis Vene riigi rahvusvaheline autoriteet.

Pärast Kuldhordi ikke kukutamist tugevnes vene rahva poliitiline ja kultuuriline mõju Volgamaa rahvastele — tšuvašsidele, maridele, tatarlastele ja mordvalastele.

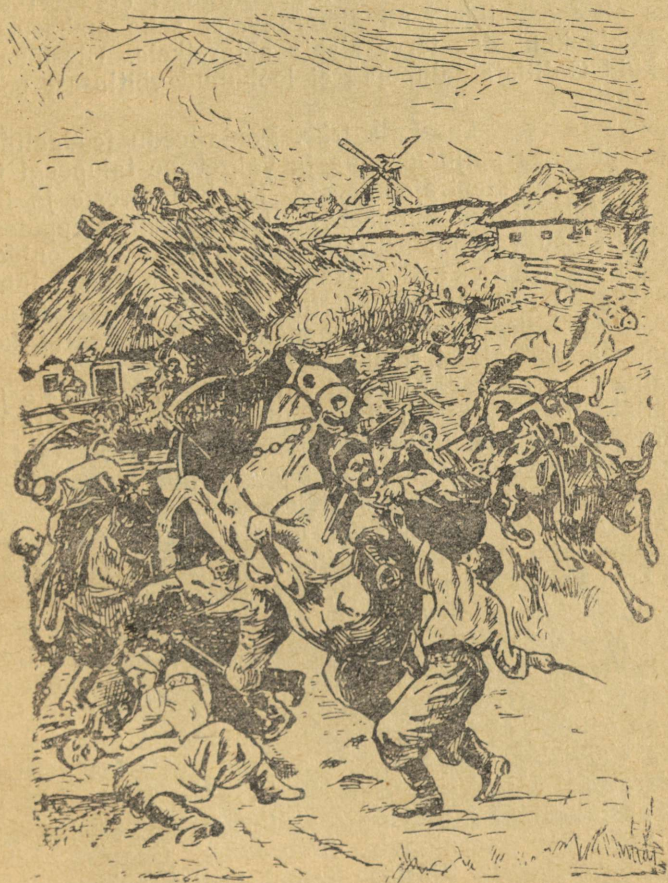
Tatari-mongoli ikke kukutamine, mis oli Vene maid rõhunud ligi kakssada viiskümmend aastat, avaldas sügavat mõju Kaukaasia ja Taga-Kaukaasia rahvastele. Võideldes türgi, tatari ja iraani feodaalide pealetungi vastu, püüdsid nad luua diplomaatilisi ja kaubanduslikke sidemeid Vene riigiga. 1492. aastal saabus Moskvasse Gruusia saatkond, kes võeti Ivan III poolt pidulikult vastu. Diplomaatilised ja kaubanduslikud suhted Moskvaga kehtestasid ka Aserbaidžaaani põhjaosas asuva riigi — Širvani — valitsejad. Vene turgudel võis üha sagedamini kohata ka armeenia kaupmehi.

Pärast Kuldhordi langemist kindlustasid oma iseseisvust Kasahhi ja Usbeki khaaniriigid. Mõlemad riigid löid sidemed Vene riigiga. Vene riik tõmbas endale ka kauge India tähelepanu. Vassili III valitsemisajal võeti Moskvast vastu esimene saatkond Indiast.

Kõik see annab tunnistust sellest, et tatari-mongoli ikke kukutamine oli positiivse tähtsusega nii vene rahvale kui ka mitte-vene rahvastele.

§ 29. VOITLUSE TUGEVNEMINE UKRAINA JA VALGEVENEMAA
TAASÜHINEMISEKS VENEMAAGA.
SIDEMETE KASV LÄÄNE-EUROOPAGA.

Ukraina ja Valgevenemaa XV sajandil ja XVI sajandi algul. Tatari-mongoli ikke kukutamine tugevdas Vene riigi autoriteeti mitte ainult Idamaades, vaid ka Läänes. Eriti kasvas tema autoriteet Ukrainas ja Valgevenemaal, kes olid leedu, poola ja türki feodaalide rõhumise all. Vaatamata vastutöötamisele võõramaiste rõhujate poolt, tugevnesid majanduslikud, poliitilised ja kultuurilised suhted Venemaa, Ukraina ja Valgevenemaa vahel.

Ukraina talupoegade ülestõus. (Kunstnik N. S. Samokiši maali järgi.)

Ukraina ja Valgevenemaa suurte linnade laatadele hakkasid sõitma vene kaupmehed üsnagi kaugetelt aladelt. Dnepr, Berežina, Pripjat ja teised suured jõed, mis voolasid läbi Leedu suurvürstiriigi, olid soodsateks ühendusteedeks.

Sedamööda, kuidas kasvasid linnad ja kaubandus Poolas, Leedus ja Venemaal, kasvas nõudmine põllumajandussaaduste järele. Püüdes saada võimalikult rohkem saadusi müügiks, hakkasid poola ja leedu feodaalid oma majandeid laiendama. Nad haarasid talupoegade maid, tugevdasid pärisorjuslikku ekspluateerimist ning suurendasid teoorjust. See viis XV sajandil reale ülestõusudele poola ja leedu feodaalide vastu.

Üks suuremaid talupoegade ülestõuse toimus Galiitsias ja Moldaavias ukraina talupoja Muħha juhtimisel (1490—1493). See ülestõus oli feodaalidele nii ähvardav, et selle mahasurumiseks kogus Poola kuningas terve šlahta sõjaretkele. Ülestõus suruti maha, kuid Galiitsia talupojad ei loobunud võitlusest poola feodaalide vastu.

Ukraina ja vene kasakate teke. Poola-leedu feodaalide rõhutamise eest põgenes palju ukraina ja valgevene talupoegi Ukraina Dnepri-äärsetesse stepirajoonidesse. Ka kaupmeeste ja liigkasuvõtjate poolt laostatud linnakehvikud põgenesid steppidesse. Nii tekkis XV sajandi lõpul Ukraina piiriäärsetes rajoonides vaba elanikkond — kasakad (kasakas tähendab «vaba inimene»).

Samaaegselt ukraina kasakatega tekkis vene kasakkond Donil. See koosnes põhiliselt samuti põgenenud talupoegadest, kes tahtsid vabaneda feodaalsest rõhumisest.

Ukraina ja vene kasakad olid kaitsevalliks tatarlaste ja türklaste kallaletungide vastu mitte ainult meie maale, vaid ka teistele Euroopa maadele. Edaspidi mängisid kasakad tähtsat osa ukraina ja valgevene rahvaste vabadusvõitluses poola-leedu feodaalide ikke vastu. Võitluses ühiste vaenlaste vastu süvenes vennalike rahvaste — venelaste, ukrainlaste ja valgevenelaste sõprus. Samal ajal tugevnes ukraina ja valgevene rahva püüe taas ühineda oma vanema venna — vene rahvaga.

Venemaa sõjad Leedu ja Liivimaaga. Vene riigi tugevdamisest huvitatud Moskva valitsus hakkas omakorda üha järeleandmatumalt taotlema Lääne- ja Loode-Vene alade taasühendamist Venemaaga. Ivan III kuulutas enda «kogu Venemaa valitsejaks». Sellega oli öeldud, et Moskva valitsus seab oma eesmärgiks taas ühendada «kõik Vene maad», kaasa arvatud ka leedu feodaalide poolt haaratud Lääne-Vene, Ukraina ja Valgevene maad.

1500. aastal läksid Moskva poole üle Tšernigovi-Severski vürstid, kes valitsesid Tšernigovis, Starodubis, Gomelis, Ljubetšis, Novgorod-Severskis ja Rõlskis. Samal aastal puhkes sõda Leeduga, mis kestis kolm aastat. Ukraina, Valgevene ja Lääne-Vene alade elanikkond abistas aktiivselt Vene vägesid. Mõne lahingu järel olid Leedu väed purustatud.

Moskva Kreml Ivan III ajal. (A. M. Vasnetsovi joonise järgi.)

113

Siis astus Venemaa vastu sõtta Liivi ordu, kes oli liidus Leeduga. Algul oli liivi rüütliel edu, kuid peagi läksid Vene väed üle pealetungile ja purustasid rüütliid.

1503. aastal Leeduga sõlmitud vaherahu järgi taasühendati Venemaaga Tšernigov-Severskimaa. Venemaale läksid Okaa ja Desna ülemjooksu alad, samuti osa Soši alamjooksu ja Dnepri ülemjooksu alasid — kokku 19 linna ja 70 maakonda.

1507. aastal alustas Poola kuningas Sigismund I uuesti sõda Vene riigi vastu. Ta püüdis Venemaa vastu liita kõiki tema vaenlasi — Poolat, Leedut, Liivimaad, Kaasani ja Krimmi khaanriike. Need Sigismundi kavatsused purustas Ukraina, Valgevene ja Lääne-Vene alade elanike ülestõus, kes püüdsid taas ühineda Venemaaga. Ülestõus kergendas Vene vägede tegevust. Vene vägede suureks edusammuks oli Smolenski vabastamine 1514. aastal. Smolenski linna elanikud avasid ise Vene vägedele väravad.

Smolenski taasühendamisel oli Venemaale suur sõjalis-strateegiline ja majanduslik tähtsus. Smolensk oli üks tugevamaid kindlustusi Venemaa läänepiiril. Smolenskisse suundusid teed kõigist Kesk-Venemaa piirkondadest, Dnepri-aladelt, Poolast, Leedust, Baltimaadelt. Smolenski kaudu läks lähim ühendustee Lääne-Euroopasse.

Venemaa poliitilise tähtsuse tugevnemine Euroopas. XV sajandi lõpul ja XVI sajandi algul oli Venemaal silmapaistev koht mitte ainult Ida-, vaid ka Lääne-Euroopa poliitilises elus. Sel perioodil olid Moskval diplomaatilised suhted Rooma paavsti, Saksa keisri, Veneetsia, Ungari, Taani ja Moldaaviaga.

Lääne-Euroopa valitsejad püüdsid visalt luua sidemeid Vene riigiga, et kasutada tema kasvavat jõudu oma huvides ja teda kaasa tõmmata võitlusse Türgi sultaniriigi vastu, kes oli sel ajal suureks ohuks Euroopa riikidele.

Püüdes Ivan III enda poole meelitada, pakkus Saksa keiser talle kuninga tiitlit. Ent Ivan III ei pidanud ennast keisrist alamaks ja vastas uhkelt: «Me oleme jumala armust valitsejad omal maal otse algusest peale... ja nii nagu meie pole tahtnud varemalt kellestki ametisse seatud saada, nii ei taha me seda ka praegu.» Selles vastuses peegeldus ilmekalt Vene riigi kasvav tähtsus Euroopas.

Olles Lääne-Euroopa riikidest sõltumatu, püüdis Vene riik ühtlasi kasutada nende saavutusi kultuuri alal. Moskvasse kutsuti teenistusse Lääne-Euroopa spetsialiste — valajaid, suurtükimeistreid, arste, arhitekte ja teisi.

Ivan III ajal teostati Moskva kindlustatud osa — Kremli põhjalik ümberehitamine. Selleks kutsuti Moskvasse väljapaistev, itaalia arhitekt Aristoteles Fioravanti.

Kremli territooriumi laiendati tema praeguste mõõdeteni (üle 28 hektari). Kreml ümbritseti võimsate kivimüüridega, mille pik-

Granovitaja palata Moskva Kremliis. (Sisevaade.)

kus oli üle kahe kilomeetri. Kõrged müürid vaheldusid tornidega (kokku ehitati 18 torni). Ehitati ka veevõrk ja rida teisi keerulisi seadeldisi.

Kremli sisse ehitati kivist peakirikud — Uspenski, Arhangeliski ja Blagoveštšenski peakirikud. Peakirikute lähedale ehitati kivi-palee Granovitaja palataga, mis oli ehitatud tahutud kividest. See oli määratud välismaa saadikute vastuvõtuks. Ümberehitatud Kremlist sai esmaklassiline kindlus range ja suursuguse arhitektuuriga, mis ilmekalt peegeldas Vene tsentraliseeritud riigi võimsust.

XVI sajandi alguseks oli suur vene rahvas uuesti tagasi võitnud austava koha teiste Euroopa rahvaste hulgas, koha, mille ta oli ajutiselt kaotanud tatari-mongoli ikke perioodil.

VENE TSENTRALISEERITUD RIIGI TUGEVNEMINE JA LAIENEMINE XVI SAJANDIL

§ 30. VENE RIIGI MAJANDUSLIK TÖUS JA POLIITILINE TUGEVNEMINE XVI SAJANDIL.

Venemaa majanduslik arenemine XVI sajandil. Venemaa poliitiline ühendamine ja tema vabanemine tatari-mongoli ikkest aitas kaasa põllumajanduse, käsitöö ja kaubanduse kiiremale arenemisele.

XVI sajandil künti põldudeks uusi maid, sealhulgas ka linna-lähedasi. Kunagi Moskvat ümbritsenud metsad muutusid põldudeks, aasadeks, aedadeks ja karjamaadeks. Põllundusega hakkasid tegelema ka maa põhja- ja lõunarajoonid, kes varem polnud kasvatanud teravilja. Ainult Kaug-Põhja rahvastik tegeles endiselt kalapüügi, jahinduse ja kodutööndusega.

Kiiresti kasvas käsitööstus, eriti metallide töötlemise, relvade ja tööriistade valmistamise alal. Üle maa tekkisid väikesed rauavalmistamise ettevõtted, sepikojad ja käsitöölise töökojad.

Suuri edusamme tehti valukodades. Valutöö tähtsamaks keskuseks oli Suurtükikoda Moskvas. Siin töötas pikka aega silmapaistev vene valaja Andrei Tšohhov. Tema valatud «tsaar-suurtükk» seisab praegugi Moskva Kremlis.

Kõrvuti raudtööstusega kasvasid ka paljud teised tööstusharud. XVI sajandil eksisteeris Venemaal üle 200 linnakäsitööliigi. Tunduvalt kasvas linna- ja possaadielanike arv. Moskva ja teiste suuremate linnade käsitöölised töötasid enamikus juba turu jaoks.

Arenesid Moskva kaubanduslikud suhted nii teiste Vene linnade kui ka välismaaga. Valget merd mööda algas pidev suhtlemine Inglismaaga. Moskvasse ehitati eriline Inglise õu. Veidi hiljem löid ka Hollandi kaupmehed Venemaaga kaubanduslikud suhted.

Seoses linnade, käsitööstuse ja kaubanduse kasvuga suurenes nõudmine põllumajandussaadustele. See õhutas feodaale oma teotööle rajanevat pärisorjuslikku majapidamist laiendada ning saaduste ülejääke turustama. Talupoegade kogukonnamaa arvel kasvas mõisnike ja kirikute maavaldus kiiresti. XVI sajandi keskel kuulus kirikule $\frac{1}{3}$ kõigist Venemaa asustatud maadest.

Pärisorjusliku majapidamise edasine arenemine halvendas talupoegade olukorda. Paljud talupojad laostusid ja muutusid pöpsideks, kel polnud oma põllumaad ning kes pidid töötama feodaalide majapidamistes. Eriti laialt kasutati laostunud talupoegade tööjõudu kloostrite maadel.

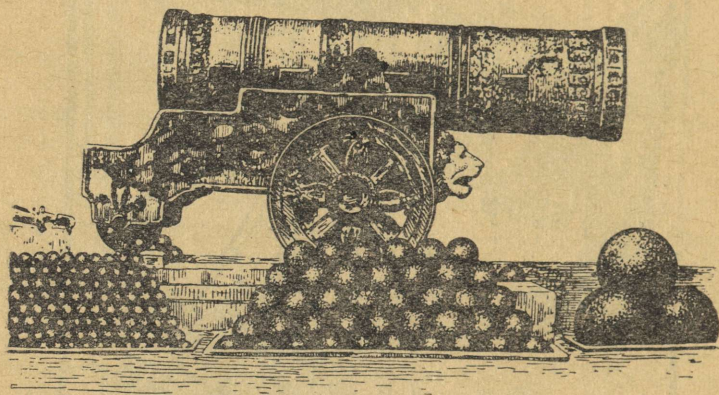
Relvasepa pood Moskvas. (Joonis Herbersteini raamatust.)

Ivan IV tsaariks kuulutamine. 1547. aasta ülestõus Moskvas. XVI sajandi 30-ndatel aastatel feodaalne rõhumine üha tugevnes. Sel ajal kasutasid vürstid ja bojaaride ülemkiht Vassili III poja Ivan IV alaealisust ja haarasid riigi juhtimise enda kätte. Ligi 9 aastat riisusid omavahel vaenujalal olevad bojaaride rühmad riigikassat, laostasid riiki ja rahvast. Maal algas rahvamasside liikumine feodaalide vastu.

Talupojad raiusid maha mõisate metsi, võtsid ära feodaalide põlde ja heinamaid, loobusid teotööst ja obroki maksmisest. Sageli tapsid talupojad mõisate ja kloostrite valitsejaid, tungisid feo-

daalide mõisatesse ning hävitasid dokumendid, milles oli üles märgitud mõisnike õigus maale ja talupoegadele.

Kartes rahvaülestõusu, nõudsid aadlikud tugeva tsaarivõimu kehtestamist riigis, mis oleks suuteline maha suruma rahvamaside väljaastumised ja lõpetama bojaaride omavoli.

«Tsaar-suurtükk». (Meister Andrei Tšohhov.)

Aadlike esindaja Ivan Peresvetov soovitas Ivan IV bojaaridega sama julmalt arveid õiendada, nagu seda tegi Türgi sultan oma suurnikuga: viis ta kõrgele järsakule, tõukas ta kaelapidi alla ning lausus: «Ei osanud sa truult valitsejat teenida...»

Ivan IV ilmnesis juba varakult julma türanni-pärisorjapidaja jooned. Juba 13-aastaselt käskis ta ühe oma onu õhutusel visata kellegi bojaari koertele lõhkitõmbamiseks. Bojaaride omavaheliste vastikute tülide ja vägivalda pealtnägemine arendas noores valitsejas haiglast kahtlustust, salakavalust ja taltsutamatus vihas.

Kirik, mis oli isevalitsuse ja pärisorjuse tugi, sisendas Ivan IV ideed tema võimu piiramatuses ja selle jumalikust päritolust. Selleks et tõsta rahva silmis isevalitsuse autoriteeti, kroonis metropoliit Makari 1547. aasta jaanuaris Ivan IV pidulikult tsaariks.

Faktiliselt jäi riigi valitsemine siiski feodaalse ülemkihi kätte, kes jätkas elanike laostamist maksude ja andamite kogumisega.

Maksukoorma suurenemine täitis rahva kannatusekarika ääreni: 1547. aastal puhkes Moskvas suur ülestõus. Otsese tõuke ülestõusuks andis tugev tulekahju, mis hävitas suurema osa linnast. Rahva viha esimesteks ohvriteks said noore tsaari sugulased. Üks neist tapeti, teised põgenesid, nende majad aga rüüstati. Ülestõus suruti maha, kuid tsaar ja tema lähikondlased olid ära hirmutatud. «Tungis hirm mulle südamesse ja vabises minu luudes,» kirjutas Ivan IV hiljem Moskva ülestõusu kohta.

Hiljem puhkes ülestõuse ka teistes linnades — Opotškas, Ustjugis ja Pihkvas. Linna lihtrahva väljaastumised olid suunatud ka rikaste kaupmeeste, mitte ainult feodaalide vastu. Rahvaliidumisele linnades kaasnesid talupoegade rahunused.

1550-ndate aastate reformid ja nende tähtsus. Rahvaliidumisele hirmutatud feodaalne ülemkiht pidi nüüd asuma kokkuleppele aadlikega.

Ivan IV moodustas uue valitsuse, mille juhiks sai Aleksei Adašev. Adašev oli pärit rikkast, kuid mitte suursugusest aadliperekonnast. Ta oli tark ja osav inimene, kel olid suurepäraseks diplomaadianded. Mõjuka õukonnavaimuliku Silvesteri toetusel moodustas ta oma pooldajatest niinimetatud «valitud raada», kellele noor tsaar midagi ei otsustanud. «Valitud raada» peaülesandeks oli valitsevate klasside üksikute grupeeringute ühendamine ja tugeva keskviimu loomine riigis.

Tähtsamate riigiasjade arutamiseks hakati perioodiliselt Moskvasse kokku kutsuma Maakogusid, mis koosnesid vaimulike, bojaaride, aadlike ja kaupmeeste esindajaist.

1550-ndate aastate keskel loodi uued keskasutused — prikaasid, mis tegelesid riigivalitsemise üksikute aladega (näiteks Saadikute prikaas tegeles välismaaga suhtlemisega). Mõned prikaasid aga tegelesid kõigi küsimustega teatud kindlal maa-alal.

1550. aastal anti välja uus Sudebnik, mis kinnitas seaduse jüripäevast, suurendas toitmiseks ette nähtud maksu ja seadis sisse veomaksu, mida talupojal tuli tasuda selle eest, et jüripäeval lahkudes jäi tal täitmata talvine veokohustus. Kohtumõistmine tapmise ja röövimise eest võeti mõisnike käest ära ja anti erilistele kohturingkonna vanematele, kes valiti kohalike aadlike hulgast. See andis aadlikele suure võimu talupoegade üle, kuna röövimise all mõisteti ka talupoegade väljaastumisi feodaal-pärisorjusele rõhumise vastu.

Edaspidi kaotati asevalitsejate toitmine ning nende võim jäi püsima ainult piiriäärsetel aladel. Asevalitsejad asendati elanike poolt valitud peameeste ja kohtunikega. Peamehed ja kohtunikud mõistsid kohut linlaste ja riigitalupoegade üle ning kogusid neilt makse. Ta-

Strelets.

lupojad, kes elasid feodaalide maal, allusid maaomanike kohtumõistmisele.

Suured reformid viidi läbi ka sõjaasjanduse alal. Iga feodaal (mõisnik ja pärusmaa omanik) pidi vastavalt oma mõisa suurusele andma sõjaväeteenistusse täies relvastuses ratsanikke. Peale selle loodi streletsid ja jalavägi, kes relvastati riigi poolt ning oli alalise sõjaväe eelkäijaks. Ivan IV valitsemisajal moodustati Vene sõjaväes esmakordselt mitnesugustest väeliikidest koosnevad sõjaväeosad — jalavägi, ratsavägi ja piiramis- ning välisuurtükivägi. Hakkasid tekkima ka inseneriväeosad. Riigi lõunapiiril alustati kindlustusvööndi ehitamist.

Kõik need reformid aitasid kaasa Vene tsentraliseeritud riigi kindlustamisele, tema sõjalise võimsuse kasvule, aadlike-mõisnike tugevnemisele ja talupoegade ekspluateerimisele.

§ 31. VOLGAMAA, URAALIMAA JA LÄÄNE-SIBERI RAHVAD NING NENDE ÜHENDAMINE VENEMAAGA.

Volgamaa khaaniriikide ühendamine Venemaaga. Vene tsentraliseeritud riigi tugevnemist XVI sajandi keskel kasutas valitsev feodaalide klass pealetungiks Kaasani ja Astrahani khaaniriikidele.

Kaasani ja Astrahani khaaniriikide võimu all olid juba vanasti Volgamaal elanud rahvad — tatarlased, mordvalased, tšuvašid, marid ja udmurdid. Osaliselt olid Kaasani khaaniriigile allutatud ka Lõuna-Uraalimaal rändlevad baškiirid. Kõik need rahvad maksid tatari feodaalidele jassakki (andamit) ja kandsid mitmesuguseid teisi koormisi.

Kesk-Volgamaa oli väga viljakas. Juba ammu unistasid vene feodaalid selle «paradiisliku maa» vallutamises. Kaasan oli ka võtmeks suurele Volga veeteele, mille kaudu toimus Vene riigi kaubanduslik ja kultuuriline suhtlemine Kaukaasia ja Kesk-Aasia riikidega. Kaasani feodaalid takistasid aga igati nende suhete arenemist.

XVI sajandi teisel veerandil said Kaasani võimule Krimmi Gireide soost khaanid. Nüüd oli nii Kaasani kui ka Krimmi khaaniriik vasallsõltuvuses Türgi sultanist, kes püüdis oma võimu laiendada kogu Volgamaale. Sultani poolt õhutatuna teostasid Kaasani ja Krimmi khaanid alatasa kallaletunge Vene maadele, röövisid ja rüüstasid neid ning ajasid venelastest elanikkonda orjusse. Krimmi khaan kirjutas Ivan IV-le oma häbematus läkituses: «Olgu sul teada, et meie kavatseme sinu maad laastates ka sind ennast kinni võtta, saha ette rakendada ning tuhka külvama panna.»

Tatari feodaalide vägivalla alla langesid ka Volgamaa põliselanikud. Volgamaa rahvastele, sealhulgas ka tatari töörahvale,

oli Krimmi ja Kaasani feodaalide agressiivne poliitika täiesti võõras. Selleks et vabaneda tatari feodaalide rõhumise alt, ühinesid Volga paremal kaldal elavad tšuvašid ja marid vabatahtlikult Vene riigiga.

1552. aasta suvel asus Ivan IV suure sõjaväega sõjaretkele Kaasanisse. Kaasani khaaniriigile liikusid abiks Krimmi khaani Devlet-Girei Türgi suurtükiväe ja jalaväega tugevdatud väed. See sõjavägi läks Tuulani, kuid löödi Vene vägede poolt puruks ning «põgenes häbiga». 1552. aasta augustis jõudsid venelased Kaasani müüride alla.

Vaatamata Vene vägede arvilisele ja tehnilisele ülekaalule, keeldus Kaasani khaan linna ära andmast. Siis algas andeka vene meistri Ivan Vorođkovi juhtimisel piiramiskindlustuste ehitamine. Linna tulistas Vene suurtükivägi. Kaasani piiramisel kasutati ulatuslikult lõhkamistöid. Ivan IV käskis kaevata süvendeid Kaasani müüride alla. Sinna paigutati tunnid püssirohuga ning süüdati need. Osa müürist lendas plahvatuse jõul õhku ning müüri tekkisid avaused. Nende kaudu tungisid venelased linna ning pärast ägedat lahingut vallutasid selle.

Kaasani vallutamisega lakkas eksisteerimast iseseisev Kaasani khaaniriik. 1556. aastal vallutati ka Astrahani khaaniriik. Volga- ja Uraalimaa rahvad ühendati Venemaa koosseisu. Vene riigi koosseisu läks ka Kaukaasia kirdeosa.

Jermaki sõjaretk Lääne-Siberisse. Pärast Volga-äärsete tatari khaaniriikide vallutamist tihenesid Vene riigi otsesed sidemed Lääne-Siberiga.

Lääne-Siberis elasid neenetsid, handid ja mansid¹. Nendest lõunas elas segarahvastikust koosnev elanikkond, peamiselt tatarlased.

Lääne-Siber, mis oli kuulus oma karusloomade külluse poolest, oli venelastele tuntud juba iidsetest aegadest. Kuid Vene kolonisatsioon kohtas siin tatari khaanide tugevat vastupanu, kes korjasid Siberi kohalikelt elanikelt jassakki. Seepärast lubas Ivan IV suurtel soolatöösturitel ja maaomanikel Stroganovi-dele ehitada Kaama ja Uraali jõe kindlused ning pidada neis kasakate ja streletside relvastatud väesalku.

Hiljem said Stroganovid tsaarilt «kinkekirjad» Siberi khaaniriigi maadele Uraalist ida pool. Stroganovidele usaldati kindluste ehitamine Toboli, Irtõši ja Obi ääres, samuti sõjaretkede korraldamine Lääne-Siberisse oma kasakate palgaväega.

1581. aastal varustati sõjaretkeks Siberi khaani Kutšumi vastu väike kasakasalk eesotsas ataman Jermakiga.

Sõjaretk Uraali mägede taha oli seotud suurte raskuste ja ohtudega. Kuid Jermaki väesalk oli lahingutes karastatud ning

¹ Sel ajal nimetasid venelased neenetseid samojeedideks, hante — ostjakkideks ning manse — voguliteks.

Jermak.

suhteliselt hästi varustatud tulirelvade-
dega. Jermak ise oli vägilase jõuga,
julge ja mehine ning tundis hästi
sõjaasjandust. Tema väesalk purus-
tas Kutšumi arvuka vibude ja nool-
tega varustatud sõjaväe täiesti ning
vallutas Kutšumi pealinna.

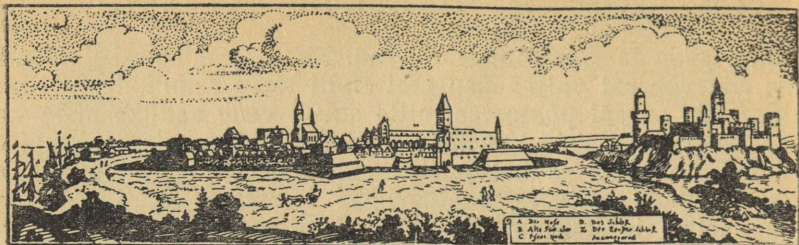
Kuid Jermak ei suutnud suurt
riiki oma käes pidada. Ta hukkus
1585. aastal, uppudes Kutšumi sõja-
väe ootamatu rünnaku ajal Irtõši
jõkke. Ka Kutšum ei suutnud oma
võimu enam kauaks kindlustada Si-
beri khaaniriigis. Moskvast suurte
väeosadega kohale saadetud vojevoo-
did liitsid mõne aasta pärast Siberi
khaaniriigi Venemaaga. Nii lakkas
eksisteerimast Siberi khaaniriik.

**Volgamaa, Uraalimaa ja Lääne-
Siberi Venemaaga ühendamise täht-
sus.** Pärast Kaasani, Astrahani ja
Siberi khaaniriigi liitmist hakkas
nende alade kohalik elanikkond
maksma andamit Vene tsaarile. Jas-
saki maksmine oli põliselanikele
raskeks koormaks. Siiski andis Vol-

gamaa, Uraalimaa ja Lääne-Siberi ühendamine Vene riigiga
tõuke majanduse ja linnade arenemiseks neil aladel. Juba XVI
sajandil ehitati rida linnu — Simbirsk, Samaara, Saraatov, Ufaa,
Tobolsk jt. Linnades arenes käsitöö ja kaubandus, põllunduses
hakati rakendama kolmeväljasüsteemi. Aegamööda hakkas põllu-
harimine arenema ka Baškiirias, kus seda varem ei tuntud.

Feodaalse rõhumise eest maa keskosast Volgamaale, Uraali
ja Siberisse põgenenud vene talupojad, kasakad, jahimehed ja
käsitöölised tutvustasid kohalikke elanikke uute põllutöö-, käsi-
töö-, jahi- ja kalapüügiriistadega ning uute tööviisidega, samuti
uut tüüpi elamute, tarbeesemete, riietuse ning liiklusvahenditega.
Kohalike elanike hulgas levis vene keel ja eesrindlikum vene
kultuur. Volgamaa, Uraalimaa ja Lääne-Siberi rahvaste suhtle-
mine vene rahvaga aitas kaasa nende kultuurilisele arenemisele,
edaspidi aga andis neil võimaluse ühiseks revolutsiooniliseks
võitluseks ühiste klassivaenlaste vastu.

*Seega oli Volgamaa, Uraalimaa ja Lääne-Siberi rahvaste
vabastamisel tatari feodaalse ülemkihi rõhumise alt ning nende
ühendamisel Venemaaga progressiivne tähtsus nende rahvaste
ajaloos.*

Narva ja Ivangorod. (XVIII sajandi gravüüri järgi.)

dis organiseerida «ristisõda» Venemaa vastu. Ka Leedu, Poola, Rootsi ja Taani valitsused olid Venemaale vaenulikul positsioonil. Kuid Ivan IV ja tema valitsus otsustasid sõda jätkata.

1563. aasta algul piirasid Vene väed Polotski — ühe suurema Valgevene linna Daugava ääres ja vallutasid selle 15 päeva pärast.

Vene vägede edu põhjustas vabastusliikumise tõusu Valgevenemaal. Valgevenemaa rahvastik aitas aktiivselt Vene vägesid, võttis neid vastu kui leedu feodaalide ikke alt vabastajaid. Leedu ülevõim Valgevenemaal oli hädaohus.

Samal ajal tugevnes vabastusliikumine ka Ukrainas. Rahvamasside feodaal-pärisorjusliku ja rahvusliku rõhumise vastu suunatud liikumise käigus Ukrainas tugevnes tunduvalt kasakond. Umbes XVI sajandi keskel ehitasid ukraina kasakad Dnepri karestike taha ja saartele oma kindlustatud keskuse, niinimetatud Zaporozje Setši. Tuginedes Setšile pidasid ukraina kasakad kangelaslikku võitlust poola ja leedu feodaalide, samuti Türgi sultaniriigi ja tema vasalli — Krimmi khaaniriigi vastu.

Rahvamasside vabadusliikumise mahasurumiseks ja Ukraina ning Valgevenemaa Venemaaga taasühinemise takistamiseks sõlmisid poola ja leedu feodaalid ühisel seimil Lublini linnas 1569. aastal uue uniooni. Selle uniooni tingimuste kohaselt ühines Leedu Poolaga üheks riigiks — Rzecz Pospolitaiks. Suur osa Ukraina alasid läks Leedult Poolale. Poola koosseisu läks ka osa Valgevenemaad.

Zaporoožlane. (S. I. Vassilkovski joonis.)

Rzecz Pospolita moodustamisega tekkis Venemaale tõsine oht läänepiiril. Samal ajal suurenes oht ka lõunapiiril. Türgi ja Krimmi väed sooritasid pealetungi Astrahanile, kuid löödi tagasi. 1571. aastal tungis Krimmi khaan Devlet-Girei Moskvasse ja süüatas selle. Ainult Kreml jäi puutumata. Järgmisel aastal kordas ta sõjaretke, kuid löödi Moskva lähedal Vene vägede poolt tagasi. Samal ajal alustas kagus pealetungi Rootsi, kes hõivas Narva ja Karjala. Rzecz Pospolita väed kuningas Stephan Bathory juhtimisel vallutasid Polotski, seejärel aga piirasid ümber Pihkva.

Pihkva vallutamine oleks Bathory 100 000-mehelisele armeele avanud tee Novgorodi peale. Tugevale pommitamisele ja tormijooksudele vaatamata ei suutnud suur vaenlase armee Pihkvat vallutada. Tormijooksude ajal kaitsesid linna mitte ainult sõjamehed, vaid ka naised, lapsed ja vanakesed. Elanikud kandsid abistasid haavatuid. Erakordse mehisuse ja visadusega kaitsti viie kuu jooksul piiratud kindlust, takistades vaenlase edasilükkumist. Sel ajal hakkasid vallutajate vastu tegutsema partisaanid, kes takistasid vaenlase armee varustamist.

Sel raskel ajal osutasid vene rahvale suurt abi Ukraina Zapo-
rožje kasakad, kes koos Doni kasakatega pidasid ennastsalgavat võitlust türklaste ja Krimmi tatarlaste vastu. Nad kaitsesid Venemaale lõunarajoone tatarlaste ja türklaste rünnakute eest ning vabastasid vangivõetud venelasi ja ukrainlasi. Rzecz Pospolita vägede vastu võitleva Vene armee koosseisus oli ukraina kasakate väesalk Nikolai Tšerkasski juhtimisel, kes hukkus Pihkva piiramise ajal.

Liivi sõja lõpp ja selle tähtsus. Pihkva mehine kaitsmine vene rahva poolt, mis takistas Rzecz Pospolita edasitungi, andis Ivan IV-le võimaluse alustada rahuläbirääkimisi. 1582. aastal sõlmiti Poolaga vaherahu, mille järgi Vene riik loobus Liivimaast, Bathory aga tagastas Poola vägede poolt vallutatud Vene linnad. 1583. aastal sõlmiti vaherahu ka Rootsiaga, kellele tuli loovutada tema poolt vallutatud Vene linnad Jam, Koporje ja Ivangorod. Rootsile läks ka Põhja-Eesti ühes Tallinna ja Narvaga. Nii lõppes 25 aastat kestnud Liivi sõda.

Ebavõrdses võitluses rohkearvuliste vaenlaste vastu ei suutnud Venemaa säilitada vallutatud Balti mere rannikut. Lahendamata jäi ka ukraina ja valgevene rahva taasühinemise küsimus vene rahvaga. Ukraina ja Valgevenemaa jäid Rzecz Pospolita koosseisu.

Pikaajalise sõja tulemusena oli Vene riik tugevasti kurnatud. Vaenlased laastasid suure osa Vene territooriumist ja põletasid isegi riigi pealinna Moskva.

Vene rahva suurtele ohvritele vaatamata oli Liivi sõjal suur rahvusvaheline tähtsus. Vene vägede löökide all lakkas eksisteer-

rimast Liivi ordu, kes oli mitu sajandit olnud Rooma paavsti ja saksa ning rootsi feodaalide tööriistaks vene rahva ja Baltimaade rahvaste vastu. Liivi sõja käigus tugevnes vene rahva sõprus Ukraina, Valgevene ja Baltimaade rahvastega.

§ 33. KLASSIVASTUOLUDE JA POLIITILISE VÕITLUSE TERAVNEMINE VENEMAAL.

Talupoegade mõisnike-vastase võitluse tugevnemine. Ivan IV isevalitsuse kindlustumine. Kurnava Liivi sõja pearaskus langes talupoegadele. Nad pidid täitma raskeid riiklikke kohustusi: ehitama kindlustusi, tegema sõjaväele teid, täitma veokohustust. Nemad varustasid sõjaväge ka toiduainetega. Aadlike, bojaaride ja kloostrite maadel tegid nad tegu. Peale selle maksid nad feodaalidele obrokit. Püüdes pääseda pärisorjuslikust rõhumisest ja rasketest koormistest, põgenes palju talupoegi vabadele maadele, eriti Volgale ja Donile.

Mõnes kohas avaldasid talupojad avalikult protesti feodaalpärisorjusliku rõhumise tugevnemise vastu ja alustasid võitlust mõisnike vastu. Talurahva ülestõuse kartes tahtsid aadlikud riigi eesotsas näha tugevat tsaari, kes oleks võimeline rahuldama nende vajadust maa ja pärisorjusliku tööjõu suhtes. Seepärast toetasid nad Ivan IV taotlust piiramatule võimule. Ivan IV tõendas, et isevalitsuse on Venemaal kehtestanud jumal ise. Alamad on nagu orjad kohustatud tsaarile alistuma. Tsaaril on õigus neid autasustada ja karistada. Igasugune tsaarile mittealustumine on võrdne jumalale mittealustumisega ja on seega mitte ainult poliitiline, vaid ka religioosne kuritegu. «Kes hakkab võimule vastu,» kirjutas Ivan IV vürst Andrei Kurbskile, «see hakkab vastu jumalale. Kes aga ei kuula jumala sõna, see on usust taganeja. See on aga kõige suurem patt.»

Vürstide-bojaaride ülemkiht püüdis ka ühendatud feodaalriigi tingimustes jääda oma pärusmaades väikesteks valitsejateks. Tugevnenud aadel ei tahtnud aga leppida suurmaavaldajate vanade eesõigustega. Ta taotles bojaaride maade haaramist ning otsis igasuguseid ettekäandeid talupoegade maade haaramiseks.

Feodaalne ülemkiht mõistis teda ähvardavat ohtu ja osutas juba enne Liivi sõda vastupanu aadli püüetele tugevdada tsaari ainuvõimu. Liivi sõja ajal see vastupanu tugevnes. Reaktsioonilise feodaalse ülemkihi mõned esindajad püüdsid saavutada Ivan IV troonilt kukutamist ning asendada teda teise tsaariga. Sel eesmärgil astus vürst Andrei Kurbski, Vene vägede ülemjuhataja Liivi sõjas, salajastesse läbirääkimistesse Poola kuningaga ja läks oma pooldajatega üle vaenlase poole. Mõne kuu pärast ilmus reetur Poola-Leedu vägede eesotsas Vene piirile.

Avastati reetmine ka tsaarile lähedaste bojaaride poolt Moskvast endas.

Opritsnina, tema klassiseloos ja tähtsus. Usaldamata ümbritsevad bojaare, sõitis Ivan IV 1564. aasta detsembris ootamatult koos perekonnaga relvastatud aadlikest väesalga saatel hästi kindlustatud Aleksandrovi alevikku (praeguses Vladimiri oblastis). 1565. aasta algul tuli tsaar pealinna tagasi ja võttis tarvitusele rea erakordseid abinõusid, mis olid esmajärjekorras suunatud just feodaalse ülemkihi hävitamisele — nende pärusmaade äravõtmine ja aadlike nõudmiste rahuldamine maa ja pärisorjadega.

Kogu riigi territoorium jaotati kahte ossa: opritsninaaks¹, otseselt tsaari valduseks, ja zemštšinaaks, mille valitsemine jäi tsaari juhtimisel tegutseva Bojaaride дума kätte. Opritsnina territooriumilt, kuhu kuulusid peamiselt riigi keskrajoonid, asustati vürstid ja bojaarid kaugematesse piirkondadesse. Nende endised pärusmaad võeti «valitsejale» (s. o. konfiskeeriti) ja anti aadlikele-opritšnikutele, kellest loodi eriline tsaarile kuulekas sõjavägi. Opritsninala võetud Moskva eeslinnadest ja tänavatest asustati ümber kõik inimesed, kes polnud «valitsejale ustavad». Nende majadesse paigutati opritsnikud. Opritsnikutele seati sisse eriline vorm. Oma hobustele pidid nad kaela riputama koera pea, nooletupe külge aga luua selle märgiks, et nad kohustusid koerana purema reetureid ja luuaga riigist reeturlust välja pühkima. Opritsnikutele anti laiad võimupiirid: vähimagi süüdistuse puhul reetmises (olgu see kas või valesüüdistus) oli neil õigus hävitada «reeturid» koos suguvõsaga, kaasa arvatud alaealised lapsed. Seda õigust kasutasid opritsnikud laialt feodaalse ülemkihi pärusmaade, varanduse ja pärisorjuslike talupoegade haaramiseks.

Oma pärusmaade päästmiseks katsusid ilmalikud ja vaimuli-

Ivan IV. (XVII sajandi «Titularnikust».)

¹ Termin «opritšnina» tuleb sõnast «опричь» — eraldi. Selle terminiga tähistati varem vürsti lesele läinud pärandusosa.

kud feodaalid ühineda tsaari ja tema opritšnikute vastu, kuid said lüüa. Tsaari ja tema lähima abilise Maljuta Skuratovi käsul vangistasid opritšnikud vandenõulased ning isikud, keda kahtlustati vandenõust osavõtus. Neid piinati julmalt ja hukati seejärel.

Ent tsaar ei piirdunud arveteõiendamisega vürstide-bojaaride ülemkihi üksikute esindajatega. Opritšnikute julma terrorit laiendati tervetele linnadele ja piirkondadele. Kui 1569. aastal jõudis Moskvasse teade ülestõusust Novgorodis, asus tsaar opritšniku-

Arveteõiendamine süüdistatuga. (S. V. Ivanovi maali järgi.)

tega sõjaretkele Novgorodi vastu. Teel rüüstasid nad Tveri ja teisi Vene linnu, seejärel õiendasid nad kuue nädala vältel julmalt arveid Novgorodi elanikega. Tuhandeid süütuid inimesi piinati ja uputati Volhovisse. Opritšnikud rüüstasid linna.

1572. aastal lõpetati maa jaotamine opritšninaks ja zemštšinnaks, kuid opritšnina poliitika jätkus kuni Ivan IV surmani (1584. a.).

Aadlike pärisorjuslike majapidamiste kindlustamiseks tööjõuga anti 1581. aastal välja seadus «keeluaastate» kohta, mille jooksul talupojad isegi jüripäeval ei tohtinud lahkuda oma isandate juurest. See seadus kinnistas talupojad veelgi tugevama ni mõisnike maa külge. Sel eesmärgil alustati ka elanikkonna loenduse teostamist.

Seega tehti opritšnina perioodil uus suur samm edasi mõisamajanduse arendamiseks ja talupoegade pärisorjastamiseks. Opritšnina tähtsaks tulemuseks oli vürstide-bojaaride ülemkihi nõrgestamine ja tsaari isevalitsuse tugevdamine.

§ 34. VENE KULTUURI ARENEMINE XVI SAJANDIL. VENE RIIGI JA TEMA KULTUURI TÄHTSUS.

Suuline rahvalooming ja kirjandus. Klassivõitluse teravne mine XVI sajandil põhjustas suulise rahvaloomingu arenemist. Lauludes, muinasjuttudes, kõnekäändudes ja vanasõnades andis

Ivan IV stantsitud kuldaldrik. (Relvade muuseum.)

rahvas põhiliselt õige hinnangu Ivan IV, keda ta nimetas «Groz-nõiks», julmale võitlusele oma vastastega. Uhes laulus räägitakse, et tsaar ei «autasusta» mitte ainult maa ja kullaga, vaid ka «puust risti ja siidist silmusega», s. o. võllapuude ja nõõriga. Neis sõnades avaldub selgesti protest tsaari feodaal-pärisorjusliku poliitika ja julma arveteõiendamise vastu mitte ainult bojaaridega, vaid ka rahva esindajatega.

Rahvamasside võitlus feodaal-pärisorjusliku korra vastu väljendus ketserluses, s. o. kiriku kui pärisorjuse toe vastu suunatud õpetustes. Kõige otsustavamalt astus kiriku ja feodaal-korra vastu välja Feodossi Kossoi.

See põgenenud holopp ei las kiriku põhiõpetust ja kutsus feodaalvõimudele mitte alistuma, mõistis hukka sõjad, jutlustas kõikide inimeste võrd-

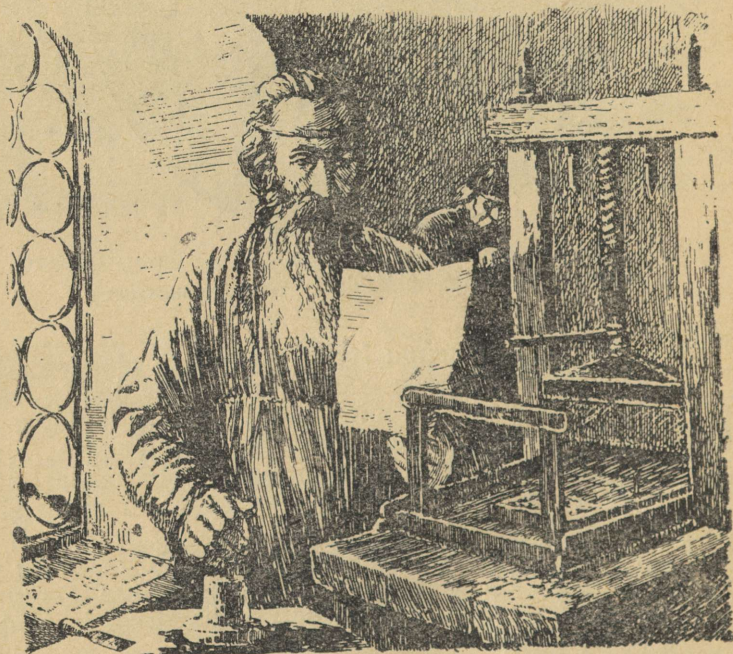
sust, vaatamata rahvusele ja usule. «Jumala ees on kõik inimesed ühesugused.» õpetas ta. «Nii tatarlased ja sakslased kui ka kõik teised rahvad.» Väljendades talurahva ja linnakehvistu meeleolusid, nõudis Kossoi ühiskonna ümberkorraldamist ja ilmalike ning vaimulike feodaalide võimu kaotamist.

Nagu Lääne-Euroopas, nii pidas kirik ka Venemaal võitlust ketserluse vastu. Ketsereid piinati ja hukati sageli. Feodossi Kossoil õnnestus põgeneda Leetu.

Metropoliit Makari juhtimisel koostati teoseid, mille eesmärgiks oli kiriku ja isevalitsuse autoriteedi tõstmine. Neis teostes arendati ideed tsaari isevalitsusliku võimu «jumalikust» päritolust, kiriku maavalduse puutumatusel ja vajadusest ketseritega halastamatult arveid õiendada.

XVI sajandil tekkis laiaulatuslik ajalookirjandus, mille keskseks teemaks oli Vene tsentraliseeritud riigi kasvu, tugevnemise ja arenemise küsimus. Üheks selle aja suurimaks ajalooalaseks teoseks oli illustreeritud koondletopiss, mis koosnes umbes 10 000 lehest ja 16 000 illustratsioonist.

Ajalooalaste teoste autorid püüdsid kinnitada Vene valitsejate isevalitsusliku võimu iidset ja rõhutada Vene riigi kui Kiievi-Vene ja Bütsantsi järeltulija ajaloolist tähtsust.

Esitrükkal Ivan Fjodorov. (I. G. Lossi joonise järgi.)

Trükikunst. Fjodorov ja Skorina. Suur tähtsus kirjanduse ja teadmiste levitamisel oli trükikunstil. Trükikunsti levimine Venemaal on tihedalt seotud Ivan Fjodorovi nimega. Ta oli haritud ja andekas inimene. Ta oskas kreeka keelt, luges palju ja kirjutas ka ise. Ta oli ka osav tiser ja puulõikaja, oskas valmistada ja valada trükitähti ning kunstiliselt kujundada ja kõita raamatuid.

Moskvas katsuti juba enne Ivan Fjodorovi trükkida raamatuid. Ivan Fjodorovil õnnestus saavutada Trükkimise koja avamine Moskvas, kus ta koos oma abilise Pjotr Mstislavetsiga trükkis rea raamatuid. Esimene raamat ilmus 1564. aastal.

Raamatutrükkimise edusammud Moskvas hirmutasid vaimulike ja bojaaride reaktioonilistemat osa. Ivan Fjodorovi süüdistati ketserluses ja isegi nõidumises. Fjodorov ja Mstislavets põgenesid Moskvast. Kuid nende poolt alustatud töö jäi püsima — peagi alustati Moskvas uuesti raamatute trükkimist. Ivan Fjodorovi nimetatakse õigusega vene esitrükkaliks.

Pärast Moskvast lahkumist tegeles Ivan Fjodorov mõnda aega Valgevenemaal raamatutrükkimisega. Seejärel siirdus ta Ukrainasse, kus ta pani aluse kohalikule trükikunstile. 1574. aastal andis ta Lvovis välja esimese trükitud vene keele grammatika õpiku. Vene esitrükkali tegevus aitas kaasa Venemaa kultuurisidemete tugevdamisele Ukraina ja Valgevenega.

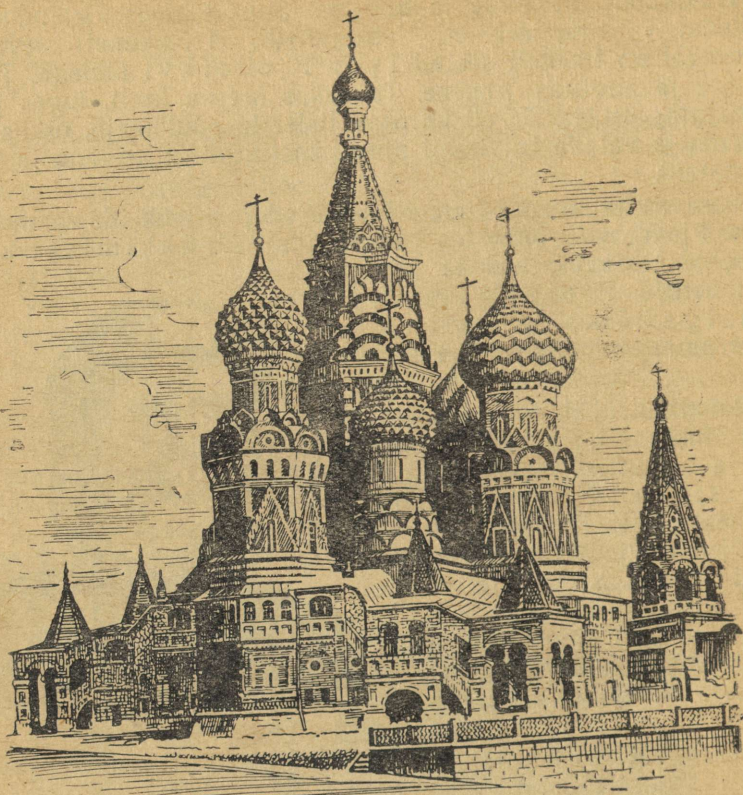
Suur tähtsus oli ka Georgi Skorina, valgevene humanisti ja trükkali tegevusel. Skorina kirjutas, et iga inimese kohuseks on armastada oma kodumaad ja rahvast: «Isegi hulkuvad metsloomad tunnevad oma urgu, linnud teavad oma pesa ring meredes ja jõgedes ujuvad kalad tunnevad oma vete sügavust. Seda enam peavad inimesed armastama kohta, kus nad on sündinud ja kasvanud.»

Skorina ja Fjodorovi tegevus aitas kaasa Venemaa, Ukraina ja Valgevenemaa lähenemisele. Raamatud, mis Skorina trükkis Valgevenemaal, levisid ka Ukrainas ja Venemaal.

Vene kunsti arenemine. XVI sajand tähistab kunsti suurt tõusu Lääne-Euroopa maades, eriti Itaalias. Vene meistrid kasu-

Georgi Skorina (Vanaaegse joonise järgi.)

Vassili Blažennõi kirik Moskvast.

tasid meelsasti Lääne-Euroopa kultuuri saavutusi, kuid oma loomingus lähtusid nad peamiselt just rahvakunstist.

Suurimaid edusamme saavutasid vene meistrid XVI sajandil kullassepakunstis ja arhitektuuris. Selle ajastu vene kullassepakunstiga sõitsid tutvuma silmapaistvad spetsialistid Euroopast. Kullassepakunsti üheks suurepäraseks näiteks on Ivan IV stantsitud kuldtaldrik Vene riigi vapiga — kahepäise kotkaga.

XVI sajandi keskel ehtasid andekad vene ehitusmeistrid Bärma ja Pósnik Vassili Blažennõi kiriku — keskaegse vene arhitektuuri suurepärase mälestusmärgi, mis seisab veel tänapäeval Moskvast Punasel väljakul. Kirik koosneb ühele vundamendile ehitatud 9 eri kupliga tornikujulisest kirikust. Peakuppel kujutab endast kaheksatahulist suurepärast telgitaolise kõrge kupliga kaetud torni. Kogu ehitus nagu püüdleks kõrgusse. Kirik on vene arhitektuuris üks silmapaistvamaid.

Vene riigi ja XVI sajandi vene kultuuri tähtsus. XVI sajandil tugevnes Vene riigi ja vene kultuuri tähtsus meie maa rahvastele.

XVI sajandi lõpuks oli Vene riigiga ühendatud suurem osa Ida-Euroopa ja Lääne-Siberi rahvaid. Kuid ka need meie maa rahvad, kes sel perioodil veel ei kuulunud Vene riigi koosseisu, nägid temas jõudu, mis on võimeline neid aitama võitluses välismaiste rõhujate vastu. Moldaavia, Põhja-Kaukaasia ja Taga-Kaukaasia rahvad otsisid toetust vene rahvalt võitluses Türgi vallutajate vastu. XVI sajandi keskel sõitis Moskvasse Armeenia kirikupea, et pidada läbirääkimisi liidu sõlmimise kohta võitluseks Türgi agressiooni vastu. Paljud armeenlased leidsid Venemaal peavarju välismaise rõhumise eest. Venemaaga otsis liitu ka üks tugevamaid Gruusia vürstiriike — Kahheetia. Vene valitsus saatis korduvalt oma sõjajõude Põhja-Kaukaasiasse Türgi ja Krimmi sissetungi tagasilöömiseks. Ka Moldaaviale andis Venemaa materiaalselt ja diplomaatilist toetust. Tunduvalt laienesid XVI sajandil Venemaa kaubanduslikud ja diplomaatilised suhted Aserbaidžaaani ning Kesk-Aasia khaanriikide — Buhhaara ja Hiivaga.

Eriti suure tähtsuse omandas Vene riik Ukraina, Valgevene ja Balkani rahvaste vabadusvõitluses välismaiste vallutajate vastu.

Pärast Lublini uniooni sõlmimist alustasid poola-leedu vallutajad koos rooma-katoliku kirikuga pealetungi ukraina ja valgevene rahva keele ja kultuuri ning õigeusu kiriku vastu. Võitluseks katoliku kiriku vastu moodustasid ukrainlased ja valgevenelased linnades vennaskonnad. Vennaskonnad organiseerisid oma koolid, andsid ukraina ja valgevene keeles välja raamatuid ning kaitsesid oma rahvuslikku kultuuri. Oma tegevuses kasutasid nad vene kultuuri saavutusi.

Suur tähtsus oli vene kultuuril ka lõunaslaavlastele. Moskva saatis Bulgaariasse ja Serbiasse slaavikeelseid raamatuid, mis türki vallutajate poolt olid ära keelatud. Venemaal leidsid peavarju paljud lõunaslaavi ja kreeka õpetlased, kes olid kodumaalt välja aetud.

Vene riigil ja vene kultuuril oli XVI sajandil silmapaiste koht rahvusvahelisel areenil, ehkki vene rahvas oli majanduslikult ja kultuuriliselt eesrindlikematest Lääne-Euroopa rahvastest maha jäänud.

**TALURAHVASÕJAD JA RÕHUTUD RAHVASTE
ÜLESTÕUSUD XVII SAJANDIL. ISEVALITSUSE
TUGEVNEMINE VENEMAAL**

XI peatükk

**TALURAHVASÕDA XVII SAJANDI ALGUL. VÕITLUS
POOLA JA ROOTSI FEODAALIDE INTERVENTSIOONIGA**

§ 35. VENE RIIK XVI SAJANDI LÕPUL JA XVII SAJANDI ALGUL.

Venemaa majanduslik olukord XVI sajandi lõpul. XVI sajandil astusid Lääne-Euroopa maad kapitalistlike suhete arenemise perioodi. Madalmaades oli võitnud kodanlik revolutsioon. Kapitalistlikud suhted arenesid ka Inglismaal ja Prantsusmaal.

Elbest ida pool asuvate Euroopa maade arenemine toimus aeglaselt. Ida-Saksamaal, Austrias, Ungaris, Poolas, Leedus ja Baltimaades tugevnes ja laienes feodaalne omandiõigus maale, suurenes obrok ja teorent, toimus talupoegade edasine pärisorjastamine. Feodaal-pärisorjuslikud suhted tugevnesid ka Venemaal.

XVI sajandi lõpuks suurenes Venemaal tunduvalt feodaalne maavaldus, eriti mõisamaade osas. Aadlike kätte läks palju talupoegade maid. Aadlikud said endale ka suurema osa maadest, mis riik oli opritšnina ajal vürstidelt ja bojaaridelt konfiskeerinud.

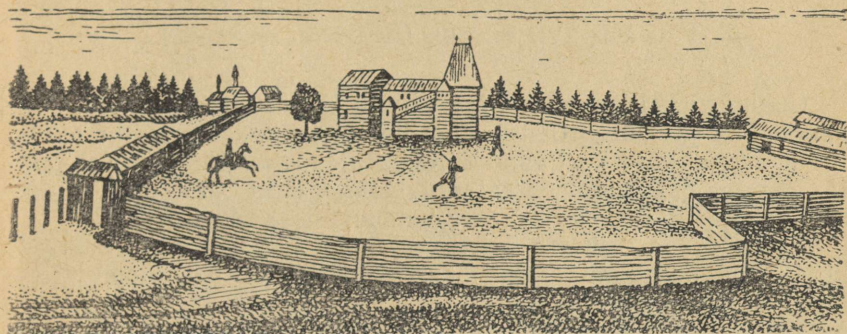
Pikaajalised sõjad Ivan IV valitsemisajal, vaenulike sõjavägede rüüsteretked, maksude ja igasuguste kohustuste kasv, opritšnikute röövellik tegevus, viljaikaldused ja taudid XVI sajandi 70—80-ndail aastail — kõik see mõjus raskesti talupoegade olukorrale. Paljud piirkonnad Kesk- ja Looke-Venemaal jäid tühjaks. Põgenedes raske töö, maksude ja nälja eest, jätsid talupojad ja possaadirahvas maha kodud ning läksid riigi ääremaa-dele, Volga- ja Donimaale ning Siberisse.

Seoses majanduselu langusega vähenes tunduvalt maksude ja teiste riigitulude laekumine. Tsaarikassa jäi tühjaks.

Niisugune oli riigi olukord Ivan IV viimastel valitsemisaastatel.

Godunovi valitsuse poliitika. 1584. aastal suri tsaar Ivan IV. Troonile sai tema poeg Fjodor. Tahtejõuetu ja nõrgamõistus-

lik uus tsaar ei olnud võimeline riiki juhtima. Järk-järgult koon-
 dus võim bojaar Boriss Godunovi kätte, kelle õega tsaar
 Fjodor abielus oli. Jätkates Ivan Groznõi poliitikat, õiendas Godu-
 nov julmalt arveid temale vaenuliku bojaaride ülemkihi esinda-
 jatega. Tema tegevust toetasid laialdased aadliringkonnad, rik-
 kamad possaadielanikud ja Ivan IV lähimad nõuandjad. Tugeva
 liitlase omandas ta kõrgema vaimulikkonna näol.

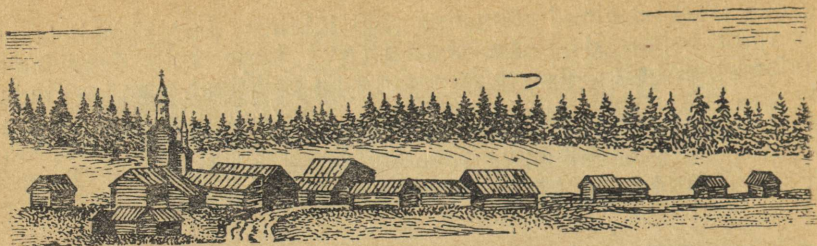
Mõis XVII sajandil. (Meyerbergi raamatust.)

1589. aastal kasutas Godunov ära Konstantinoopoli patriarhi sõidu Venemaale, keda vana tava kohaselt peeti Vene kiriku peaks, ja saavutas temalt oma poolehoidja Moskva metropoliidi Iovi pühitsemise patriarhiks. Nüüdsest peale muutus Vene kirik lõplikult sõltumatuks Konstantinoopoli patriarhist.

Targa ja auahne inimesena ning peene poliitikuna juhtis Boriss Godunov kümme aastat järjest tsaar Fjodori valitsust. Selle aja jooksul saavutati tunduvalt edu tsentraliseeritud Vene riigi kindlustamisel ja tema rahvusvahelise olukorra tugevdami-
 sel.

Varsti pärast Ivan IV surma alustasid poola-leedu feodaalid ettevalmistusi uueks sõjaks Venemaa vastu. Poola troonile asus kuningas Sigismund III, jesuiitide kasvandik. Ohutatuna Rooma paavsti poolt, lootis ta kehtestada Venemaal katoliku usu ja hävi-
 tada Venemaa iseseisvuse. Kuid Godunovil õnnestus sõlmida Poola-
 laga 15 aastaks vaierahu. Ajutiseks nurja ajanud poola feodaa-
 lide vallutusplaanid, kindlustas Venemaa oma lõunapiire ja
 sundis ka Krimmi feodaale uuendama rahulepingut Venemaaga.
 Rootsiga peetud eduka sõja tulemusena sai Venemaa uuesti
 väljapääsu Balti merele.

XVI sajandi 80—90-ndail aastail lähenes Venemaa veelgi Kaukaasia ja Kesk-Aasia rahvastele. Üks Gruusia valitseja — Kahheetia kuningas — võttis vastu Vene alamluse.

Vene küla XVII sajandil. (Meyerbergi raamatust.)

Godunovi valitsus võttis tarvitusele abinõusid poliitiliste, kaubanduslike ja kultuuriliste sidemete tugevdamiseks mitte ainult Idamaadega, vaid ka Lääne-Euroopa maadega. 1584. aastal põhjas Dvinaa jõe suudmes rajatud Arhangeliski linn sai Inglismaa ja Madalmaadega peetava kaubanduse keskuseks.

Talupoegade edasine pärisorjastamine. Vene riigi olukorra kindlustumine toimus rahvamasside pärisorjusliku ekspluateerimise tugevdamise arvel.

Talupoegade paigalhoidmiseks, jooksikute ülesotsimiseks ja riigimaksude suurendamiseks viidi läbi kogu Vene riigi maadel üldine loendus. Talupojad loeti kuuluvaks neile, kelle maal del nad loenduse läbiviimise ajal asusid.

1597. aastal anti välja ukaas, mis kehtestas viieaastase tähtaja ärajooksnud talupoegade ülesotsimiseks. Aega, mille kestel feodaalil oli õigus oma ärajooksnud talupoegi üles otsida ja tagasi tuua, nimetati «sätteaastateks».

1597. aasta ukaasi järgi muutus iga vaba inimene, kes töötas teise juures toidu ja riiete eest üle kuue kuu, tema holopiks.

«Sätteaastate» kehtestamise, üldise loenduse läbiviimise ja pärisorjuse kohta käivate ukaaside väljaandmisega 1597. aastal tegi valitsus uue sammu pärisorjuse arenemiseks Venemaal.

§ 36. POOLA-LEEDU FEODAALIDE VALLUTUSPOLIITIKA. VÄLISMAISE INTERVENTSIOONI ALGUS VENEMAAL.

Ülestõus Ukrainas ja Valgevenemaal XVI sajandi lõpul. Veel varem kui Venemaal kehtestus pärisorjuslik kord Rzecz Pospolitas. Seadnud sisse julma pärisorjusliku rõhumise, sundisid poola-leedu magnaadid (feodaalne ülemkiht) ja šlahta (aadlikud) ukrainlasi ja valgevenelasi loobuma oma kultuurist ja vastu võtma katoliku usu.

Võitluses pärisorjusliku ja rahvuslik-usulise rõhumisega moodustas ukraina kasakkond XVI sajandi lõpul Zaporozje kasakaväe, kelle eesotsas seisis hetman. Aastail 1591—1593 juhtis Zaporozje kasakaväe hetman Krištof Kos-

sinski suurt kasakate ja talurahva ülestõusu, mis oli suunatud Rzecz Pospolita vastu ja mis haaras Kiievimaa, Podoolia, Volõõnia ja osa Valgevenemaast. Kossinski pöördus Vene valitsuse poole palvega, et Zaporožje kasakavägi võetaks Vene alamlusse. Boriss Godunovi valitsus rahuldab selle palve, kuid ei suutnud seda teostada, sest lahingutes Rzecz Pospolita vägedega said ülestõusnud lüüa ja ka hetman Kossinski ise tapeti.

Aastail 1594—1596 toimus Paremkalda Ukrainas suur rahvaülestõus Severin Nalivaiko juhtimisel. See haaras peaaegu kogu Paremkalda Ukraina ja kandus edasi ka Valgevenemaale, kus kasakad ja nendega liitunud valgevene talupojad vallutasid Slutki, Bobruiski ja Mogiljovi linna. Talupojad tapsid mõisnikke, põletasid nende mõisaid, võtsid endale vilja ja varandust ning hävitasid pärisorjuse kohta käivaid dokumente. Selle ülestõusu mõjul tugevnes ka poola talurahva võitlus.

Ülestõusu mahasurumiseks saatis Rzecz Pospolita valitsus tugeva sõjaväe, keda juhtis kogunud väejuht hetman Stanislaw Zolkiewski. Kokku põrgates poola šlahtitšite ülekaalukate jõududega, hakkas Severin Nalivaiko taganema Vene riigi piiride poole. Kuid Zolkiewskil läks korda taganevad ülestõusnud ümber piirata ja neid reetlikult sundida relvi maha panema. Severin Nalivaiko võeti vangi ja hukati.

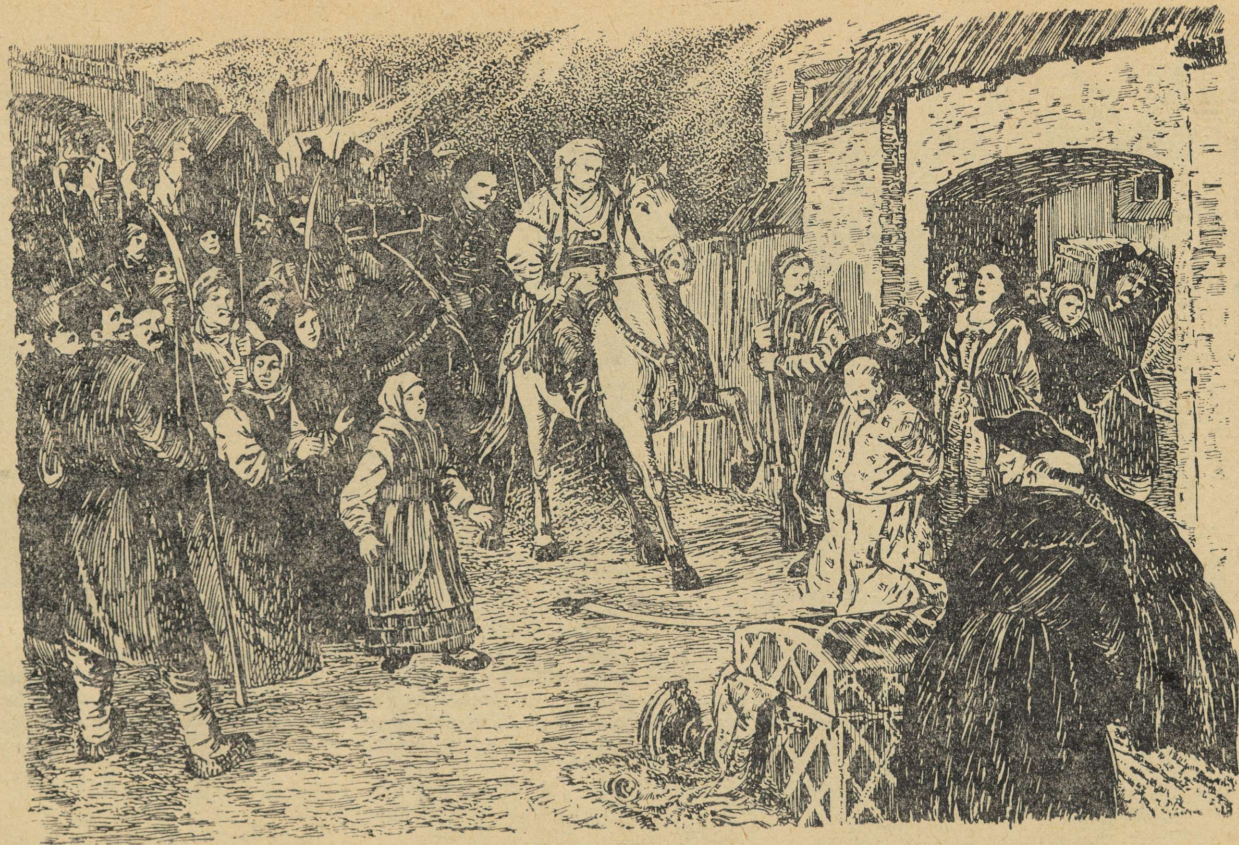
Rahvaülestõusude mahasurumine Ukrainas ja Valgevenemaal andis poola magnaatidele võimaluse asuda oma vallutusplaanide teostamisele Venemaa suhtes. Varsti avanes selleks soodne juhus.

Talurahvaülestõusude tugevnemine Venemaal. 1591. aastal suri selgitamata asjaoludel Uglitšis Vene troonipärija tsarevitš Dimitri, Ivan IV noorim poeg. Ametlike teadete järgi oli tsarevitš, kes kannatas langetõve all, kukkunud mängides noa otsa ja torganud enda surnuks. Kuid levis kuuldus, et tema olid tapnud Boriss Godunovi pooldajad.

1598. aastal, pärast tsaar Fjodori surma, valis Maakogu, kus enamuse moodustasid aadlikud ja possaadirahvas, tsaariks Boriss Godunovi. Saanud tsaariks, tugevdas Godunov võitlust

Ukraina talupoeg. (S. I. Vassilkovski joonistus.)

Severin Nalivaiko väesalk Mogiljovis. (N. Gutjjevi joonise järgi.)

temale vaenuliku sugukondliku bojaarikonnaga. Samal ajal suurendas ta aadlikele antavat tasu ja jaotas neile palju uusi mõisaid ühes neis elavate talupoegadega. Boriss Godunovi aadlike kasulik pärisorjuslik poliitika kohtas rahvamasside vastupanu. Algav nälg teravdas veelgi riigis valitsevat olukorda.

Aastail 1601—1603 oli Venemaal viljaikaldus. Rahvas suri nälga, kuid bojaarid, mõisnikud ja kloostrid peitsid vilja, oodates hindade tõusu, et teenida rahva viletsuselt. Nälg suurendas veelgi rahvahulkade rahulolematust. Mitmel pool tõusid talupojad üles ning ähvardasid bojaaride ja mõisnike mõisaid. Ka linnades algasid rahutused. Võitluseks ülestõusnutega oli valitsus sunnitud saatma sõjaväe Vladimiri, Volokolamski, Možaiski, Kolomnasse ja teistesse linnadesse. Valitsusväed said mitmes verises lahingus lüüa. 1603. aastal lähenes Moskva talupoegade ja holoppide suurearvuline salk, kelle juhiks oli Hlopko. Lahingus selle salgaga sai tsaari vojevood Ivan Basmanov lüüa ja ta tapeti. Ka pealinnas algasid bojaaride majade põletamised ja rikaste linlaste tapmised. Suure vaevaga läks valitsusvägedel korda ülestõusnud talupoegi pealinnast välja lüüa. Hlopko sai haavata, võeti vangi ja hukati. Kuid paljudel ülestõusnutel õnnestus põgeneda lõunasse, kuhu kandus üle kasvava talurahvasõjakoole.

Vale-Dimitri I — interventide käsilane. Poola magnaadid, kasutades ära rasket olukorda, millesse oli sattunud Vene riik, nihutasid esile isehakanu — Vale-Dimitri I. Isehakanu kuulutas enese imekombel pääsenud tsareviš Dimitriks ja teatas oma õigustest Vene troonile. Sigismund III abistas teda rahaga ja andis loa sõjaväe värbamiseks šlahtitšite hulgast, et asuda sõjakäigule Moskva vastu. Isehakanu kohustus pärast Vene trooni haaramist loovutama Rzez Pospolitalle Severski- ja Smolenskimaal, aitama levitada Venemaal katoliku usku ja ette valmistama Vene riigi poliitilist ühendamist Poolaga. Selleks et kindlustada endale Rooma paavsti toetust, võttis Vale-Dimitri salaja vastu katoliku usu ja andis lubaduse kehtestada ka Venemaal katoliku usk.

Rzez Pospolitas organiseeritud vandenõu Vene riigi vastu toetas bojaaride vandenõu Boriss Godunovi vastu Moskvas. Bojaarid-vandenõulased aitasid aktiivselt levitada rahva hulgas kuuldusi, et isehakanu on tõepoolest tsareviš Dimitri, kes olevat pääsenud mõrvarite käest ja põgenenud Poolasse.

1604. aasta sügisel tungisid Vale-Dimitri poolt Poolas kogutud väesalgad Vene riigi piiridesse ja alustasid sõjakäiku Moskva peale. Vale-Dimitri liikus Moskva poole mitte otse, vaid Vene riigi edelapoolseid ääremaid kaudu, mille elanikkond oli juba Boriss Godunovi vastu üles tõusnud. Rahvahulkade naiivne loetus sellesse, et tsaar Dimitri on parem kui tsaar Boriss, võimaldas isehakanul ülestõusnuid petta ja neid ajutiselt enda poolele meelitada. Bojaaride ülemkihti kuuluvad tsaari vojevoodid, kes vih-

kasid Godunovi, andsid isehakanule mitmel pool linnu ilma lahinguta käest ära. Godunovi valitsuse julmad repressioonid Vale-Dimitri pooldajate vastu ei andnud soovitud tulemusi.

1605. aasta aprillis suri ootamatult tsaar Boriss. Troonile asus tema kuueteistkümneaastane poeg Fjodor. Bojaaride ülemkiht ei tahtnud toetada uut tsaari. Vene sõjaväe vojevoodid läksid üle isehakanu poolele. Tee Moskvasse oli avatud. Moskvas endas puhkes rahvaülestõus. Bojaarid kägistasid noore tsaari koos tema emaga ja saatsid Godunovi sugulased ja pooldajad asumisele.

Isehakanu tungis Moskvasse ja ta kuulutati tsaariks Dimitri I nime all.

Kuid pettus tuli varsti avalikuks. Vale-Dimitri sõltuvus poola panidest sai selgeks. Isehakanu vene rahvale vaenulik poliitika ja temaga koos Moskvasse tulnud poola šlahta ulakused kutsusid esile rahvahulkade rahulolematuse.

17. mail 1606. aastal kõlas järsku koidu ajal läbi kogu Moskva hädakell — see oli üleskutse üldrahvalikuks ülestõusuks. Paljudes kohtades linnas hakkasid rahvahulgad ähvardama õuedes kindlustunud poola intervente. Püüdes linna alamkihi ülestõusu oma huvides ära kasutada, tungis rühm vandenõulasi-bojaare Kremli ja murdis sisse paleesse. Vale-Dimitri püüdis end päästa põgenemisega. Ta hüppas välja palee aknast, kuid murdis endal jala ja ta tapeti. Tema surnukeha seati mitmeks päevaks Puna-sele väljakule ja põletati hiljem. Tuhk pandi suurtükki ja lasti välja sinna ilmakaarde, kust isehakanu oli tulnud.

Nii lõppes poola feodaalide katse kasutada Vale-Dimitri I oma vallutuslikeks eesmärkideks Venemaa vastu.

§ 37. TALURAHVASÕDA VENEMAAL IVAN BOLOTNIKOV JUHTIMISEL.

Talurahvasõja põhjused ja algus. Pärast Vale-Dimitri kukutamist kuulutas bojaaride ülemkiht tsaariks oma käsilase bojaar Vassili Suiski (1606—1610). Uus tsaar kohustus otsustama kõiki tähtsamaid asju koos bojaaridega. Bojaarid olid saavutanud võidu, kuid rahvahulkades kasvas veel enam rahulolematust feodaal-pärisorjusliku rõhumise vastu. Enne Vassili Suiski valitsemisega toimunud üksikud talupoegade väljaastumised kasvasid üle talurahvasõjaks bojaaride ja mõisnike vastu.

Talurahvasõja peamiseks põhjuseks oli talupoegade pärisorjusliku ekspluateerimise tunduv tugevnemine XVI sajandi lõpul ja XVII sajandi algul. Talupoegade maade lakkamatud haaramised ja «annetamised», teorendi ja obroki suurenemine, riigimaksude ja -kohustuste kasv, kohaliku tsaariadministratsiooni rõhumine ja omavoli — kõik see kutsus esile talurahva massilise ülestõusu feodaal-pärisorjusliku korra vastu.

1606. aasta suvel koon-
dusid ülestõusnute peajõud
Vene riigi edelapiirkondades,
kuhu kogunes palju ärajooks-
nud talupoegi ja holoppe.
Ülestõusnute etteotsa asus
andekas juht Ivan Issa-
jevits Bolotnikov.

Nooruses oli Bolotnikov
olnud bojaaride holopp. Ta
põgenes Doni kasakate juur-
de, kuid sattus tatarlaste
kätte vangi. Tatarlased müü-
sid ta türklastele orjaks.
Bolotnikov aheldati türgi
galeeri pingi külge ja teda
sunniti töötama sõudjana.

Pärast aastaid kestnud kur-
navat tööd galeeril õnnestus Bolotnikovil Itaalia, Saksamaa ja
Poola kaudu Venemaale tagasi tulla. Bolotnikov tundis hästi
sõjaasjandust, omas suurt füüsilist jõudu ja paistis silma vaprust
poolest. Andeka talurahvajuhi juurde tuli hulgaliselt pärisorje ja
holoppe. Ülestõusnud talupoegade ja holoppidega liitusid pos-
saadirahvas, streletsid ja kasakad.

Bolotnikovi juhtimisel suundusid ülestõusnud Putivlist Moskva
poole, et kukutada bojaaride tsaari Šuiski võim ja panna tema
asemel troonile «tsaar Dimitri», kes olevat «ime läbi» bojaaride
käest pääsenud. 1606. aasta augustis saavutasid ülestõusnud
Kromõ ja Jeletsi all esimesed suured võidud valitsusvägede üle.
Ugra jõel, Kaluuga lähedal, püüdsid Vassili Šuiski väed seisma
panna ülestõusnute hoogsat edasiliikumist Moskva poole,
kuid said Bolotnikovi käest uuesti lüüa ja taganesid Moskva
suunas.

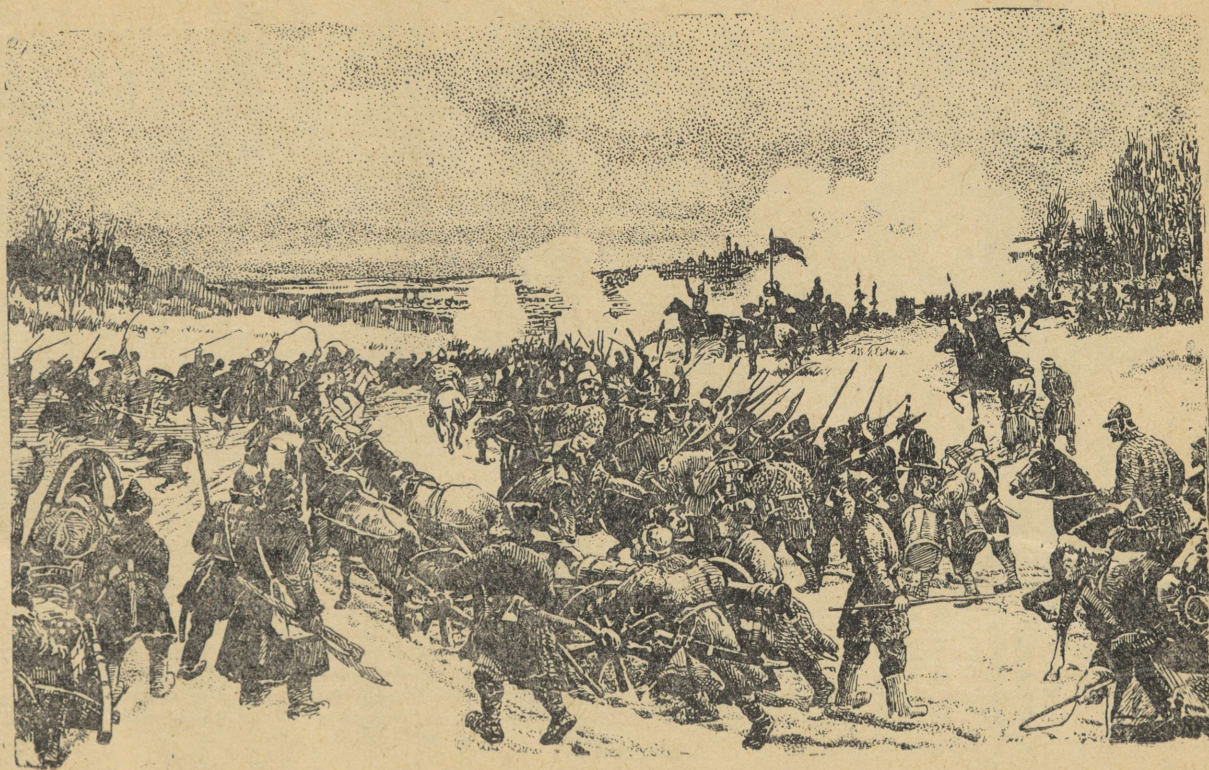
Pärast lahingut Ugra jõel ühinesid ülestõusnud talupoegade
ja holoppidega ka üksikud Tuula väikemõisnikest aadlike salgad
eesotsas Istoma Paškoviga ja Rjazani aadlike salgad
eesotsas Prokopi Ljapunoviga. Vassili Šuiski poliiti-
kaga rahulolematud aadlikud püüdsid Bolotnikovi sõjaväge ära
kasutada Vassili Šuiski kukutamiseks ja võimu haaramiseks.

Serpuhhovi juures ja Kolomna lähedal püüdsid tsaari voje-
voodid veel kord kinni pidada ülestõusnuid, kuid see ei õnnestun-
nud neil.

Moskva piiramine Bolotnikovi sõjaväe poolt. 1606. aasta
oktoobris jõudsid ülestõusnud Vene riigi pealinna juurde. Moskva-
lähedases Kolomenskoje külas korraldas Bolotnikov kindlustatud
laagri, mis sai ülestõusnute jõudude koondamise keskuseks. Algas
Moskva piiramine, mis kestis viis nädalat.

Relvastatud vene talupojad XVII
sajandil. (Oleariuse järgi.)

Bołotnikovi salga lahing tsaarivägedega Moskva all. (E. E. Lisneri pildi järgi.)

Bolotnikov saatis mööda kogu maad laiali oma üleskutsed — «meelitavad kirjad» (sõnast прельщать — meelitama). Kuulutades end «tsaar Dimitri» vojevoodiks, kutsus Bolotnikov talupoegi ja holoppe üles haarama relvad ja õiendama arveid oma rõhujatega ning ära võtma feodaalide maad.

Bolotnikovi üleskutsed leidsid elanikkonna rõhutatud kihtide hulgas palavat vastukaja. Talupojad, holopid ja linna töötav rahvas ühinesid Bolotnikoviga. Ülestõusnud tapsid bojaare ja mõisnikke, rüüstasid nende mõisaid ja purustasid rikkaste kaupmeeste maju.

Lühikese ajaga oli tunduv osa riigi territooriumist ülestõusudest haaratud. Maa lõunaosas puhkes ülestõus Astrahanis. Moskva loode poole levis liikumine Tveri-, Pihkva- ja Novgorodi maal.

Koos vene töötava rahvaga asusid võitlusse feodaalide vastu ka teiste rahvaste tööinimesed. Algasid rahutused Vjatkas (praeguses Kirovis) ja Permimaal. Bolotnikovi salkadega ühinesid Ukraina põhjapoolsete piirkondade (Tšernigovi- ja Novgorod-Severskimaa) talupojad. Talle tulid appi Zaporozje kasakad. Käsikäes vene talupoegadega võitlesid feodaalide vastu Kesk-Volgamaa rahvaste — maride, tšuvašside ja mordvalaste töötavad hulgad.

Ent kogu liikumine kandis kohalikku, eraldatud väljaastumiste iseloomu. Ühes piirkonnas ülestõus alles algas, aga teises juba lõppes. Kui ülestõusnud tegutsesid eraldatult, püüdis valitus kõiki feodaale ülestõusnute vastu ühendada. Selleks kasutas Vassili Šuiski ära isegi kirikut. Patriarh Hermogen saatis mööda kogu maad laiali kirjad, milles ta kutsus üles halastamatule võitlusele ülestõusnutega. Rahvahulkadele mõju avaldamiseks kasutas kirik kõiki tema käsutuses olevaid vahendeid: jutlusi, ristikäike, mitmesuguseid usulisi kombetalitusi ja lõpuks ka usulist kirjandust.

Otsustava lahingu eel Moskva all läksid Ljapunovi aadliväesalgad, olles veendunud võimatuses kasutada Bolotnikovi sõjaväge oma huvides, üle tsaari poolele. Kui lahing oli juba alanud, läks Vassili Šuiski poolele üle ka Istoma Paškov oma salga aadlikest koosneva osaga. Jõudude vahekord muutus tsaarivägede kasuks. Hoolimata mehisusest ja vaprustest said Bolotnikovi väed otsustavas lahingus Moskvas Kolomenskojasse viival teel asuva Kotla küla juures lüüa. Kandes suuri kaotusi oli Bolotnikov sunnitud lõpetama Moskva piiramise ja kiiresti taganema Kaluugasse.

Kaluuga ja Tuula kaitsmine ülestõusnute poolt. Tsaari vojevoodide võit Moskva all ei murdnud veel ülestõusnute jõudu. Nende kätte jäid endiselt peaaegu kõik toetuspunktid Moskvas lõuna ja edela pool. 1606. aasta lõpuks võttis eriti suure ulatuse ülestõus Volgamaal. Ülestõusnud piirasid ümber Nižni Novgorodi

ja mitu teist suurt linna Volga ääres. 1606.—1607. aasta talve jooksul lõi Bolotnikov edukalt tagasi tsaarivägede pealetungi Kaluugale. Bolotnikovile tuli appi mõni tuhat kasakat eesotsas Ilja Gortšakovi ga, kes kuulutas, et ta on tsaar Fjodor Ivanovitši poeg «tsareviitš Peeter». Vallutanud Tuula, muutsid nad selle ülestõusnute teiseks tähtsamaks toetuspunktiks. 1607. aasta mais purustasid «tsareviitš Peetri» salgad täielikult Suiski sõjaväe Ptšelnja jõel (Kaluuga lähedal). Pärast seda võitu korraldasid ülestõusnud õnnestunud väljatungi Kaluugast. Tsaari vojevoodid põgenesid Serpuhhovi suunas. Kuna Bolotnikovil ei olnud küllaldaselt jõude uueks pealetungiks Moskvale, suundus ta Tuula poole, kus ühines Ilja Gortšakovi salkadega.

Tuula poole liikus ka Vassili Šuiski 150 tuhande mehelise sõjaväega. Tsaariväed piirasid Tuula ümber. Neljakuulise Tuula kaitsmise ajal (1607. aasta maist kuni oktoobrini) ilmutasid ülestõusnud erakordset vastupidavust ja mehisust. Hoolimata näljast, laskemoona puudusest ja vaenlase arvulisest ülekaalust korraldas Bolotnikovi sõjavägi julgeid väljatunge ja tekitas tsaari-sõjaväele suuri kaotusi. Tuula piiramine venis.

Selleks et sundida ümberpiiratuid alla andma, käskis tsaar ehitada jõeale tamm ja Tuula üle ujutada. Vesi voolas linna ja ujutas üle viimased toiduainete ja püssirohu varud. Alles pärast seda alustasid ümberpiiratud läbirääkimisi allaandmise üle. Tsaar lubas lasta kõik ülestõusnud vabaks, kui nad panevad maha relvad. 1607. aasta oktoobris lõpetasid ülestõusnud võitluse.

Kuid Vassili Šuiski ei täitnud oma lubadust. Kui ümberpiiratud alistusid, korraldati nende kallal julm arveteõiendamine. Neid tapeti ja uputati jõkke, heideti vanglasse ja anti tagasi endistele omanikele. Bolotnikov saadeti põhja. Seal torgati tal välja silmad ja ta uputati.

Talurahvasõja lüüasaamise põhjused ja tema ajalooline tähtsus. Ülestõusnute lüüasaamise peamiseks põhjuseks oli see, et talupoegade ülestõusud kandsid stiihilist ning eraldatud iseloomu. Talupojad ei mõistnud, et tsaar ja neid rõhuvad mõisnikud tegutsevad ühel meelel. Seepärast võitlesid nad mõisnike vastu, kuid «hea» tsaari poolt. Tsaarivõimu feodaalse olemuse mittemõistmine talupoegade poolt andis valitsusele võimaluse neid petta ja pärast nendega julmalt arveid õiendada. Nii oli mitte ainult Venemaal, vaid ka Lääne-Euroopas (Jacquerie ajal Prantsusmaal, Wat Tyleri ülestõusu ajal Inglismaal ja talurahvasõja ajal Saksa- maal).

Hoolimata lüüasaamisest oli talurahaülestõus Bolotnikovi juhtimisel kuulsusrikkaks leheküljeks meie kodumaa ajaloos. See oli esimene talurahvasõda Venemaal, rahvahulkade esimene tõsine katse vabaneda oma rõhujaist.

Talurahvasõda ei saanud hävitada feodaal-pärisorjusliku ekspluateerimise süsteemi, kuid ta näitas rahva vastupanu jõudu

ekspluataatoreile. Ülestõusnud talupoegade põgenemine ääremaadele pärast lüüasaamist soodustas uute maade kasutusele võtmist.

Bolotnikovi ülestõus sulas ühte Volgamaa rõhutud rahvaste talupoegade liikumisega, kes koos vene talupoegade ja holoppidega piirasid Nižni Novgorodi. Pärast arveteõiendamist Bolotnikoviga kihutasid tsaariväed ülestõusnud Nižni Novgorodi juurest minema. Kuid 1608. aasta sügisel oli kogu Kesk-Volgamaa uuesti ülestõusust haaratud.

Talurahvasõda Venemaal Ivan Bolotnikovi juhtimisel oli innustavaks eeskujuks ukraina ja valgevene töörahvale. Severski-Ukraina rahvahulgad võtsid otseselt osa Bolotnikovi ülestõusust. Valgevene töörahva suuremaks väljaastumiseks feodaalse rõhumise vastu oli käsitöölise ülestõus Mogiljovi linnas. 1606. aastal kaarasid ülestõusnud võimu linnas enda kätte ja lükkasid mehiselt tagasi Poola kuninga Sigismundi nõudmise «mäss» lõpetada. Kartes ülestõusude puhkemist ka teistes Valgevene linnades, olid panid sunnitud ülestõusnutega ajutiselt kokku leppima. Alles 1610. aastal surusid kuningaväed ülestõusu maha ja õiendasid selle aktiivsemate osavõtjatega julmalt arveid.

Nii leidis esimene talurahvasõda Vene riigis laialdast vastukaja meie maa mitmesugustes paikades. Ühine võitlus rõhujate vastu aitas kaasa sõpruse tugevnemisele erinevatest rahvustest töötavate hulkade vahel, aitas neid kasvatada ekspluataatorite vihkamise vaimus.

§ 38. POOLA JA ROOTSI FEODAALIDE KALLALETUNG VENE RIIGILE.

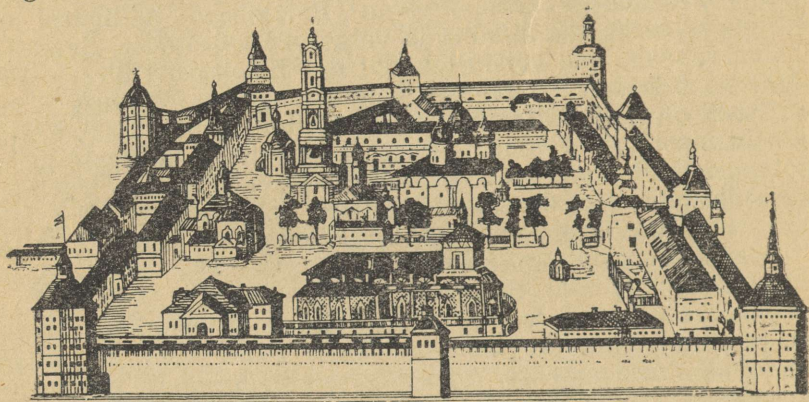
Vale-Dimitri II — interventide uus käsilane. Koondades pea-aegu kõik sõjalised jõud võitluseks ülestõusnud talupoegadega, ei võtnud Šuiski valitsus tarvitusele vajalikke abinõusid võitluseks poola feodaalide interventsiooniga. 1607. aasta septembris liikus Starodubist Okaa ülemjooksu suunas poola-leedu feodaalide uus käsilane — Vale-Dimitri II. Intervendid lasksid lüüa kuulduse, et Vale-Dimitri I on pääsenud: Moskvas olevat eksikombel tapetud hoopis teine inimene. Uue isehakanu lippude alla kogunesid märkimisväärsed Poola-Leedu väesalgad. Nendega ühinesid ka kasakate salgad ja osa teenistuslasi, kes ei olnud rahul Vassili Šuiskiga.

1608. aasta kevadel alustas isehakanu Trubtševskist sõjakäiku Moskva peale. Lahingus Bolhovi all purustati tsaarisõjaväed. Vale-Dimitri II jõudis Moskva juurde ja asus laagrisse Moskva lähedasse Tušino küllasse; Moskvasse teda ei lastud.

Nähes ette Vassili Šuiski peatset langust, läksid paljud bojaarid ja aadlikud Moskvast uue isehakanu juurde, keda rahvas kutsus «Tušino vargaks». Seal said nad kinkekirju mõisate peale

ja teisi autasusid. Mõned aadlikud sõitsid mitu korda Moskvast Tušinosse ja tagasi. Niisuguseid inimesi nimetati «ülejooksikuiks». Osa vene õigeusu kiriku esindajaid eesotsas metropoliit Filaretiga reetis kodumaa huvid ja läks samuti üle Vale-Dimitri II ja Poola interventide poolele.

Suur osa Vene riigi territooriumist oli interventide poolt vallutatud. Kuid interventide katsed organiseerida Moskva blokaadi ei õnnestunud. 16 kuu jooksul piirasid intervendid Troitse-Sergi kloostrit, kuid ei suutnud vallutada seda ülitähtsat kaitse-

Troitse-Sergi klooster. (XVII sajand.)

positsiooni teel Moskvasse kirde poolt. Ümbruskonna talupoegade abiga löödi tagasi kõik interventide tormijooksud. Maa mitmetes osades tõusis rahvas vallutajate vastu üles.

Kuid Vassili Šuiski kartis seda liikumist. Et oma positsiooni kindlustada, õnnestus tal Kōrelō linna ja seda ümbritsevate maade Rootsile loovutamise hinnaga saavutada Rootsi palgasõduritest koosneva abiväesalga saatmine Venemaale.

1609. aasta kevadel liitus selle väesalgaga Vene väejuht vürst M. V. Skopin-Šuiski ja alustas edukat pealetungi tušinlaste vastu.

Moskva vallutamine poola interventide poolt. Rootsi oli tol ajal Poolaga sõjaseisukorras. Seepärast oli Rootsi abiväe viibimine Vene territooriumil ettekäändeks Poola avalikuks sõttastumiseks Vene riigiga. Poola kuningas Sigismund III, mitte enam lootes poola feodaalide uue käsilase Vale-Dimitri II edule, otsustas alustada sõda Vene riigiga.

Suur Poola armee eesotsas Sigismund III-ga ületas 1609. aasta suvel piiri ja piiras ümber Smolenski. Vene garnison avaldas kangelaslikku vastupanu ja Smolenski piiramine venis pikale. Kaitsjad kasutasid suurepäraselt ära Smolenski võimsa kindluse,

mis oli ehitatud XVI sajandi lõpul silmapaistva Moskva ehitusmeistri Fjodor Koni poolt. Nad löid edukalt tagasi kolmekordset arvulist ülekaalu omava vaenlase tormijooksud ja hoidsid pikka aega kinni Poola kuninga relvastatud jõude.

Smolenski all raskesse olukorda sattunud Sigismund oli sunnitud Poola väed Tušino laagrist ära kutsuma. 1610. aasta märtsis vabastas Skopin-Šuiski Moskva blokaadist.

Siis pöördus rühm Vale-Dimitri II teenivaid reetureid-bojaare Sigismundi poole palvega saata Moskva tsaariks oma poeg Wladislav. Wladislavi kandidatuuri toetamiseks saatis Sigismund Moskva alla väesalga hetman Žolkiewski juhtimisel. 1610. aasta juunis andis see väesalk Klušino all tsaarisõjaväele hävitava löögi. Venelasi reetsid Vassili Šuiski poolt palgatud Rootsi väesalgad: osa neist läks üle vaenlase poolele, osa liikus loode poole, et vallutada Novgorodimaa. Varsti kukutati Vassili Šuiski troonilt ja suleti kloostresse. Moskvast moodustati valitsus seitsmest bojaarist.

Kartes rahva ülestõusu rohkem kui intervente, astusid bojaarid salajastesse läbirääkimistesse Žolkiewskiga ja lasksid tema väesalga Moskvasse. «Parem on teenida kuningapoega kui olla võidetud omaenda holoppide poolt,» arutlesid äraandjad.

Reetmine bojaaride ülemkihi poolt halvendas tunduvalt Vene riigi olukorda. Kremli asunud poola feodaalid sundisid bojaaride valitsust täitma kõiki nende nõudmisi, jagasid Wladislavi poolehoidjatele mõisaid ning röövisid ja rõhusid vene rahvast.

Ülestõus Moskvast interventide vastu 1611. aasta kevadel. Vene patrioodid hakkasid rahvast üles kutsuma võitluseks välismaiste vallutajate vastu. Linnad saatsid üksteisele läkitusi, kus pandi ette koguda maakaitsevägi ja minna üheskoos Moskvat hädast välja aitama. Rjazanis asus Moskva vabastamist taotleva liikumise etteotsa vojevood Prokopi Ljapunov. Ljapunoviga ühinesid teenistuslased ja kasakad mitmest Okaast lõuna pool asuvast linnast. Peale Rjazani maakaitseväe astusid välja Muromi, Nižni Novgorodi, Suzdali, Vladimiri, Jaroslavli, Kostroma, Vologda ja teiste linnade maakaitseväed. Ühena esimestest jõudis Moskva juurde väesalk Zaraiskist vürst Dmitri Mihhailovitš Požarski juhtimisel.

Poola väejuhatas otsustas lähenevatele maakaitseväe salkadele vastu astuda ja purustada nad osade kaupa, enne kui nad jõuavad Moskvani. Kuid interventidel ei läinud korda seda plaani teostada: 19. märtsil 1611 algas Moskvast endas rahvaülestõus. Ülestõusnud võtsid interventidelt ära suurtükid, paigutasid need tänavatele ning ehtasid palkidest, laudadest ja plankudest tõkked. Nende tõkete tagant, samuti majade akendest ja katustelt tulistasid moskvalased vaenlasi ja loopisid neid kividega. Vürst Požarski väesalk tungis kesklinna ja hakkas intervente ahistama. Interventide olukord muutus kriitiliseks. Nad süütasid Moskva

mitmest kohast põlema. Suits ja tuli takistasid võitlust ja Vene väesalgad olid sunnitud taganema äärelinna. Intervendid aga otsisid varju Kremli ja Kitaigorodi kõrgete müüride tagant. Kui mõne päeva pärast lähenesid Moskvale maakaitseväge peajõud, nägid nad rahvarohkete tänavate asemel tuhaasemeid.

Maakaitseväge seisis Moskva all mitu kuud, kuid ei suutnud teda vabastada. Seda takistasid klassivastuolud aadlike ja kasakate vahel. Aadlikud eesotsas Ljapunoviga ei tahtnud loobuda oma pärisorjuslikust poliitikast ja tekitasid seega pahameelt kasakate hulgas, kes täiendasid oma ridu peamiselt ärajooksnud pärisorjade arvel. 1611. aasta suvel tapsid kasakad Ljapunovi. Seejärel lahkusid aadlikud laagrist ja sõitsid koju. Maakaitseväge lagunes.

Sel ajal kui osa feodaale reetis oma klassihuve kaitstes kodumaa huvid, kaitsesid rahvahulgas teda kindlalt välismaiste interventide vastu.

§ 39. POOLA-LEEDU JA ROOTSI FEODAALIDE INTERVENTSIOONI PURUSTAMINE.

Minini ja Požarski maakaitseväge. Ebaõnnestunud katse Moskvat vabastada ergutas intervente. Pärast peaaegu kaks aastat kestnud kangelaslikku kaitsmist langes Smolensk. Kui poolakad tungisid linna, lasksid kaitsjad õhku suure püssirohukeldri. Kokkuvarisevate hoonete rusude all hukkus nii venelasi kui ka poolakaid.

Smolenski langemine oli Vene riigile raskeks hoobiks. Nüüdsest peale võisid Poola sõjaväge peajõud suunduda Venemaa keskossa. Poola-leedu feodaalide relvastatud interventsiioon tugevnes.

Vene riigi nõrgenemist kasutasid ära ka rootsi intervendid. Nad vallutasid kogu Venemaale kuuluva Soome lahe ranniku ja Neeva jõe basseini ning hiljem ka Novgorodi. Nad kavatsesid liita Rootsiiga kogu Vene riigi loodeosa.

Interventide poolt vallutatud alade elanikkond oli laastatud. Paljud talupojad lahkusid kodunt ning otsisid varju metsades.

Kuid nendes rasketes tingimustes ei katkestanud rahvas võitlust poola ja rootsi interventidega. Kõikjal, kuhu ilmusid vaenlased, tekkisid partisanisalgad.

Partisanid jälitasid intervente, varitsesid neid ja tapsid. Nad võtsid ära vaenlase voore kokkuröövitud varandusega ja varustasid end relvadega. Moskvast asuvad intervendid hakkasid varsti tundma toiduainete puudust: ümbruskonna elanikud ei tahtnud neile anda toiduaineid.

1611. aasta septembris pöördus linnakodanik Kuzma Minin, kes oli valitud Nižni Novgorodi maavanemaks, linnaelanike poole tulise üleskutsega asuda isamaa kaitsmisele, mitte

säästes tema vabastamiseks oma vara ja elu. Tema üleskute kohaselt seadsid nižni-novgorodlased sisse kohustusliku maksu elanikkonnalt summade kogumiseks. Nende summade hoidjaks ja jaotajaks valiti Minin, kuna uue maakaitseväge sõjaliseks juhiks kutsuti vürst Dmitri Požarski, väljapaistev väejuht ja mehine patrioot.

Nižni Novgorodist saadeti teistesse linnadesse läkitused üleskutelega toetada uut maakaitseväge. Paljudest linnadest ja maakondadest hakkasid varsti kogunema maakaitsevaelaste salgad. Teine maakaitsevägi omandas üldrahvaliku iseloomu. Tema põhijõu moodustasid possaadielanikud ja musta-adralised talupojad.

Moskva vabastamine interventidest. 1612. aasta märtsis asus Nižni Novgorodist teele teine maakaitsevägi ja suundus Jaroslavlile, et ennetada teda ähvardavaid intervente ja puhastada nendest maa põhjapiirkonnad.

Jaroslavlis peatus maakaitsevägi umbes neli kuud. Siin organiseeriti ajutine välitsus, hakkasid tegutsema prikaasid, mis juhtisid mitmesuguseid riigivalitsemise alasid.

Jaroslavlist mitmele poole väljasaadetud maakaitseväge salgad vabastasid vaenlastest suure osa interventide poolt vallutatud territooriumist.

1612. aasta suvel asus maakaitsevägi sõjakäigule Moskva peale. Maakaitseväge juhtisid Minin ja Požarski. Teel ühinesid maakaitseväega salgad teistest linnadest. Koos venelastega läksid ühise vaenlase vastu tatarlased, marid, tšuvašid ja teised Volgamaa rahvad.

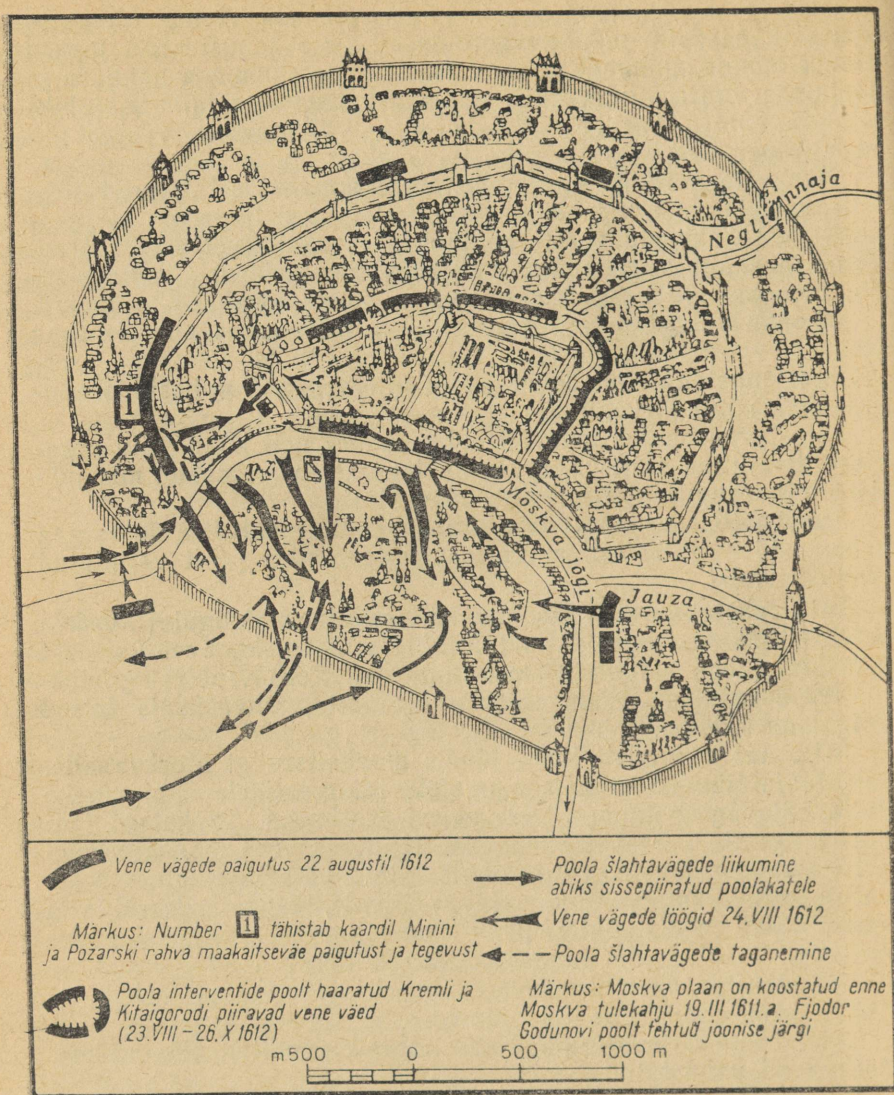
1612. aasta augusti lõpul jõudis maakaitsevägi Moskva alla. Samal ajal jõudis Kremli asuvatele interventidele appi värske Poola sõjavägi hetman Chodkiewiczzi juhtimisel. Ta katsus läbi murda Kremli, kuid paisati ägedas lahingus vene maakaitsevaelastega tagasi. 24. augustil tungis Minin väikese salgaga ootamatult kallale interventide sõjaväe tiivale, kuna Požarski viis nende vastu pealetungile terve maakaitseväge. Poola sõjavägi purustati ja terve voor langes võitjate kätte.

See otsustas Kremli asuvate interventide saatuse. Neile ei jäänud laskemoona ega toiduaineid.

1612. aasta oktoobris oli Poola väesalk sunnitud alla andma. Moskva oli vabastatud.

Interventide vastu peetava võitluse lõpuleviimine. Pärast Moskva vabastamist kestis sõda Poola ja Rootsi vastu veel mitu aastat.

Pärimuse järgi jõudis üks Poola väesalk kuni Kostromani, kuid selle lähedal eksis teelt. Intervendid astusid talupoeg Ivan Sussanini majja ja nõudsid, et neid juhatataks linna. Kuid Sussanin juhatas nad mitte Kostromasse, vaid läbipääsmatusse metsatihnikusse. Vaenlased tapsid vene patrioodi, kuid hukkusid ka ise.

Moskva vabastamine poola vallutajatest 1612. aastal.

Niimoodi andsid oma elu isamaa eest ka paljud teised vene inimesed.

Tänu mehisusele ja patriotismile kaitses vene rahvas kodumaa sõltumatust ja päästis ta võõramaisest ikkest.

Pärast Moskva vabastamist kutsuti kokku Maakogu, et valida

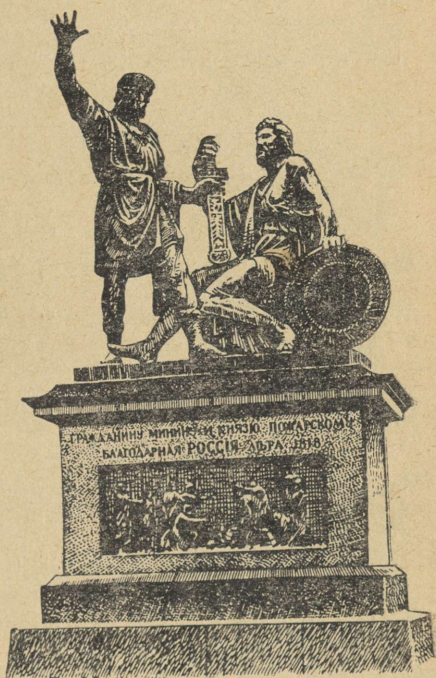
tsaar. Maakogul olid bojaaride ja vaimulikkonna kõrval ka aadlike, possaadirahva, streletside, kasakate ja isegi musta-adralise talurahva jõuka osa esindajad. Kuid pärisorjuslikud talupojad ei olnud Maakogus üldse esindatud.

1613. aasta algul valis Maakogu tsaariks Mihhail Fjodorovitš Romanovi, kes pärines nimekast bojaarisuguvõsast. Uus tsaar oli liiga noor, et iseseisvalt riiki valitseda. Tsaari eest valitses esimestel aastatel tema ema ja pärastpoole isa, kes valiti patriarhiks Filareti nime all. Suurt osa keskvoimu tugevdamisel mängisid Maakogud, kus arutati kõige tähtsamaid riiklikke küsimusi. Vene riigi olukord oli ikka veel raske. Suur osa tema territooriumist oli poola ja rootsi interventide käes. Alles pärast seda kui Rootsi kuninga vägedele anti purustav hoop Pihkva all, õnnestus alustada rahuläbirääkimisi Rootsi-ga. 1617. aastal Stolbovos (Tihvini linna lähedal) allkirjutatud rahulepingu järgi evakueeris Rootsi oma väed Novgorodi piirkonnast, kuid jättis enda kätte Soome lahe ranniku ja Neeva jõe, lõigates Venemaa ära Balti merest.

1618. a. sõlmiti Deulino külas (Troitse-Sergi kloostri lähedal) vaherahu Poolaga neljateistkümneks ja pooleks aastaks. Selle vaherahu tingimuste kohaselt andis Poola Venemaale tagasi kõik tema poolt vallutatud Vene territooriumid, välja arvatud Smolenski-, Novgorod-Severski- ja Tšernigovimaa.

Vene rahva poolt interventide üle saavutatud võidu tähtsus. Võõramaised intervendid tekitasid Vene riigile suurt kahju. Nad laostasid maa ja sundisid Vene valitsust loovutama neile osa oma territooriumist. Kuid interventidel ei õnnestunud hävitada Vene riigi sõltumatust.

Hoolimata vene bojaaride reetlikkusest ja aadli pikaajalisest kõhklemisest, jäi rahvas truuks kodumaale ja kaitses tema iseseisvust. Vabadussõda võõramaiste interventide vastu näitas vene

Minini ja Požarski mälestussammas Moskvast. (Skulptor I. P. Martos.)

rahva rahvusliku iseteadvuse kõrget taset ning tema vabadusvõitluse juhtide andekust ja mehisust.

Vene rahva võit sõjas poola-rootsi interventidega andis võimsa tõuke ukraini ja valgevene rahva vabadusvõitlusele, tugevdas nende rahvaste püüdu taasühinemiseks vene rahvaga.

Vene rahvas hindas kõrgelt Kuzma Minini ja Dmitri Požarski kui võõramaiste vallutajate vastu peetava võitluse organiseerijate teeneid kodumaa ees. Moskvas Punasele väljakule püstitatud mälestussamba alusele on raiutud: «Kodanik Mininile ja vürst Požarskile tänulik Venemaa».

XII peatükk

VENEMAA MAJANDUSLIK JA POLIITILINE ARENEMINE XVII SAJANDIL. ÜLESTÖUSUD LINNADES

§ 40. VENEMAA MAJANDUSLIK ARENEMINE XVII SAJANDIL.

Talu- ja mõisamajapidamine. XVII sajandi keskel sai vene rahvas visa ja kangelasliku tööga üle laosest, mille oli tekitanud poola-rootsi interventsioon. Talupojad asustasid uuesti tühjaks jäänud külad, soetasid endale kariloomad ja põllutööriistad, kündsid üles sööti jäänud põllud. Linnades toimus käsitöö taassünd ja edasiarenemine.

Ikka veel oli valitsev naturaalmajapidamine. Kuid samal ajal kasvas maa majanduselus tunduvalt kaubalis-rahaliste suhete osatähtsus.

XVII sajandil suurenes märgatavalt kauplemine põllumajandussaadustega. Selle põhjuseks oli põlluharimise laienemine uutele, viljakamatele maadele lõunas ja idas, linnade ja mitmete tööstusrajoonide kasvamine, mis ei tootnud oma vilja.

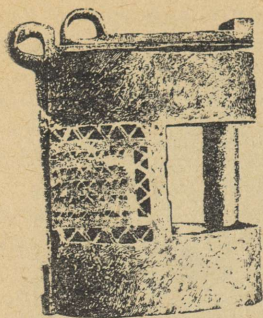
Paljud talupojad tegelesid põllutööstest vabal ajal, peamiselt sügisel ja talvel, käsitöötoodete — lõuendi, jalatsite, rõivaste, nõude, põllutööriistade jne. valmistamisega. Osa neist toodetest kasutati talupoja enda majapidamises või anti obrokina mõisnikule, osa aga müüdi ära. Nagu linnades, nii tekkis ka maakohdades väikeste turgude võrk, kus alaliselt või teataval nädalapäeval toimus kauplemine.

Seoses käsitöö arenemisega jätsid mõned talupojad maha põlluharimise ja muutusid käsitööliseks või kaupade kokkuostjaks. Rikastunud ülesostjad muutusid vähehaaval kaupmeesteks.

Arenes ka feodaalide mõisamajapidamine. Talupojad harisid oma inventariga mõisapõldu, ehitasid mõisahooneid, parandasid tammisid, veskeid, kaevasid tiike jne. Üheks kõige raskemaks teokohustuseks olid igasugused põllumajanduslikud veod feodaali

Suurtükikoda Moskvas. (A. V. Vasnetsovi pildi järgi.)

Raudluk. (XVII sajand.)

vajadusteks. Teokohustuste suurus oli mitmesugune — kaks, kolm või neli päeva nädalas.

Peale teorendi olid talupojad kohustatud maksma naturaal- ja rahalist obrokit. Naturaalobroki hulka kuulusid nii põllumajandussaadused (liha, või, rasv, mesi jne.) kui ka talupoegade käsitöötooted (lõuend, kalev, nõud, tündrid jm.).

Mõned feodaalid asutasid oma pärusmaadel ettevõtteid, kus nad kasutasid pärisorjade tööjõudu.

Käsitöö linnades ja manufaktuur. Tunduvad muudatused toimusid XVII sajandil ka linna majanduselus. Tähtsaim muudatus

seisis selles, et linna-käsitööstus muutus väikekaubatootmiseks, see tähendab käsitöölised hakkasid valmistama tooteid mitte tellimise peale, vaid turu jaoks.

XVII sajandil moodustus rida tähtsamaid keskusi, kuhu koonduisid teatavad käsitöölised. Mõnede linnade ja piirkondade käsitöölised tooted olid tuntud kogu riigis. Vologda ja Pavlovo küla olid kuulsad oma rauast valmistatud toodete poolest, Kesk-Volgamaa jalanõude poolest, Kaluga meisterlike puutööde poolest jne.

Samalaadset toimus käsitööstusliku tootmise tunduv suurenemine, mis põhjustas palgatöö kasutamist. Kuid palgatöölise arv oli ikka veel väike.

Üheks nähtuseks Venemaa majanduselus oli manufaktuurtootmise tekkimine. Manufaktuurides töötas tähelepanuväärne arv töölisi, oli olemas tööjaotus erinevate töölise kategooriate vahel, kuid põhiliselt oli valitsev käsitöö¹.

Üheks suuremaks Vene manufaktuuriks oli Moskvas asuv Suurtükikoda, mis oli tekkinud juba XV sajandi lõpul. XVI sajandil hakati Suurtükikojas kasu-

Saapakauplus Moskvas XVII sajandil. (Oleariuse järgi.)

¹ Nimetus «manufaktuur» tähendab sõnasõnaliselt «käsitsi tehtud».

tama vee-energiat vasarate töölepanemiseks.

Esikoha Suurtükikoja meistrite seas omasid suurtükivalajad, siis kellavalajad, sulatajad, jootjad, sepad, abitöölised.

Vene suurtükimeistrid valasid mitte ainult sileda rauaga, vaid ka vintrauga varustatud suurtükke, mida laeti luku poolt.

Peale Suurtükikoja töötasid ka teised suured manufaktuurid: Relvakoda, Rahakoda, Lõuendikoda (tekstiilmanufaktuur) jt. XVII sajandil töötas Venemaal kokku 30 manufaktuuri.

Eriti suure tähtsusega riigile oli suure metallurgiaettevõtete tekkimine. Kõige suuremad neist tekkisid Tuula ümbruses. Osa manufaktuure oli asutatud valitsuse poolt, osa kaupmeeste, mõnikord ka välismaalaste poolt.

Vene XVII sajandi manufaktuuride iseloomustavaks jooneks oli see, et neis oli valitsev mitte vabapalgaline, vaid sunniviisiline töö manufaktuuri juurde kinnistatud töölistega. See on selatav Venemaal valitseva feodaal-pärisorjusliku korraga.

Linnade ja kaubanduse kasv Venemaal XVII sajandil. Seoses kaubatootmise arenemisega XVII sajandil toimus linnade ja kaubanduse tunduv kasv.

Pärast interventidest vabastamist taastati lühikese ajaga Vene riigi pealinn Moskva. Tootmise ja kaubanduse taseme poolest oli ta Venemaal esikohal. Moskva käsitöölised moodustasid peamise osa possaadielanikest.

Tunduvalt kasvasid ka põhjapoolsed linnad — Arhangelsk, Veliki-Ustjug ja Vologda ning Volgamaa linnad Jaroslavl, Nižni Novgorod, Kaasan ja Astrahan.

Kaupmehed otsid kokku käsitöölise ja manufaktuuride tooteid ning vedasid neid laiali kogu maa laatadele ja turgudele. Lõunapoolsetes linnades võis kohata kaupmehi Põhja-Pomorjest. Põhjapoolsetest linnadest otsid kaupmehed kaupa Siberisse ja teistesse kohtadesse vedamiseks.

Paljusid kaupu veeti mereäärsetesse linnadesse Arhangelskisse ja Astrahani, mis olid Vene väliskaubanduse tähtsamad keskused.

Arhangelskisse tulid kaupmehed Inglismaalt, Hollandist ja Saksamaalt; Astrahani — Idamaadest, peamiselt Buhhaarast, Aserbaidžaanist ja Iraanist. Astrahanis tekkis isegi india kaupmeeste koloonia. Nende kaudu oldi kaubanduslikes suhetes Indiaga. XVII sajandi viimasel veerandil hakkas arenema karavanikaubandus Hiinaga. Välismaised kaupmehed vedasid sisse

Vene kaupmees. (XVII sajandi portree järgi.)

veine, kalleid villaseid kangaid, siidkangaid, vaipu, peegleid, pilte jne. Vene kaupmeestelt aga ostsid nad metall- ja puutooteid, rasva, pigi, tõrva, lina, kanepit, nahka, karusnahku jm.

Vene kaupmeeste huvides kaotas valitsus XVII sajandi keskel välismaistele kaupmeestele antud kaubanduslikud privileegid. Siseriigis oli välismaalastel lubatud ainult hulgikaubandus¹ vene inimestega.

Suur-(hulgi-)kaubanduse peamiseks vormiks sisemaal olid laadad. Mõned laadad, nagu näiteks Makarjevi laat Nižni Novgorodi lähedal, Irbiti laat Lääne-Siberis, Arhangeliski laat Põhja-Dvinaa ääres omandasid XVII sajandil ülevenemaalise tähtsuse.

Mitmesugused piirkonnad ja linnad kaotasid XVII sajandil oma endise eraldatuse. Majanduslikud ja kaubanduslikud sidemed hakkasid arenema nüüd maa kõigi osade vahel. Hakkas kujunema ühtne ülevenemaaline turg.

§ 41. ÜLESTÖUSUD VENEMAA LINNADES XVII SAJANDI KESKEL.

Rahvahulkade olukorra halvenemine. Üheaegselt siseturu laienemisega Venemaal, samuti kui Lääne-Euroopaski, kujunes välja rikas ja mõjukas kaupmeeskond.

Kaupmehed tegelesid mitte üksnes kaubandusega; neile kuulusid soolakeetmise kojad, viinaköögid, naha- ja teised töökojad. Kaupmeeste ülemkiht oli tihedalt seotud feodaalidega ja ekspluaateeris koos nendega julmalt töötajaid. Suur hulk maa- ja eriti linnaelanikke — käsitöölisi, lihttöölisi, poeselle ja teisi — sattus kaupmeeste orjusse ja töötas nende heaks.

Linna ja maa töötava rahva õlul lasusid kogu oma raskusega ka riigimaksud ja -kohustused. Rikkad possaadi maksumaksjad, «paremad inimesed», nagu neid tookord nimetati, haarasid enda kätte valitsevad ametikohad ja püüdsid veeretada maksukoorma peamiselt possaadielanike alamate kihtide kaela. Maksudest oli vabastatud ka suur osa kaubanduse ja tööstusega tegelevast elanikkonnast, kes elasid ilmalikele ja vaimulikele suurfeodaalidele kuuluvais alevikes ja mõisates.

Maa- ja linnaelanike alamate kihtide olukord halvenes eriti Aleksei Mihhailovitši (1645—1676) valitsemisaja algul. Tsaar Aleksei Mihhailovitš oli tahtejõuetu inimene, kuid ühtlasi sõnamurdlik ja julm pärisorjapidaja. Saanud üsna noorena troonile, tegeles ta algul vähe riigiasjadega. Riigi valitsemise võttis enda kätte tema kasvataja — rikas ja ettevõtlik bojaar B. I. Morozov. Olles abiellunud tsaarina õega, omandas ta erakordse mõju tsaari õukonnas. Tänu oma lähedusele tsaarile suurendas ta

¹ Hulgikaubandus — suurte kaubapartiide müümine.

oma valdusi 200-lt taluperelt 9000-le ning muutus üheks suuri-
maks maavaldajaks ilmalike feodaalide hulgas. Kõigile tähtsama-
tele ametikohtadele pani Morozov oma sugulasi või talle lähedasi
inimesi, kes nagu nende soosijagi kasutasid ametikohta isikliku
rikastumise eesmärgil.

Morozovi käsilased, kes istusid prikaasides ja kohalikes valit-
susasutustes, röövisid ja solvasid karistamatult elanikke. Otsides
summasid tsaarikassa täiendamiseks, vähendas Morozov strelet-
side ja teiste alamate teenistustaste palka. Samal ajal kehtestati
uusi makse ja kohustusi.

Töötava elanikkonna raske olukord põhjustas XVII sajandi
keskel mitmeid ülestõuse.

Ülestõus Moskvas ja teistes Vene linnades. 1648. aasta suvel
puhkes Moskvas ülestõus. Kui tsaar Aleksei pöördus tagasi
jumalateenistusele, läks rahvas talle vastu ja pöördus tema poole
kaebustega tsaarile lähedalseivate inimeste peale. Kuid kaeba-
jaid hakati nuutidega peksma ja mõned inimesed vangistati.
Järgmisel päeval liikusid ülestõusnud elanikud Kremli juurde ja
nõudsid kõige vihatumate bojaaride ja aadlike väljaandmist, et
nendega arveid õiendada. Hirmunud tsaar andis mõned neist
välja, kuid eemaldas bojaar Morozovi salaja Moskvast. See aga
ei rahustanud ülestõusnuid.

Algas Morozovi, tema sugulaste ja rahva viletsuse suurenda-
mises süüdistatavate majade rüüstamine ülestõusnute poolt. Mitu
päeva oli Moskva ülestõusnute võimuses. Kuid suurema palga
väljamaksmisega meelitas valitsus streletsid oma poole ja surus
ülestõusu maha.

Moskva järel veeres ülestõus lainena põhja-, lõuna- ja ida-
poolsetesse linnadesse. Nii toimusid ülestõusud Veliki Ustjugis,
Solvõtšegodskis, Solikamskis, Tšerdõnis, Kurskis ja Voronežis.
Mõnel pool liitus linnade ülestõusudega ka maa töörahvas.
Samuti kui Moskvas, surusid tsaariväed kõik need rahvaliikumise-
sed julmalt maha.

Kuid juba 1650. aastal puhkesid suured ülestõusud Novgo-
rodis ja Pihkvas. Neis linnades õiendasid ülestõusnud käsi-
töölised, väikekaupmehed ja streletsid arveid tsaari vojevoodi-
dega. Võim läks valitavate maavanemate kätte. Kuid Novgorodis
ei suutnud possaadirahvas kaua võimu enda käes hoida. Siin tuli
võimule bojaari poeg, kes reetis ülestõusnud ja aitas valitsusvä-
gedel linna vallutada. Pihkvas valiti maavanemaks hlebnik Gav-
ril Demidov, kellel oli suur autoriteet possaadielanike hul-
gas. Tema juhtimisel konfiskeeriti kohalikelt bojaaridelt vili ja
jaotati neile, kes kaitsesid linna tsaarivägede vastu — possaadi-
elanikele ja streletsidele. Linna kaitsmiseks võeti aadlikelt ära
hobused ja püssid. Rikastelt kaupmeestelt konfiskeeriti nende
varandus.

Ülestõusnud Pihkvaga ühinesid tema eeslinnad. Samal ajal

Ülestõusnud Kremli müüri juures 3. juunil 1648. aastal. (E. E. Lisneri pildi järgi.)

tõusid üles naabermaakondade talupojad. Koos Pihkva streletsidega ründasid nad tsaarivägesid ja purustasid aadlike mõisaid.

Ülestõus võttis nii laialdase ulatuse, et tsaarivalitsus oli sunnitud saatma Pihkvasse erilise delegatsiooni, kes lubas tsaari nimel ülestõusnutele täielikku amnestiat (andeksandmist), kui nad panevad relvad maha. Pettuse teel läks delegatsioonil korda saavutada Demidovi ja teiste ülestõusu juhtide asendamine oma käsi-
lastega.

Kui pihkvalased panid relvad maha ja andsid truudusvande tsaarile, saatis valitsus Demidovi koos teiste ülestõusu juhtidega asumisele. Nii lõppes peaaegu pool aastat kestnud ülestõus Pihkvas.

Linnade ülestõusude tähtsus. Et edaspidi vältida ülestõuse linnades, oli valitsus sunnitud rahuldama rea nõudmisi, mida oli korduvalt esitatud possaadide poolt saadetud palvekirjades.

Kõigepealt kergendati mõningal määral possaadielanike olukorda riigimaksude ja -kohustuste osas. See saavutati possaadide maksualuse elanikkonna suurendamise teel. Varem olid riigimaksudest täiesti vabastatud feodaalidele kuuluvad niinimetatud «valged alevikud». Nüüd arvati need alevikud possaadide hulka ja nad pidid maksma riigimakse samal alusel teistega.

Possaadi juurde arvati tagasi ka linnalähedased karjamaad, mis olid omal ajal feodaalide poolt possaadilt ära võetud. Ka see kindlustas possaadielanike olukorda. Possaadielanikud omandasid ainuõiguse linnades käsitöö ja kaubandusega tegelemiseks. Nad saavutasid selle, et kõrvaldati mitte ainult «valgete alevike», vaid ka maakäsitööliste ja -kaupmeeste konkurents. Talupoegadele jäi possaadides õigus tegelda ainult väikekaubandusega ja oma majandi saaduste müügiga vankriilt.

Rahvaülestõusud XVII sajandi keskel soodustasid linnade edasist arenemist, kuid linnaelanikkonna töötavate hulkade olukord jäi endiselt raskeks. Valitsuse poolt tarvitusele võetud abinõud vastasid kõigepealt possaadide ülemkihi huvidele, kes juhtisid maksude jaotamist ja hoidsid enda käes käsitööd ja kaubandust.

§ 42. PÄRISORJUSE SOVENEMINE JA ISEVALITSUSE TUGEVNEMINE VENEMAAL.

Pärisorjusliku õiguse väljakujunemine. Rahvaülestõusude mahasurumine võimaldas valitsusel teha XVII sajandi keskel uusi samme pärisorjusliku korra seadusandlikuks vormistamiseks.

Juba 1648. aasta sügisel, varsti pärast esimeste ülestõusude mahasurumist linnades, kutsuti Moskvast kokku Maakogu kõrgema vaimulikkonna, bojaaride, aadlike, prikaaside, kaupmeeste ja possaadielanike esindajaist. Maakogule esitati kinnitamiseks

uus seaduste kogu, mis sai nimeks «Maakogu Seadustik». See seaduste kogu, mis kinnitati Maakogus 1649. aasta alguses, mitte ainult ei võtnud talupoegadelt lõplikult õigust oma isanda juurest jüripäeval ära minna, vaid kaotas ka sätteaastad.

Nüüd oli bojaaridel, mõisnikel ja kloostritel lubatud nende juurest ärajooksnud talupoegi üles otsida ja tagasi tuua sõltumata pagenemise ajast.

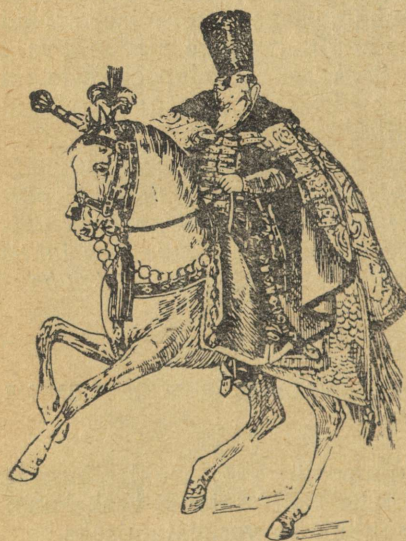
«Maakogu Seadustik» kinnistas talupojad nende valdaja juurde ja kehtestas pärisorjusliku seisundi püüandavuse. Seati sisse erilised ametlikud raamatud pärisorjade üleskirjutamiseks. «Seadusliku» valdaja heaks mineva trahvi ähvardusel oli keelatud hoida enda juures ärajooksnud talupoega. Enese varjamine muutus talupoegadel väga raskeks.

«Maakogu Seadustik» halvendas ka linnarahva õiguslikku olukorda. Käsitöölistel ja väikekaupmeestel keelati ühest linnast teise elama asumine, possaadirahvas kinnistati lõplikult possaadide külge, kus nad elasid.

Valitsusasutuste ja sõjaväe tugevdamine. Vormistades töötava rahva pärisorjastamise, tugevdas «Maakogu Seadustik» ühtlasi pärisorjusliku võimu organeid keskuses ja kohtadel. See oli vajalik töötajate vastupanu mahasurumiseks. V. I. Lenin kirjutas: «Oma ülevõimu alalhoidmiseks, oma võimu säilitamiseks pidi mõisnikul olema aparaat, mis ühendaks tema alluvuses määratu

suure hulga inimesi, allutaks nad teatud seadustele, reeglitele, — ja kõik need seadused seisid põhiliselt ühes — hoida alal mõisniku võim feodaaltalupoja üle.»¹

Sedamööda kuidas kindlustus pärisorjus, kasvas kesksete riigijuhtimise asutuste — prikaaside osatähtsus: suurenes prikaaside arv ning laienesid nende õigused ja kohustused. Iga prikaas mitte ainult ei juhtinud teatavat riigivalitsemise ala, vaid mõistis ka kohut, määras karistusi. Tähtsamad prikaasid olid: Bolšoi razrjad (juhtis teenistuslasi), Mõisate prikaas (valitses aadlike mõisaid, tegeles samuti ärajooksnud talupoegade ülesotsimisega), Saadikute prikaas (juhtis välispoliitikat), Salajaste as-

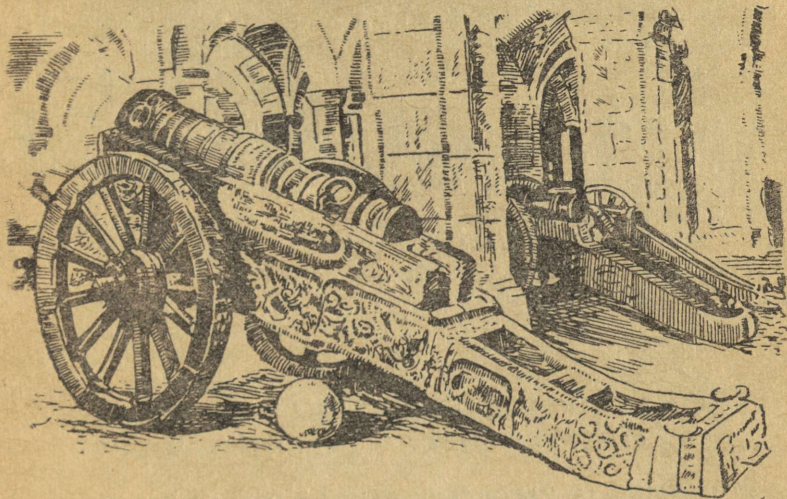
Vene vojevood. (XVII sajand.)

¹ V. I. Lenin, Teosed, 29. kd., lk. 445.

jade prikaas (kontrollis kõigi valitsusasutuste ja -isikute tegevust).

Linnade ja nende maakondade valitsemiseks määras tsaar vojevoodid bojaaride ja aadlike hulgast. Vojevoodi kätte oli koondatud kogu valitsemine linnas ja maakonnas: ta oli väejuhiks, administraatoriks ja kohtunikuks; tema jälgis ka maksude kogumist.

Võitluseks välisvaenlastega ja rahvaülestõusude mahasurumiseks tugevdas valitsus tunduvalt Vene sõjaväge. Lisaks aadlike ratsaväele ja streletsidele loodi uut tüüpi polgud — solдати-(jalaväe-), reitari-(ratsaväe-) ja traguni-(sega)-

Vene suurtükid XVII sajandil. (Relvade muuseum.)

polgud. Nende polkude tekkimine oli uueks etapiks Vene riigi relvastatud jõudude organisatsioonis. Sellest ajast peale hakkas järk-järgult tekkima regulaarvägi, see tähendab niisugune sõjavägi, millel on rangelt kindlaksmääratud sõjaline organisatsioon ja ettevalmistus. Ühtlasi paranes käsirelvade ja suurtükide kvaliteet.

Tehti ka katse luua sõja-merelaevastik: Okaa jõel ehitati sõjalaev «Orjol», üks jaht ja mõned väiksemad laevad.

Isevalitsuse tugevnemine Venemaal. Koos riigiorganite ja sõjaväe tugevnemisega kindlustus Venemaal isevalitsus. Mitte keegi ei julgenud tsaari vastu sõnakuulmatust üles näidata. Isegi kõige nimekamad bojaarid nimetasid end tema holoppideks. Kui tsaarilt taheti midagi paluda, siis öeldi: «lüüa tsaari ees laubaga», see tähendab tema ees maani kummardada. Sedamööda kuidas

tsaarivõim tugevnes, langes Bojaaride duuma ja Maakogude tähtsus. Pärast 1653. aastat Maakogu ei kutsutudki enam kokku.

Isevalitsuse teenistusse rakendati ka kirik. Mittelugupidava suhtumise eest kirikusse ja ususse määrati kõige raskemaid karistusi. «Kui keegi astub kirikusse ja hakkab tarvitama vaimuliku isiku vastu ebasobivaid sõnu, siis peab sellele ulakale määratama turukaristus (s. t. peksta teda nuudiga turuplatsil); kui aga mõni, olgu teiseusuline või vene inimene, teotab jumalat, risti või pühakuid, siis peab niisugune jumalateotaja kirikust välja heidetama ja ärapõletamise läbi hukatama,» oli öeldud «Maakogu Seadustikus».

Võeti tarvitusele abinõud ka ühtse korra kehtestamiseks kirikuasjades. Patriarh Nikoni ajal ühtlustati kõik kirikutalitused ja -raamatud. Neid, kes olid vanade kirikutalituste ja -raamatute poolt, hakati nimetama «vanausulisteks» või «lahkusulisteks» (raskolnikuteks) ja neid karistati karmilt. Kõige otsustavamaid kiriku vastaseid, samuti kui «jumalateotajaidki», põletati. Aga kui Nikon püüdis kirikuvõimu tsaarivõimust kõrgemale seada, sunniti ta patriarhiametist loobuma ja saadeti asumisele.

Isevalitsuse tugevnemine vastas aadlike klassihuvidele, kellele oli vaja tugevat tsaarivõimu oma valitseva seisundi säilitamiseks ja kindlustamiseks pärisorjusliku talurahva üle.

XIII peatükk

UKRAINA JA VALGEVENE RAHVA VABADUSSÕDA. UKRAINA VENEMAAGA TAASÜHINEMINE

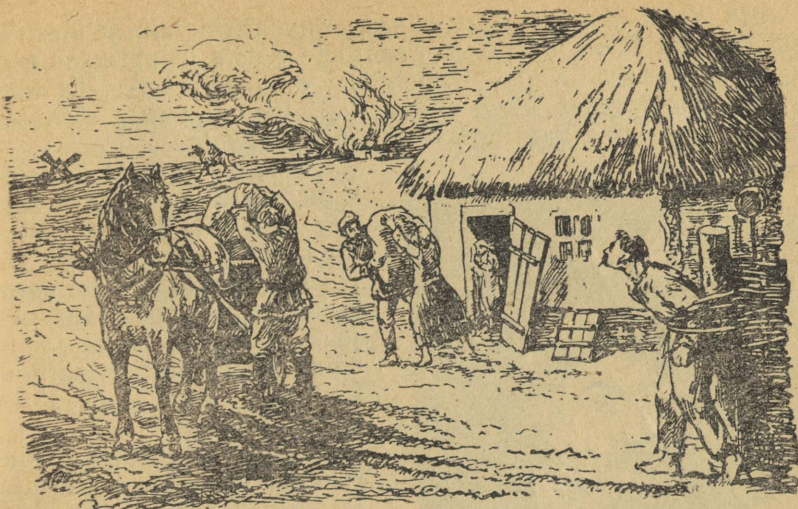
§ 43. UKRAINA JA VALGEVENE RAHVA VABADUSSÕJA ALGUS RZECZ POSPOLITA VASTU 1648. AASTAL.

Ukraina ja Valgevenemaa olukord XVII sajandil. Ajal, mil Venemaal üha tugevnes tsaari isevalitsuslik võim, Rzecz Pospolitas, vastupidi, kuninga võimu tähtsus langes ja tugevnes suurfeodaalide — magnaatide võimsus.

Ümbritsedes end tormakate ja distsiplineerimatute šlahtitšitega, pidasid magnaadid omavahelisi sõdu, teostasid röövretki, või nagu nad neid nimetasid, «sõite» linnadesse ja küladesse, röövisid ja rüüstasid neid. Kuningavõimu organid olid võimetud ohjeldama magnaatide ja šlahta omavoli.

Üks kaasaegseid kirjutas, et magnaadid ja šlahtitšid «irvitavad seaduste üle ja käivad talupoegade eluga ümber oma heaksarvamise järgi. Nende saatus on raskem kui galeeridele mõistetud sunnitööliste oma».

Pärisorjus võttis Rzecz Pospolitas kõige julmemad vormid. Dnepri- ja Bugi-äärsetes rajoonides tegid talupojad XVII sajandi

Arveteõindamine ukraina talupojaga. (V. G. Sudakovi joonistuse järgi.)

30—40-ndail aastail tegu 3—4 päeva nädalas, aga Ukraina läänepiirkondades kuni 6 päeva nädalas. Peale selle maksid talupojad obrokit ja tegid suure hulga lisatöid, mida ei arvatud kindlaksmääratud teopäevade hulka. Pärisorjuslik talupoeg oli poolaleedu feodaalide poolt igasugustest õigustest ilma jäetud. Põlunud haruldased juhud, kus talupoega karistati vähimagi sõna-kuulmatuse eest surmanuhtlusega.

Ukraina ja Valgevenemaa rahvahulgad ei alistunud vallutajaile. Pärisorjusliku ja rahvuslik-usulise rõhumise tugevnemisele vastasid nad XVII sajandi 20—30-ndail aastail uute võimsate ülestõusudega. Eriti laia ulatuse võtsid ülestõusud aastail 1637—1638, mil nad haarasid nii Vasak- kui ka Paremkalda Ukraina. Poola vägede juhataja Ukrainas hetman Nikolai Potocki kirjutas, et kui karistada kõiki ülestõusnuid, siis «tuleks kogu Dnepri-äärne ja Dnepri-tagune maa jäägitult hävitada». Aga olgugi et ülestõusud purustati, ei õnnestunud poola feodaalidel murda Ukraina rahvahulkade tahet võitluseks võõramaise ikke vastu.

Ukraina ja valgevene rahva ülestõus 1648. aastal. Bogdan Hmelnitski. 1647. aastal algasid uuesti talupoegade väljaastumised mitmel pool Ukrainas. Rahutusi oli ka Zaporozje kasakate hulgas. Oli küpsemas ukraina rahva üldine ülestõus, mida juhtis kasakate ja talupoegade 1630-ndate aastate ülestõusudest osavõtja, kasakate sotnik Bogdan Hmelnitski. Bogdan Hmelnitski oli haritud ja vapper mees, kes oli hästi tuntud kasakate hulgas.

1648. aasta jaanuari lõpus ründas Hmelnitski väikese ülestõusnute salgaga Poola garnisoni Zaporozje Setšis ja purustas selle. Zaporozje kasakad valisid Hmelnitski oma hetmaniks. Et kindlustada oma tagalat Türgi sultani kallaletungi vastu, sõlmis ta sõjalise liidu tema vasalliga — Krimmi khaaniga.

Bogdan Hmelnitski. (XVII sajandi gravüüri järgi.)

Poola valitsus saatis Hmelnitski vastu välja sõjaväe eesotsas hetman Potockiga. 1648. aasta kevadel jaotas Bogdan Hmelnitski osava manöövriga poolakate peajõud mitmesse ossa ja lõi neid hävitavalt lahingus Zoltõje Vodõ ja Korsuni juures.

Pärast neid võite haaras rahvaülestõus kogu Ukraina ja Valgevenemaa. Algas ukraina ja valgevene rahva suur vabadussõda Rzecz Pospolita vastu. Vabadussõja peamiseks ja otsustavaks jõuks oli talurahvas. Kõikjal tekkinud kasakate ja talupoegade väesalgad ajasid magnaadid ja šlahtitšid nende mõisatest välja ning tapsid valitsusametnikke. Ülestõusnute read täienesid Vene (Doni) kasakate ja piiriäärsetes ra-

joonides elavate vene talupoegade arvel. Talurahvaülestõus Ukrainas ja Valgevenemaal leidis samuti elavat vastukaja moldaavia, poola ja leedu talupoegade hulgas.

Koos talurahvaga võtsid vabadussõjast osa linnaelanike laialdased hulgad, samuti kasakavanemad ja osa ukraina šlahtat, eriti väike-šlahtitšid. Võttes osa vabadussõjast, püüdsid ukraina feodaalid (šlahta ja kasakavanemad) eesotsas Bogdan Hmelnitskiga heita endalt poola-leedu feodaalide ike, kuid samal ajal säilitada ja tugevdada pärisorjuslikke suhteid Ukrainas. Talurahvas aga pidas kõige vaesema kasakkonna ja linnade alamkihi toetusel võitlust mitte ainult poola-leedu feodaalide ikkest vabanemise eest, vaid ka vabanemise eest ekspluateerimisest ukraina feodaalide poolt. Kuid esialgu need vastuolud rahvahulkade ja feodaalide huvide vahel ei avaldunud küllaldaselt, sest esiplaanil seisis ühine eesmärk — vabadussõda Rzecz Pospolita vastu.

Poola šlahtavägede purustamine 1648. aasta sügisel. Vabadussõja käigus muutusid ülestõusnute salgad järk-järgult tuge-

vaks sõjaväeks, kes võitles edukalt kogenud ja hästi relvastatud vaenlasega. Selle sõjaväe tuumikuks olid Zaporozje kasakad, kuid tema põhimassi moodustasid ülestõusnud talupojad ja linnaelanikud. Sõjavägi oli moodustatud territoriaalsuse põhimõttel: kindlaksmääratud maa-ala pani välja mõnisaada ülestõusnut. Neist moodustati polgud eesotsas polkovnikuga. Polkovnikule kuulus polgu territooriumil sõjaline, administratiivne ja kohtuvõim. Polk jagunes sotnjateks. Iga sotnja territooriumil oli võim koondatud sotniku kätte. Niisugune sõjalise võimu ühendamine administratiiv- ja kohtuvõimuga aitas kaasa ülestõusnute kõigi jõudude ühendamisele.

Ülestõusnute hulgast kerkis esile mitmeid andekaid juhte, kelle seast paistis eriti silma Maksim Krivonoss. Olles pärit alamast rahvakihist, võttis ta juba noores eas osa võitlusest ukraina rahva rõhumise vastu šlahta poolt ja võitles tema eest ennastsalgava ustavusega kasakate ridades tatarlaste röövetkede ajal Ukrainasse. Hämmastava kiirusega ilmus Krivonoss oma väesalgaga sinna, kuhu šlahtitšid teda ei oodanud, ja hävitas neid halastamatult. Eriti paistis ta silma lahingutes Podoolias ja Volõõnias, kus tema väesalgad purustasid poola šlahtitšite suure väekoondise.

1648. aasta suvel arenes valgevene ülestõusnute sõjategevus edukalt. Bogdan Hmelniitski saatis neile Ukrainast abiks kasakate väesalku, kes tegutsesid leedu feodaalide vägede vastu. Valgevene ülestõusnud vallutasid mitmed linnad, nende hulgas Retšitsa, Gomeli ja Pinski. Pinski lähedal sõdis umbes 40 tuhat ülestõusnut. Nende ridades oli palju venelasi ja ukrainlasi.

1648. aasta septembri alguseks kogusid poola šlahtitšid suure sõjaväe, kes asus Piljavka jõe põhjakaldale. Bogdan Hmelniitskil läks korda meelitada osa Poola sõjaväest nende jaoks ebasoodsale positsioonile jõe lõunakaldal. Samal ajal saatis ta poola šlahtitšite sõjaväe tagalasse märkamatult suure salga Krivonossi juhtimisel, luues seega ümberpiiramise ähvarduse. Kolmepäevases lahingus löödi poola šlahtitšite sõjavägi Piljavtsõ asula juures täielikult puruks. Hmelniitski sõjavägi jõudis kuni Lvovini ja Zamostjeni. Siit oli juba lahti tee Varssavisse — Poola pealinna, kus rahvas oli samuti tõusnud üles võitluseks šlahta vastu.

Kuid Hmelniitski ei sõندانud tungida Poolasse. Lähenev talv, sõjaväe väsimus ja selles alanud katkuepidemia, mis viis paljude meeste hulgas hauda ka Maksim Krivonossi, — kõik see sundis Hmelniitskit sõlmima Zamostje juures Poola kuningaga vahe- rahu ja pöörduma tagasi Kiievisse.

Niimoodi lõppes ukraina ja valgevene rahva vabadusvõitluse esimene etapp Rzecz Pospolita vastu. Sellel etapil võttis vabadussõjast osa mitte ainult lihtrahvas, vaid suur osa Ukraina ja Valgevenemaa teistest ühiskonnakihtidest.

§ 44. UKRAINA JA VALGEVENE RAHVA VABADUSSÕJA KÄIK
AASTAIL 1649—1654.

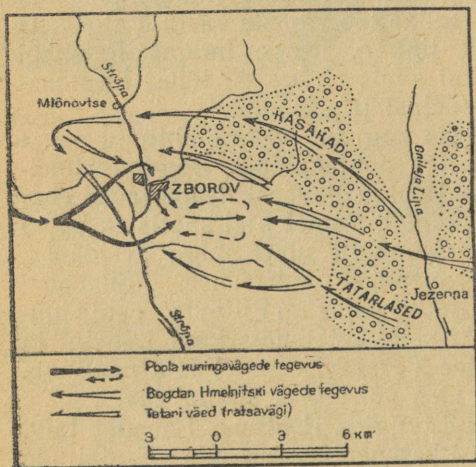
Sõjategevus 1649. aastal. Zborovi rahu. 1649. aasta suvel asus Hmelnitski uuele sõjakäigule. Kõik, kes suutsid relva kanda, läksid tema sõjaväkke. Hmelnitskiga liitus ka Krimmi khaan, kes lootis saada sõjakäigust suurt saaki. Zborovi linna all (Lääne-Ukrainas) piirasid Hmelnitski väed kuninga sõjaväe ümber ja hävitasid temast suurema osa. Kuid poola panidel õnnestus khaani ära osta ja viimane, ähvardades üle minna kuninga poolele, sundis Hmelnitskit sõlmima Poolaga rahulepingu, mida hakati nimetama Zborovi rahuks.

Zborovi rahulepingu järgi laienes hetman Hmelnitski võim kolmele Ukraina vojevoodkonnale — Kiievi, Tšernigovi ja Bratslavi vojevoodkonnale. Riigiametitesse määrati siin ukrainlasi. Registrikasakate¹ arvu suurendati 6000-lt 40 000-le. Registrisse mittevõetud kasakad pidid minema uuesti poola feodaalide võimu alla, kes said õiguse oma mõisatesse tagasi pöörduda.

Seega rahuldus Zborovi rahuleping ainult kasakkonna ladviku nõuded, kuid jättis võidu saavutustest ilma ülestõusnute põhimassi — talupojad ja registrisse mittearvatud kasakad.

Ülestõusud Ukrainas ja Valgevenemaal pärast Zborovi rahu. Zborovi rahu kutsus esile rahulematuse talupoegade ja lihtkasakate hulgas. Klassivastuolud Ukrainas ja Valgevenemaal teravnesid. Paljud ukraina ja valgevene feodaalid reetsid oma rahva ja läksid üle tema vaenlaste poolele. Ka Kiievi metropoliit toetas poola panisid. Isegi Bogdan Hmelnitski lähikondsete hulgas leidis äraandjaid.

Poola panid ei kavatse nudki täita 1649. a. vahe- rahu tingimusi. Rahu kasu- tasid nad ainult uue šlah- titšite sõjaväe loomiseks ja talurahvaliikumise maha- surumiseks.

Poola kuningavägede lüüasaamine Zbo- rovi all.

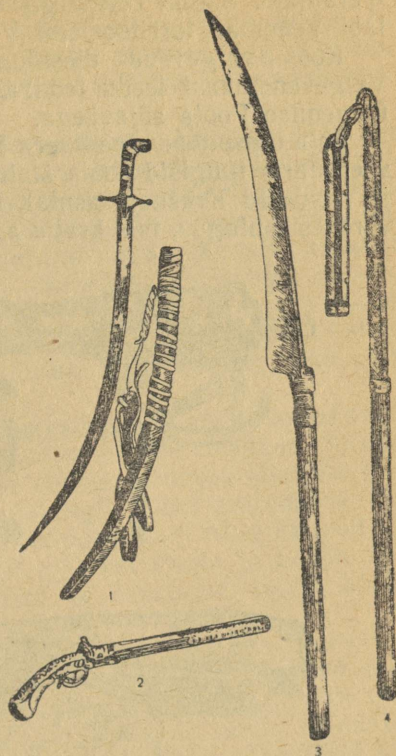
¹ Registrikasakateks nimetati riikliku sõjaväeteenistuse alla kuuluvate desse).

neid kasakaid, kes olid kantud isikute registritesse (nimekirja-

Volõõnias, Podoolias ja Ga-liitsias taastati poola magnaatide võim. Magnaadid ja šlah-titšid õiendasid julmalt arveid rahvaga, kuid ei suutnud mur-da tema vastupanu. Kõikjal tek-kisid ülestõusnute salgad, kes tapsid tagasitulnud mõisnikke ja põletasid nende mõisaid. Lisaks poola feodaalide mõisa-tele ründasid ülestõusnud ka õigeusu kloostrite, ukraina šlah-ta ja kasakavanemate mõisaid. Sagenesid rahvahulkade välja-astumised feodaalide vastu ka Valgevenemaal.

Eriti suur hulk kasakaid, kes ei pannud pärast Zborovi rahu relvi maha, kogunes Uk-raina edelaossa. Nende eesotsas seisis üks vabadussõja vapra-maid kangelasi, Bratslavi pol-kovnik Danilo Netšai, kes paistis silma oma tulise energia ja sõjamehevõimete poolest. Da-nilo Netšai nii nagu Maksim Krivonoski, oli poola šlahta verivaenlane ja näitas võitluses tema vastu üles isiklikku vap-rust ja mehisust. Ta käsutas umbes 40 000 ülestõusnut, kes, tegutsedes Poola vägede poolt vallutatud Volõõnia ja Podoolia territooriumil, tugevdasid rah-vahulkade vastupanu poola võimudele.

Bogdan Hmelnitski, kuigi ta teostas kloostrite, väikešlah-titšite ja kasakavanemate mõisate kaitsmise poliitikat, oli sunnitud vii-vitama Zborovi rahulepingu tingimuste täitmisega registrikasa-kate arvu ja registrisse mitteamvatud isikute mõisnike võimu alla tagasipöördumise osas. Nähes ette uue sõja vältimatust Rzecz Pospolitagaga, tugevdas ta kasakapolkusi ja taotles visalt Ukraina taasühinemist Venemaaga. 1651. aasta veebruari lõpul andis Maakogu Moskvale oma nõusoleku Ukraina taasühinemiseks Vene-maaga ja Venemaa sõttaastumiseks Rzecz Pospolita vastu. Kuid Venemaa ei olnud sel ajal veel sõjaks valmis. Andes Ukraina küsimuse Maakogule otsustamiseks, püüdis Vene valitsus aval-dada Rzecz Pospolitale survet ja hoida teda uuest kallaletungist

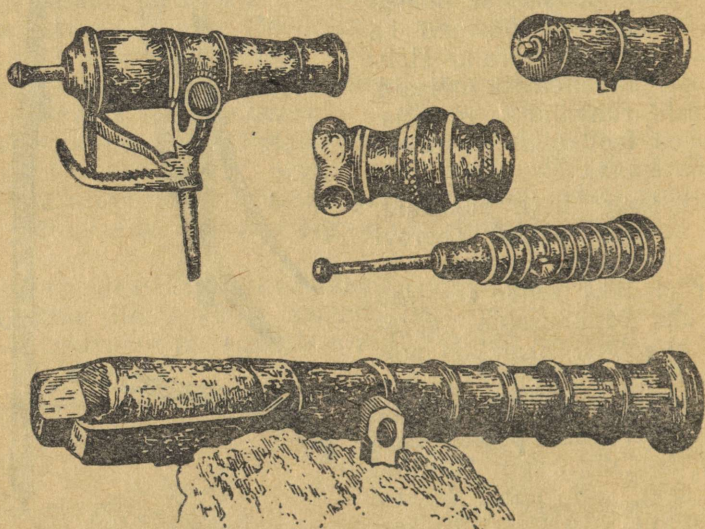

Talupoegade relvi vabadussõja ajast:
1 — saabel; 2 — püistol; 3 — lahingu-
vik; 4 — lahingunuut.

Ukrainale. Samal eesmärgil lubas ta Bogdan Hmelniškil viia läbi Venemaa territooriumi Valgevenemaale 4000 kasakat.

Koos valgevene ülestõusnutega puhastasid kasakad osa Valgevenemaast leedu feodaalide vägedest ja hoidsid ära nende ühinemise Poola sõjaväega.

Sõja taaspuhkemine Rzecz Pospolitaaga 1651. aastal. 1651. aasta veebruaris tungisid poola šlahtitsite väed ootamatult Podooliasse ja ründasid Krasnoje asulat, kus asus Danilo Netšai polk. Ebaõrdses lahingus, mis kestis asula tänavail mitu tundi, sai Netšai

Kasakaväe suurtükid vabadussõja ajal.

lütta ja langes kangelasena. Varsti pärast seda ründasid Poola ratsaväe eelsalgad Vinnitsat, kus asus Bogdan Hmelniški teise silmapaistva võitluskaaslase Ivan Boguni polk. Kuid tahtekindel, julge, algatusvõimeline ja ka kõige keerukamas sõjalises olukorras kiiresti taipav Ivan Bogun, saanud abiväge, andis Poola ratsaväele hävitava löögi.

1651. aasta juunis puhkes Krakovi lähedal talurahvaülestõus, mille juhiks oli Kostka Naperski. Tegutsedes kontaktis Hmelniškiga, alustas Kostka relvastatud sõjategevust sel hetkel, kui suurem osa poola šlahtitsitest oli läinud sõjakäigule Ukrainasse.

Selleks et julgestada Ukraina tagalat Krimmi ja Türgi poolt, ühendas Bogdan Hmelniški oma väesalgad jälle Tatari hordiga ja astus Volõõnias, Berestetško juures lahingusse Poola kuninga sajatuhandlise sõjaväega. Lahingu algus oli Ukraina

sõjaväele edukas. Kuid niisamuti nagu Zborovi all, jättis panide poolt äraostetud khaan otsustaval hetkel lahinguvälja maha. Ja kui Hmelnitski tormas tatarlastele järele, et neid tagasi tuua, pidas khaan ta reetlikult kinni ja võttis talt võimaluse lahingut juhtida.

Reetmine khaani poolt võimaldas poolakatel Ukraina sõjaväge ümber piirata. Kasakad ja talupojad Ivan Boguni juhtimisel kindlustusid laagris ja lõid kümne päeva jooksul mehiselt tagasi kõik vaenlase rünnakud. Nad teostasid julgeid väljatunge, kuid piiramisrõngast läbi murda nad ei suutnud. Siis ehitasiid kasakad Boguni juhtimisel ühe öö jooksul vankritest, rangidest, sadulatest ja toidumoonatünnidest ülekäigu läbi selja taga asuva mäda-soo. Kuigi läbi soo minnes hukkus terve voor ja suur hulk kahurväest, viis Bogun piiramisrõngast siiski välja tunduva osa sõjaväest.

Ukraina sõjaväe lüüasaamisel Berestetško all olid rasked tagajärjed. Berestetško alt tagasipöörduv šlahta õiendas julmalt arveid poola ülestõusnutega. Poola sõjavägi tungis Ukraina sise-maale. Ka Leedu väed asusid pealetungile. Nad purustasid ülestõusnute jõud Valgevenemaal ja Tšernigovimaal ning liikusid siis Kiievi alla ja vallutasid selle. Sel ajal kui Poola ja Leedu väed rüüstasid Ukraina keskosa, röövisid ja laastasid tatari hordid tema lõunapiirkondi.

Bogdan Hmelnitski pääses sõjavangist tatarlaste juurest ja asus uuesti Ukraina vägede etteotsa. Kuid need ei suutnud enam vaenlasega hakkama saada. 1651. aasta septembris sunniti Bogdan Hmelnitskile Belaja Tserkovi linnas poola feodaalide poolt peale uus rahuleping, mis hävitas peaaegu täielikult kõik selle, mis ukraina rahvas oli raskete ohvrite hinnaga kätte võitnud. Kasakkonnale lubati omavalitsus ainult Kiievi vojevoodkonna maa-alal. Registrikasakate arvu vähendati 20 tuhandele mehele. Šlahta sai õiguse oma mõisatesse tagasi pöörduda. Ukraina küladesse ja linnadesse toodi sisse Poola väed. Metsistunud šlahtitsid maksid ukraina rahvale halastamatult kätte. Nende kättemaksu eest pääsu otsides põgenesid Ukraina elanikud Vene riigi piiridesse, kus nad asusid elama Sloboda a-Ukraina territooriumile (praeguse Harkovi ja Sumõ oblasti territoorium). Vene valitsus jättis ümberasunutele õiguse omada kasakate sõjalist organisatsiooni, varustas neid maaga ja osutas neile rahalist abi.

1652. aastal purustas Hmelnitski sõjavägi Podoolias veel kord täielikult Poola armee. Lahingus sai surma poola hetman ja teisi komandöre kuulsatest šlahtitsite suguvõsadest. Järgmisel aastal andis Ivan Bogun uue hävitava löögi šlahtitsite eliitväeosadele, kes olid tunginud Paremkalda Ukrainasse. Kuid need hiilgavad võidud ei muutnud siiski Ukrainale ebasoodsat pööret vabadussõja käigus. Poola šlahtitsid saatsid Ukrainasse uusi vägesid, kes

laastasid oma teel kõik. Kasutades Ukraina rasket olukorda, rüüstasid teda ka Krimmi khaani hordid. Samal ajal rippus Ukraina kohal oht saada orjastatud Türgi sultani poolt.

Ainsat väljapääsu tekkinud olukorrast nägi ukraina rahvas viivitamatus taasühinemises vene rahvaga.

§ 45. UKRAINA TAASÜHINEMINE VENEMAAGA JA SELLE AJALOOLINE TÄHTSUS.

Ukraina taasühinemine Venemaaga. Vene riik aitas ukraina rahvast aktiivselt tema vabadusvõitluses. Vene piirid olid ukraina ümberasujale ja põgenikele avatud. Venemaalt Ukrainasse läksid vorid vilja, relvade, laskemoona, soola ja metalltoodetega. Kogenud vene meistreid saadeti korraldama relvade tootmist Ukraina territooriumil. Vene diplomaadid kaitsesid Ukraina huvisid läbirääkimistel välisriikidega. Vennaliku verte rahva ja võimsa Vene riigi toetus innustas ukraina töörahvast ja tugevdas ukraina rahva püüdu taas ühineda Venemaaga. Võttes arvesse Ukraina esindajate korduvaid palveid ja pöörates tähelepanu ukraina rahva olemasolu ähvardavale ohule, andis Maakogu 1653. aasta oktoobris uuesti oma nõusoleku Ukraina võtmiseks Venemaa koosseisu ja sõja kuulutamiseks Rzecz Pospolitale.

Saanud teate Maakogu otsusest, kutsus Bogdan Hmelnitski 8. (18.) jaanuaril 1654. aastal Perejaslavi linnas kokku raada (nõupidamise), millest võtsid osa Ukraina elanikkonna kõigi kihtide esindajad — šlahta, kasakad, linnakodanikud, kaupmeeskond, vaimulikud ja lähedaste külade talupojad. Raadal viibisid ka Vene valitsuse saadikud eesotsas bojaar Buturli-niga.

Avades piduliku raada, meenutas Bogdan Hmelnitski ilmekas kõnes ukraina rahva rasket ja verist võitlust šlahtitšite Poolaga, Krimmi tatarlaste rööv- ja rüüsteretki ning Ukrainat ähvardavat orjastamist Türgi sultani poolt. Kõnet lõpetades kutsus ta kohalviibijaid üles võtma vastu otsus Ukraina Venemaaga taasühinemise kohta. Hetmani ettepanek võeti vastu tormiliste heakskiiduhüüetega. Raada otsustas üksmeelselt, et Ukraina ja Venemaa «peavad igavesti ühte jääma». Pärast seda vandusid kõik raadast osavõtjad ning hiljem Ukraina linnad ja külad truudust Venemaale.

Nii toimus Ukraina Venemaaga taasühinemise suur ajalooline akt, mis oli ukraina rahva sajanditepikkuste püüdluste ja lootuste väljenduseks.

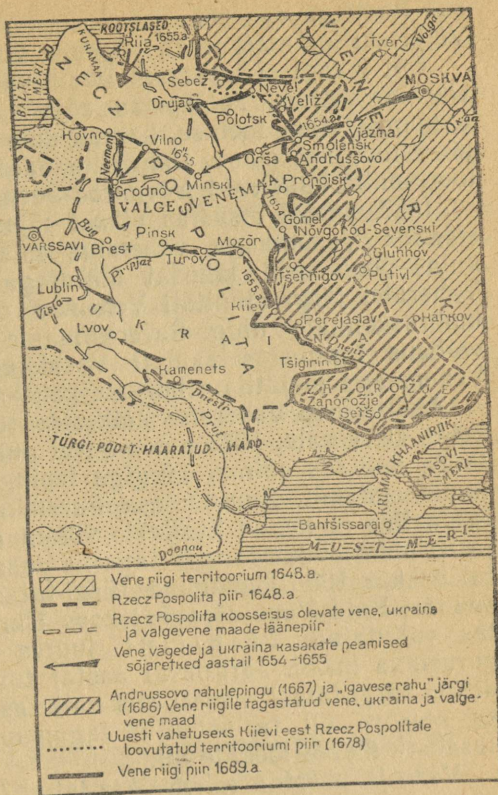
Venemaa sõjad Ukraina ja Valgevenemaa vabastamiseks. 1654. aasta kevadel ületas Vene sõjavägi koos Ukraina polkudega piiri ja alustas sõda Rzecz Pospolitaga. Kohaliku elanikkonna aktiivsel toetusel vabastati Smolensk, Valgevenemaa ja

peaaegu kogu Lääne-Ukraina. Vene-Ukraina ühendatud jõud löid edukalt tagasi Krimmi khaani hordide pealetungi. Leedus vallutasid Vene väed Vilno ja tungisid Balti mere rannikule.

Venemaa edasist sõjalist edu takistas Rootsi ootamatu sõttaastumine. Kasutades ära Rzecz Pospolita nõrgenemist ja poola-leedu feodaalide reetlikku poliitikat, vallutasid Rootsi väed 1656. aastal Kuramaa (praegune Lõuna-Läti), Põhja-Leedu ja peaaegu kogu Poola, kaasa arvatud Varssavi ja Krakov. Tohtu suure territooriumi haaramine Rootsi poolt kujutas ohtu ka Venemaale. Seepärast sõlmis Vene valitsus Rzecz Pospolitaga Vilnos vaherahu ja alustas sõda Rootsi vastu. Vene väed vallutasid mitu linna Baltimaades ja piirasid ümber Riia. Baltimaade põliselanikud — lätlased ja eestlased — nägid venelastes oma vabastajaid Rootsi ikkest ja abistasid neid.

Venemaa sõttaastumine Rootsi vastu andis Rzecz Pospolitale võimaluse jõudu koguda ja rootsi vallutajaid suuremalt osalt oma territooriumilt välja tõrjuda.

1657. aastal suri väljapaistev riigitegelane ja andekas väejuht Bogdan Hmelnitski. Rzecz Pospolita poolehoidjate kaastegevusel määrati Ukraina hetmaniks poola salaagent šlahtits Ivan Võgovski. Toetatuna Poola kuninga ja Krimmi khaani poolt, tegi see äraandja katset Ukrainat Venemaa küljest ära kiskuda ja muuta ta uuesti šlahtitsite Poola kolooniaks. Reetmisele Võgovski poolt vastas ukraina rahvas uue ülestõusuga Bogdan Hmelnitski ustava võitluskaaslase Ivan Boguni ja Zaporõže Setši laagri atamani Ivan Sirko juhtimisel. Võttes arvesse Ukrainas valitseva olukorra keerukust, sõlmis Vene valit-

Venemaa sõjad XVII sajandil Ukraina ja Valgevenemaa vabastamiseks.

sus Rootsiga vaherahu ja saatis oma väed appi ukraina rahvale. Vögovski kukutati ja ta põgenes Poolasse.

Ent ikkagi ei loobunud Poola valitsus oma vallutusplaanidest Ukraina suhtes. Ta lõpetas sõja Rootsiga ja, taganud endale Krimmi khaani toetuse, haaras uuesti Paremkalda Ukraina. Seejärel tungisid poola šlahtitšite väed Vasakkalda Ukraina territooriumile, kuid said Novgorod-Severski ja Gluhhovo all lüüa.

1667. aastal otsustas pikast sõjast kurnatud Rzecz Pospolita sõlmida Venemaaga vaherahu, mis sõlmitigi Andrussovo külas Smolenski lähedal tähtajaga kolmteist ja pool aastat. Vaherahu järgi kinnitati Venemaa õigust Smolenskile ja selle ümbruskonnale ning Severskimaale koos Tšernigoviga. Poola valitsus tunnustas samuti Vasakkalda Ukraina taasühinemist Venemaaga ja jättis viimasele kaheks aastaks Kiievi.

Andrussovo vaherahu katkestas türklaste kallaletung Paremkalda Ukrainale. 1672. aasta suvel purustati Podoolias Poola väed. Poola valitsus sõlmis Türgiga lepingu, kohustudes maksma sultanile andamit. Suurem osa Paremkalda Ukrainast sattus türgi feodaalide ja nende käsilaste võimu alla. Seejärel püüdsid türgi ja Krimmi feodaalid vallutada ka Vasakkalda Ukrainat. 1677. aastal hakkas 100-tuhandeline türgi-tatari sõjavägi liikuma Kiievi suunas. Kuid Vene sõjavägi koos Ukraina kasakapolkudega peatas vallutajad Tšigirini juures ning andis neile seejärel purustava hoobi. Järgneval aastal tungis Ukrainasse 200-tuhandeline türgi-tatari armee, kes vallutas ja hävitas Tšigirini. Kuid ka seekord oli ta sunnitud taganema Vene sõjaväe ja ukraina kasakate ühiste löökide all.

Vene ja ukraina rahva ühendatud jõudude kangelaslik võitlus Türgi ja Krimmi vallutusretke vastu lõppes 1681. aastal Bahtšissarai rahu sõlmimisega, mille järgi sultani valitsus loobus pretensioonidest Vasakkalda Ukrainale ja Kiievile ning kohustus edaspidi mitte abistama Venemaa vaenlasi. Bahtšissarai rahu kindlustas Venemaa rahvusvahelist seisundit.

Türgi ja Krimmi uue vallutusretke ähvardusel kirjutas šlahtitšite Poola 1686. aastal alla lepingule «igavese sõpruse» kohta Venemaaga. See leping kinnitas Vene riigi õigust Vasakkalda Ukrainale ja andis talle lõplikult Kiievi ja Zaporožje.

Nii kaitsesid vene ja ukraina rahvas pikaajalises võitluses Perejaslavi raada ajaloolist otsust Ukraina Venemaaga taasühinemise kohta.

Ukraina Venemaaga taasühinemise tähtsus. Ukraina Venemaaga taasühinemine lahendas ainult ühe ukraina rahva 1648.—1654. aasta vabadussõja ülesande. Selle sõja kestel pidas talurahvas kehvikkasakkonna ja linnade alamkihi toetusel võitlust ka feodaal-pärisorjusliku ekspluateerimise hävitamise eest Ukrainas. See ülesanne jäi lahendamata. Bogdan Hmelnitski ise andis ukraina kasakate ülemkihile, šlahtale ja kloostritele hulga u n i

versaale (kinkekirju), nõudes talupoegadelt feodaalkoormiste täitmist. Pärast vabadussõda hakkas Ukrainas tsaarivalitsuse aktiivsel toetusel uuesti kindlustuma pärisorjus.

Ent hoolimata sellest, et Venemaad valitsesid tol ajal tsaar ja mõisnikud, oli Ukraina taasühinemisel Venemaaga suur progressiivne tähtsus kahe vennaliku slaavi rahva edasisele majanduslikule, poliitilisele ja kultuurilisele arenemisele.

Kahe rahva taasühinemise tulemusena tugevnesid nende jõud võitluseks võõramaiste vallutajate vastu, kes kippusid Ukraina ja Vene maadele. Võitluses ühiste vaenlaste vastu arenes ja tugevnes ukraina ja vene rahva väeramatu sõprus. Nende rahvaste ühinemine ühtsesse Vene riiki lähendas neid, andis tõuke nende majanduselu ja loovate jõudude arenemisele, tugevdas nende kultuurilist koostööd. Sidudes jäädavalt oma saatuse vennaliku vene rahvaga, päästis ukraina rahvas sellega enese võõramaisest orjusest ja kindlustas endale võimaluse rahvuslikuks arenemiseks.

Ukraina taasühinemisel Venemaaga oli suur rahvusvaheline tähtsus. See andis hoobi šlahtitšite Poola ja Türgi sultaniriigi agressiivsetele taotlustele ning oli pöördepunktiks ukraina rahva ajaloos. Ühtlasi aitas Ukraina Venemaaga taasühinemine kaasa Vene riigi tugevnemisele ja tema rahvusvahelise autoriteedi kasvule.

XIV peatükk

VENEMAA RAHVAD XVII SAJANDI TEISEL POOLEL. 1667.—1671. AASTA TALURAHVASÕDA VENEMAAL

§ 46. IDA-SIBERI ÜHENDAMINE VENEMAAGA.

Ida-Siberi rahvad XVII sajandil. Ukraina taasühinemine Venemaaga laiendas tunduvalt Vene riigi piire läänes. Suuresti laienesid Venemaa piirid XVII sajandil ka idas Ida-Siberi liitmisega.

Ida-Siberi tohtuid avarusi asustasid mitmesugused hõimud ja rahvad — tšuktšid, evengid¹, burjaadid, jakuudid, dauurid ja teised. Nende hõimude ühiskondliku ja kultuurilise arenemise tase oli väga erinev.

Tšuktšidel ja teistel Siberi kirdeosas elavail rahvail oli veel valitsev ürgkogukondlik kord. Siin ei tundnud inimesed enne venelaste tulekut rauda ja valmistasid tööriistu kivist ja luust. Evenkidel, kes elasid Jenissei jõest ida pool, oli ürgkogukondlik kord juba lagunemas. Jakuutidel, burjaatidel ja dauuridel hakkasid kujunema feodaalsuhted. Amuuri kaldail elavatele dauuridele avaldas teatavat mõju hiina kultuur. Dauurid olid paikse eluviisiga ning tegelesid põlluharimise ja karjakasvatusega, neil olid kindlustatud linnad. Enamik Ida-Siberi hõimudest tegeles peamiselt karjakasvatuse, jahinduse ja kalandusega.

¹ Varem nimetati evenke tunguusideks.

Ida-Siber oli väga hõredalt asustatud. Kuid sellest hoolimata toimusid üksikute hõimude vahel sageli sõjalised kokkupõrked. Hõimudevahelisest vaenust lõhestatud elanikud ei olnud tihti võimalised endid kaitsma naabrite rüüste- ja röövretkede eest. Seetõttu tekkis osal elanikel tahe vabatahtlikult astuda Vene riigi koosseisu, kelles nad nägid jõudu, mis on suuteline neid kaitsma naabrite eest.

Burjaadid. (XVII sajandi gravüüri järgi.)

madele, eriti sooblitele. Karusloomade jahil tungisid töõndusimesed, hoolimata kõigist ohtudest ja raskustest, Siberi kõige kaugematesse paikadesse. Mõnikord jõudsid nad kasakaist ja teenistuslastest ette.

1630-ndate aastate lõpul jõudsid vene teenistuslased välja Ohhoota mereni. Ohhoota mere kaldale ehitasid venelased Ohhotski ja mitu teist ostrogi, see tähendab kindlustatud ja püsttaraga ümbritsetud linnakest.

1648. aastal varustas rühm kaupmehi ja töõndusinimesi mereekspeditsiooni, mis sõitis välja Kolõma jõe suudmest ja pidi kindlaks tegema, kus Põhja-Jäämeres elavad merilõvid, kellelt saadi väärtuslikku «kalaluud» (merilõvi kihvu). Osa ekspeditsioonist Semjon Dežnevi juhtimisel sõitis merd mööda ümber Tšuktši poolsaare ja läbis esimesena maailmas Aasia ja Ameerika vahel asuva Beringi väina, avastades meretee Põhja-Jäämerest Vaiksesse ookeani. Vene meresõitjate selle kangelasteo mälestuseks nimetatakse Aasia kõige kirdepoolsemat neeme Dežnevi neemeks.

1649. aastal, kui vapper kasakas Semjon Dežnev lõpetas oma retke Tšuktši poolsaarele, asus salk vene «jahimehi» eesotsas Jerofei Habaroviga sõjakäigule Amuurimaa vallutamiseks. Teenistuslaste salgaga, kes oli Jakuutia vojevoodi abiga hästi relvastatud, jõudis Habarov Amuuri jõeni ja asutas siin kindlustatud Albazini linnakese. Siit sooritas ta kolme

Venelaste edasiliikumine Vaikse ookeani suunas. Kohtamata oma teel tõsisemat vastupanu, liikusid vene kasakate ja teenistuslaste väiksearvulised salgad kiiresti ida poole, Vaikse ookeani suunas. Nad makustasid kohalikke elanikke jaksakiga ja allutasid nad seega «tsaari käele».

Koos nendega liikusid ida poole, tundmatutele maadele vene talupojad ja töõndusimesed, kes pidasid jahti karusloomadele.

aasta vältel rüüsteretki dauuride asulatesse ja kogus neilt andamit.

Siberi Venemaaga ühendamise tähtsus. XVII sajandi lõpuks kuulus peaaegu kogu Siber Vene riigi koosseisu. Siberi territoorium ületas mitmekordselt Euroopa territooriumi. Siberis elavad rahvad — tatarlased, hakassid, oiroodid, burjaatmongolid, evengid, jakuudid ja teised — maksid Vene tsaarile andamit. Nad said kahekordse rõhumise alla: kohalike feodaalide ja tsaari administratsiooni rõhumise alla.

Mööda kogu Siberit ehitati väikesed puukindlused, kus asusid vojevoodid koos Vene vägede. Kindlustest käisid vojevoodid kohalikelt elanikelt andamit kogumas. Andamit võeti enamasti karusnahkades. Peale andamit pidi kohalik elanikkond kandma veel teisi kohustusi. Neist kõige raskem oli küüdikohustus.

Tsaarivalitsuse koloniaalpoliitika, eriti aga vojevoodide ja teenistustlaste kuritarvitused andamit kogumisel, põhjustas kohalike elanike hulgas ülestõuse. Kuid vojevoodid kogusid sõjaväe ja õiendasid ülestõusnutega julmalt arveid.

Põliselanike väljaastumisi feodaalide ja kaupmeeste vastu toetasid Venemaalt ümberasunud talupojad. Selleks et varustada viljaga Siberis elavaid teenistustlasi, kaupmehi ja töndusinimesi, saatis tsaarivalitsus siia sundkorras vene põlluharijaid. Hingemaa kasutamise õiguse eest olid need põlluharijad kohustatud üles harima teatava hulga maad «tsaari jaoks» või maksma tsaarivõimudele obrokit viljaga.

Vene töörahvas tõi Siberisse kaasa oma põlluharimiskultuuri. Vene talupoegadelt õppisid Siberi rahvad põlluharimist ja koduloomade kasvatamist. Paljud Siberi rahvad nägid esimest korda adra ja vankri ette rakendatud hobust ning laudadest tehtud ja purjedega varustatud paati. Siberi põliselanikud tutvusid kalapüüginoodaga ja pottsepakedraga savinõude valmistamiseks. Nad võtsid venelastelt üle tulirelvad ja oskuse ehitada sooje puumaju. Venelaste ilmumisega Siberisse hakkas seal arenema põlluharimine ja paranes karjakasvatus, hakati kasutama loodusvarasid — rauamaaki, soolalademeid jne.

Siberi rahvaste lülitamine Vene riigi koosseisu tõi neid väljeraldatuselt ja sajanditepikkusest tardumusest, avas neile võimaluse saada osa vene rahva eesrindlikust kultuurist ning kaitses neid naaberfeodaalide röövretkede eest.

Vene töndusinimesed Siberis. (XVII sajandi gravüüri järgi.)

§ 47. TALURAHVASÕDA VENEMAAL STEPAN RAZINI JUHTIMISEL.

Teise talurahvasõja põhjused. Vene riigi ajalugu XVII sajandil erineb eelnevatest perioodidest töötava rahva klassivõitluse järsu teravnemise poolest rõhujate vastu. Peaaegu vahetpidamata puhkesid kord maa ühes, kord teises ääres rahva väljaastumised. Klassivõitluse teravnemise põhjuseks oli ennekõike feodaal-pärisorjusliku majanduse edasiarenemine ja feodaalide kõrvale uute ekspluataatorite — kaupmeeste tekkimine. Kuid töörahva, eriti talupoegade peamiseks ekspluateerijaks olid feodaalid. Pärast seda kui pärisorjaseisund sai «Maakogu Seadustiku» põhjal 1649. aastal päritavaks, muutus pärisorjuslik rõhumine tunduvalt rängemaks. Selle rõhumise all kannatasid nii vene talurahvas kui ka paljude Venemaa koosseisu kuuluvate mittevene rahvaste talupojad.

Ajal, mil Venemaa pidas kurnavaid sõdu Ukraina ja Valgevenemaa vabastamise eest, pidi elanikkond kõikjal maksma iga-suguseid lisamakse. Ta pidi andma maakaitseväelasi, varustama neid toiduainetega, täitma rasket küüdikohustust.

Et katta kulutusi sõjaväe ülalpidamiseks, laskis valitsus välja suurel hulgal vaskraha, sundides elanikkonda seda vastu võtma hõberaha väärtuses. Vaskraha hind langes, toiduained aga muutusid kallimaks. Samal ajal muutus maksukoorem veelgi raske-maks, sest valitsus hakkas sisse nõudma eelmiste aastate maksu-võlgu.

Pärisorjusliku rõhumise tugevnemisele vastasid talupojad massilise ärajooksimisega.

Ärajooksimisega kaasnes sageli mõisate rüüstamine. Talupojad põgenesid Ukrainasse, Doni ja Volga äärde, Volgamaa hõredalt asustatud aladele, Uraalimaale ja Siberisse. Kuid ka siin muutus elanike põhimassi elu halvemaks.

Pärisorjusliku rõhumise tugevnemine valmistas ette pinnast uuteks stiihilisteks rahvaülestõusudeks Venemaal.

1662. aastal toimus Moskvas suur rahvaülestõus. Ülestõusnud esitasid tsaar Aleksei Mihhailovitšile nõudmise kergendada makse ja anda välja rahvast eriti julmalt rõhuvad bojaarid «hukkami-seks». Tsaar lubas asja uurida, kuid ei pidanud lubadust ja surus ülestõusu karmilt maha.

1666. aastal puhkes ülestõus Doni ülemjooksul, kuhu oli kogu-nenud palju ärajooksnud talupoegi ja kehvikkasakaid. Ataman Vassili Ussi juhtimisel liikusid kasakad Slobodaa-Ukrai-nasse ja Vene riigi lõunapoolseisse, stepiga piirnevaisse maakon-dadesse. Teel ühines kasakatega pärisorjuslikke talupoegi. Ärevus haaras mitte ainult kohalikke aadlikke, vaid ka valitsust. Valitsus hakkas Tuulasse vägesid koondama, kuid kasakad pöördusid enne Tuulat tagasi Doni äärde.

Talurahvasõja algus ja käik. 1667. aastal asus Doni kehvik-
kasakate ja ärajooksnud talupoegade etteotsa ataman Stépan
Timofejevitsš Razin. Kaasaegsete kirjelduste järgi oli
ta suure tahtejõuga, vapper, otsustav ja mehine mees. Ta oli
tugeva kehaehitusega, vastupidav ja karastatud ning tundis hästi
sõjaasjandust.

1667. aasta mais läks Stepan Razin oma salgaga Donilt Vol-
gale. Volgal vallutas tema salk tsaari, kaupmeeste ja patriarhi
laevadest koosneva karavani, mis oli teel Kaspia mere poole. Teel
Astrahani purustas Razin tema vastu saadetud tsaari streletsid.
Möödudes Astrahanist, pöördus salk itta, läks siis üles mööda
Jaiki (Uraali) jõge ja vallutas kindlustatud Jaiki linnakese. Siin
täiendas salk oma relvatagavarasid ja talvitas. 1668. aasta keva-
del laskus ta jälle laevadel Kaspia merele ja võttis suuna Aser-
baidžaani rannikule.

Aegamööda jõudsid razinlased Kaspia mere lõunakaldale ja
hakkasid ähvardama Iraani linnu. Šahh saatis Razini vastu ligi
30 sõjalaeva. Lahingus razinlaste vastu enamik neist uputati.

1669. aastal pöördus Razin oma salgaga Donile tagasi. Kuul-
dused kehvikkasakate julgest atamanist levisid kaugele üle Doni-
maa piiride. Suurem osa Doni kasakatest asus tema poolele.

1670. aasta kevadel ilmus Razin uute kehvikkasakate salka-
vahulkade pärisorjusevastaseks liikumiseks. Igalt poolt tulid
Razini juurde kasakad, talupojad, holopid, «töoinimesed», kes
töötasid sadamates ja kalapüügil, ja lõpuks igasugused «hulku-
vad inimesed», kes rändasid
tööd otsides mööda maad. Üles-
tõusnute sõjaväe põhijõuks olid
talupojad.

Ülestõusnud olid halvasti
relvastatud. Paljudel neist pol-
nud muud kui kirved ja odad.
Kuid streletsid, kes moodusta-
sid linnade garnisonid, ei taht-
nud võidelda ülestõusnud rah-
vavastu. Ülestõusnutele tundsid
kaasa ka linnade alamkihid.
See andis ülestõusnutele või-
maluse kergesti vallutada Tsa-
ritsõni linn (praegune Volgo-
grad), saada siin enda kätte
suured relvatagavarad ja piira-
ta siis ümber Astrahan.

Astrahan oli ümbritsetud kõrge
tornidega varustatud kivimüüri-
ga. Müüridel oli palju suurtükke. Voje-

Stepan Razin. (XVII sajandi gra-
vüüri järgi.)

voodid ja aadlikud valmistusid hoolikalt selle kindluse kaitsmiseks. Anti käsk piirajaid mitte ainult tulistada, vaid kallata neile kaela keeva vett ja tulist tõrva.

Hakkas juba pimenema, kui kõlas hädakell: kasakad olid asunud tormijooksule. Linnamüüridel hakkasid mürisema suurtükid. Relvastatud aadlikud ruttasid sinna, kust kostis piirajate kisa. Kuid samal ajal lähenesid kasakad märkamatu kindlusele teisest küljest, ajasid püsti redelid ja hakkasid müüridele ronima. «Ronige, vennad, juba ammu ootame teid,» ütlesid kasakatele neid linnamüüridel ootavad linnakehvikud.

Talupojad ajavad munki ära. (XVII sajandi miniatuurilt.)

Hommiuks oli Astrahan vallutatud. Hirmunud vojevood peitis end kellatorni. Ta leiti siit üles ja visati alla. Tapeti ka teisi tsaariametnikke. Ülestõusnud määrasid Astrahanis kasakate hulgast oma valitsejad eesotsas Vassili Ussi ja Fjodor Seludjakiga — Razini lähima abilisega.

Astrahanist suundus Razin mööda Volgat ülespoole. Kõikjal läksid possaadielanikud ja lihtstreletsid tema poolele üle ja avasid talle linnavärad. Ülestõusnud vallutasid linnu, õiendasid arveid tsaari vojevoodidega ja aadlikega ning põletasid pärisorjuse kohta käivaid dokumente.

Razini saadikud käisid mööda külasid ja levitasid salaja «meelitavaid kirju». Nendes pöördus Razin töörahva poole üleskutsega tõusta üles ja hävitada «ilmalikke vereimejaid» — bojaare, aadlikke, kaupmehi, prikaaside djakke, ühe sõnaga kõiki, kes rahvast rõhusid ja ekspluateerisid. Samal ajal rõhutas ta mitmel korral, et tegutseb «suure valitseja käsu põhjal», tema, valitseja kaitsmiseks «bojaaride-äraandjate» vastu.

Nagu enamik talupoegi, ei mõistnud ülestõusnute juht Razin, et isaarivõim kaitseb sedasama feodaal-pärisorjuslikku korda, mille vastu ülestõusnud võitlesid.

§ 48. VOLGAMAA JA UKRAINA RAHVASTE ÜLESTÕUS. RAZINI TALURAHVASÕJA LUUASAAMINE.

Volgamaa ja Ukraina rahvaste ülestõus. Koos vene rahvaga tõusid võitluseks pärisorjusliku ikke vastu ka teised rahvad.

Sedamööda kuidas Razini salgad mööda Volgat ülespoole liikusid, laienes vene talupoegade ja Volgamaa rahvaste — tšuvašside, tatarlaste, mordvalaste, maride (tšeremisside) ülestõus. Viha vene ja kohalike feodaalide vastu liitis nende rahvaste töötavad hulgad üheks pereks vene talurahvaga.

Juba enne Volgamaa rahvaste massilise ülestõusu algust valgus Razini salkadesse palju Zaporozje kasakaid. Razin kutsus ukrainlasi üles nendega üheskoos «ilmalike vereimejate» vastu välja astuma, «et meie kõik ei peaks lõpuks nende, äraandjate läbi hukkuma».

1670. aasta augustis tungis mitu salka, kus oli palju ukrainlasi, Stepan Razini käsul Slobodaa-Ukrainasse. Siin oodati Razinit juba ammu, lootes tema abiga vabaneda kasakavanemate ja tsaari vojevoodide rõhumise alt. Razini salkade lähenemine oli ülestõusu signaaliks. Ülestõus möllas siin terve 1670. aasta sügise. Liikumist Doni ülemjooksul juhtis Stepan Razini vend Frol.

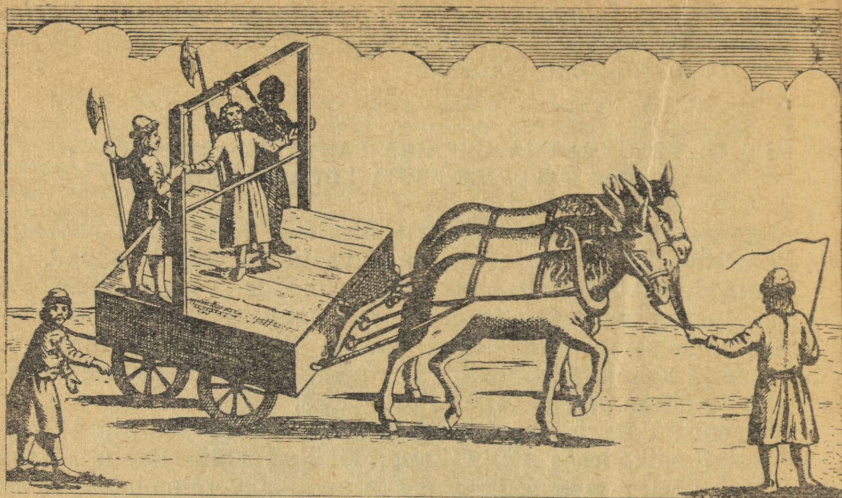
Samal ajal tõusis üles Tambovi, Voroneži, Pensa, Simbirski, Kaasani ja Nižni Novgorodi maakonna ning Unža ja Velluuga talurahvas. Ülestõusnud vallutasid Saranski ja Pensa ning ähvardasid Rjazanit. Talurahvaülestõusude laine liikus Moskva üha lähemale.

Kasakate, talupoegade ja rõhutud rahvaste ülestõus tekitas valitsuses erakordset ärevust. Tsaar kogus suure aadlisõjaväe. Koos sellega saatis ta ülestõusnute vastu streletsid ning hästi väljaõpetatud ja relvastatud uue korraga polgud.

Kirik aitas aktiivselt tsaaril ülestõusnute vastu võidelda. Razin kuulutati «vargaks ja jumalasalgajaks». Patriarh heitis tema ja kõik tema mõttekaaslased kirikust välja ja pani nad «kirikuvande» alla, mida igal pool väljakutel ja kirikutes avalikult kuulutati.

Talurahvaülestõusu purustamine. 1670. aasta oktoobri algul toimus Simbirski juures otsustav lahing Razini salkade ja sinna jõudnud tsaarivägede vahel.

Kasakad ja talupojad võitlesid ennenähtamatu kangelaslikkusega. Razin viibis seal, kus lahing oli kõige ägedam. Tema pea oli mõõgahoobist lõhestatud ja jalg kuuliga läbi lastud, kuid ta jätkas võitlust. Ent ülestõusnute kangelaslikkus ei päästnud neid

Stepan Razinit viiakse hukkamisele. Vankri külge on seotud tema vend Frol.
(XVII sajandi gravüüri järgi.)

lүүasaamisest. Talupoegade sõjavägi oli halvasti relvastatud. Ta ei suutnud vastu panna arvukale, hästi relvastatud ja organiseeritud tsaarisõjaväele. Järele jäi ainult väike salk, kes viis oma raskesti haavatud atamani Donile.

Razin lootis Donil koguda uued jõud, kuid jõukad kasakad võtsid ta kinni ja andsid koos venna Froliga tsaarile välja.

Moskvas piinati Razinit ja tema venda kõige hirksamal kombel: neil väänati välja käed ja riputati siis väljaväänatud käsi pidi üles; neid pandi tuliste süte peale; neil tõmmati tulise rauaga üle keha jne.

Kuid mehine rahvakangelane ei tahtnud, et timukad saaksid tema piinadest rõõmu tunda: ta ei lasknud kuuldavale ainustki oiet.

Tsaar Aleksei Mihhailovitš andis käsu «karistada Razinit kõige halvema surmaga». Timukas raius tal maha algul käed ja jalad ning siis alles pea.

Stepan Razini hukkamise ajal jätkasid tema mõttekaaslased veel võitlust tsaarivägedega. Vene, ukraina, tatari, mordva, tšuvaši, mari, udmurdi ja baškiiri talupojad, hoolimata rahvusliku ja usulise kuuluvuse erinevustest, leidsid ühise keele võitluses ekspluataatorite-feodaalide vastu. Samuti astusid erinevatesse rahvastesse kuuluvad feodaalid üheskoos võitlusesse ülestõusnud talupoegade vastu.

Ukraina kasakavanemad surusid ülestõusu maha Slobodaa-Ukrainas. Vene feodaalid lämmatasid ülestõusud Tambovi ja

Voroneži piirkonnas ning Volgamaal. Ebainimlike piinamiste ja massiliste hukkamistega tahtsid tsaari vojevoodid talupoegi hirmutada.

Tsaarivägede karistustegevust kergendas see, et talupoegadel ei olnud ühtset tegevusplaani. Neil polnud ka selget ettekujutust ülestõusu eesmärkidest. Nad võitlesid mõisnike ja vojevoodide vastu, kuid uskusid veel «heasse» tsaarisse. Talupoegade salgad tegutsesid stiihiliselt ja eraldatult. See võimaldas tsaarivägedel ühe ülestõusu teise järel maha suruda.

Volga alamjooksul, kus viibisid kõige aktiivsemad Razini võitluskaaslased, tema atamanid Vassili Uss ja Fjodor Seludjak, pidasid ülestõusnud kõige kauem vastu. 1671. aasta juulis võttis Fjodor Seludjak Astrahanist ette isegi uue sõjakäigu mööda Volgat ülespoole. Ta jõudis kuni Simbirskini, kuid sai lüüa ja pöördus Astrahani tagasi. Sama aasta augustis piiras suur tsaarisõjavägi Astrahani ümber.

Hoolimata jõudude ebavõrdsusest kaitsesid ülestõusnud linna visalt. Alles 1672. aasta novembri lõpus vallutasid tsaariväed Astrahani. Seludjak hukati.

Ülestõusu ajalooline tähtsus. Pärast Ivan Bolotnikovi juhtimisel toimunud talurahvasõda oli Stepan Razini ülestõus kõige suuremaks rahvaliidumiseks feodaalse rõhumise vastu. Ta haaras tohutu suure territooriumi ja ühendas ühiseks võitluseks ekspiaatatorite vastu paljud Venemaa rahvad.

Selle liikumise käigus ilmnis selgesti vene rahva juhtiv osa Venemaa rahvaste vabadusvõitluses feodaal-pärisorjusliku korra vastu.

Razini ülestõusu ajalooline tähtsus seisis selles, et ta tugevdas meie maal elavate erinevate rahvaste rõhutud klasside ühise võitluse traditsioone. Ta kasvatas rahvahulkade klassiteadvust. Kuigi õigeusklik vaimulikkond pani Razini kirikuvande alla, meenutas rahvas kuulsat atamani armastuse, austuse ja uhkusega.

V. I. Lenin märkis, et Razin kujutab «... üht mässulise talurahva esindajat,» kes andis «... oma elu võitluses vabaduse eest¹».

Hoolimata lüüasaamisest oli Razini ülestõusul progressiivne tähtsus, kuna ta kõigutas feodaal-pärisorjuslikku korda ja kiirendas seega meie maa ajaloolist arenemist.

¹ V. I. Lenin, Teosed, 29. kd., lk. 304.

VEENE KULTUURI ARENEMINE XVII SAJANDIL JA SELLE TÄHTSUS

§ 49. SUULINE RAHVALOOMING, HARIDUS, KIRJANDUS JA KUNST XVII SAJANDIL.

Suuline rahvalooming. Vabadusvõitlus feodaalse rõhumise ja võõramaiste vallutajate vastu jättis sügava jälje rahvaloomingusse. XVII sajandil tekkis suurel arvul väikesi satiirilisi jutustusi, kus naerdi välja isemeelseid bojaare, aadlikest kelme, altkäemaksu võtvaid alamdjakke, omakasupüüdlikke kohtunikke ja joodikuid pappe.

Rändavad rahvalaulikud, -muusikud ja komöödiandid mängisid linnaväljakutel väikesi stseenikesi, mis karikeerisid valitseva klassi esindajaid ja rahva arветеõendamist nendega. Palverändurid ja pimedad rändlaulikud koostasid lugusid ja laule, mis ülistasid rahva hulgast esilekerkinud võitlejaid kodumaa sõltumatuse ja töörahva vabaduse eest.

Eriti eredalt peegeldus rahvajuttudes ja -lauludes Razini kuju. Rahvalooming on läbi imunud protestist feodaalide püüete vastu mustata Razini talurahvasõda. Ühes laulus kõneldakse Razinist niimoodi:

«Vargad ega röövliid pole me,
Razini töömehed oleme.»

Rahva hulgas ei tahetud kaua uskuda, et Razin on surnud. Raugad jutustasid, et Razin ainult varjab ennast: tuleb aeg ja ta ilmub jälle Volgale, kutsub jälle üles kehvikkasakaid ja -talupoegi, et minna võitlusse bojaaride ja aadlike vastu...

Laule Razinist lauldi kogu Venemaal ja nad kasvasid rahvast ekspluataatorite vihkamise vaimus, rahva huvide kangelaslike kaitsjate armastamise ja austamise vaimus.

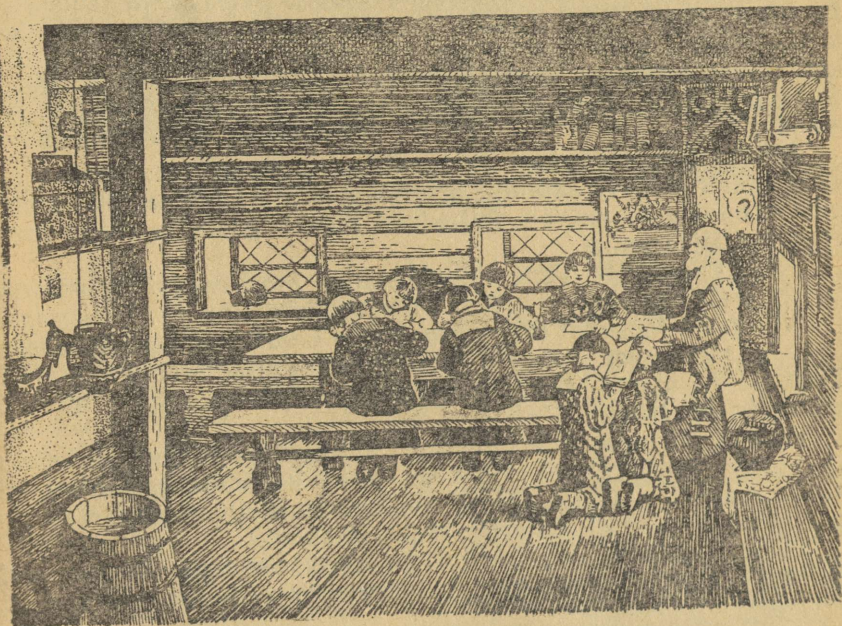
Rahvaloomingu feodalismivastane iseloom kutsus valitseva klassi hulgas esile ärevuse. Kirik keelas rahvamuusika ja tänavatendused. Patriarh Nikon isegi käskis kokku korjata ja ära põletada rahvapillid. Valitsus mitte ainult ei käskinud hävitada rahvapille, vaid ka peksta keppidega skomorohhe endid.

Ent ei kirik ega valitsus suutnud takistada rahvaloomingu arenemist. Rahvas jätkas muinasjuttude, kõnekäändude ja naljade loomist, mis olid läbi imunud rahvahulkade protesti vaimust feodaalse rõhumise vastu.

Haridus ja kirjandus. XVII sajandil tehakse esimesi tõsisemaid katseid koolihariduse organiseerimiseks: koostatakse aabitsaid, antakse välja spetsiaalne grammatika kooli jaoks, ilmub aritmeetika õpik, vene keelde tõlgitakse teoseid pedagoogikaküsimuste

kohta. 1687. aastal avati Moskvas slaavi-kreeka-ladina kool, mis hiljem akadeemiaks ümber nimetati.

XVII sajandil teravnenud klassivastuolud põhjustasid satiirilise kirjanduse arenemist, mis oli tekkinud possaadikeskkonnas. Nendes teostes piitsutati XVII sajandi vene ühiskondliku elu tüüpilisi väärnähtusi: prikaaside ametnike ja kohtu müüdavust, vaimulike kõlvatut elu, Vene riigi teenistusse võetud välismaalaste omakasupüüdlikkust ja sageli ka vähiklikkust.

Algkool Moskva-Venemaal. (B. M. Kustodijevi maali järgi.)

Muutus ka kirjanduse iseloom. Varemalt olid ülekaalus teosed usuküsimuste kohta, nüüd aga omandab kirjandus ilmaliku iseloomu.

XVII sajandi lõppu kuulub Venemaal Moskva õueteatri tekkimine.

Teadus ja tehnika. Sajanditepikkune tatari-mongoli ike, feodaalne rõhumine ja raske võitlus välismaiste vallutajate vastu pidurdasid teaduse ja tehnika arenemist Venemaal. Hoolimata Venemaa tunduvast mahajäämisest Lääne-Euroopast, oli venelastel teaduse ja tehnika alal olulisi saavutusi.

Vajadus kaitsta maad arvukate vaenlaste vastu põhjustas vene sõjatehnika arenemise. Tulirelvi, mis ilmusid Venemaale juba XIV sajandil, täiustati pidevalt vene meistrite poolt. Juba XVI—

XVII sajandil oskasid vene meistrid valada suuri piiramissuur-
tükke.

Venelased saavutasid suurt edu uute territooriumide kasutu-
selevõtmisel. Nad uurisid suuri maa-alasid Volga taga ja Siberis
ning viisid põlluharimise ja käsitöö kaugele põhja ja kirdesse.
Siberi ja Kaug-Ida ürgsesse taigasse rajati linnad. Vene rändurid
kogusid huvitavaid andmeid Ida-Siberi, tema looduse ja elanike
kohta.

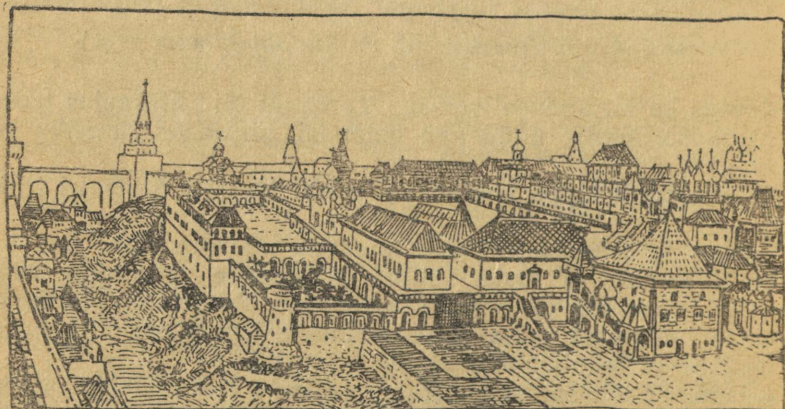
Vene geograafilised avastused Siberis olid suure tähtsusega
Euroopa teadusele. Kasakate teateid uutest maadest ja Siberi
kohta käivaid vene kaarte kasutati mitte ainult Venemaal, vaid
ka Lääne-Euroopas. Venelased tutvustasid esimestena maailmale
Põhja-Aasiat — kuni selle ajani täiesti tundmatut tohutu suurt
maad.

Arhitektuur, skulptuur ja maalikunst. Suuri edusamme tegid
vene meistrid XVII sajandil arhitektuuri alal. Arhitektuuri arene-
mist soodustasid suured ehitustööd pärast poola ja rootsi inter-
ventide väljaajamist.

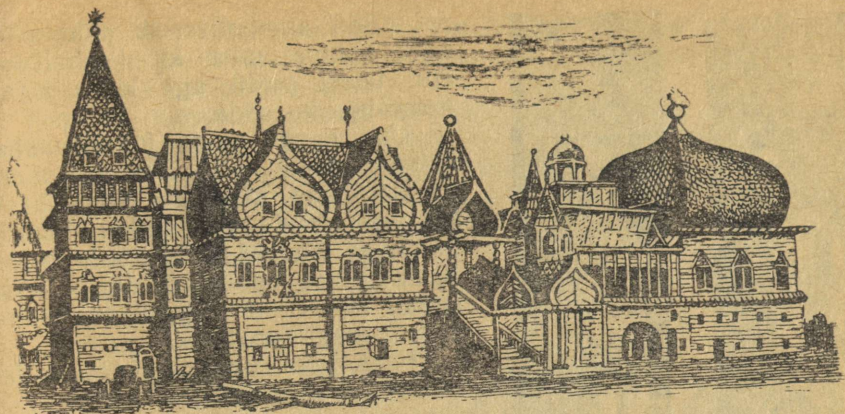
Paljurahvuselise Vene riigi pealinn Moskva ehitati peaaegu
uuesti ja ta sai jälle suureks, rahvarohkeks linnaks. Välismaala-
sed võrdlesid Moskvat kõige suuremate Lääne-Euroopa linnadega.
Aegade rohelusest paistsid maaliliselt välja arvukad kirikud,
kloostrid ja majad. Oma suurepärasuse ja ilu poolest oli eriti
tähelepanev Kreml.

Vene XVII sajandi arhitektuuri suurepäraseid mälestusmärke
on loodud mitte ainult Moskvas, vaid ka väljaspool Moskvat.
Nende mälestusmärkide juures avaldub ilmekalt rahvapärase ehi-
tuskunsti mõju, eriti puuarhitektuuri osas.

XVII sajandi puuarhitektuuri näidiseks on tsaar Aleksei ajal
ehitatud loss linnalähedases Kolomenskoje külas. Seda peeti

Üldvaade Kremli lossiehitustele. (XVII sajand.)

XVII sajandist pärinev tsaari loss Kolomenskoje külas Moskva lähedal.
(XVII sajand.)

kaasaegsete poolt «kaheksandaks maailma imeks». Kolomenskoje loss paistis silma erakordse maalilisuse ja arhitektuurivormide mitmekesisusega. Ta kujutas endast õnnestunud katset kasutada suure ehituse juures rahvapärast stiili.

Rahvalooming ilmnis eredalt ka skulptuuris ja maalikunstis. Skulptorid läksid inimese tinglikult kujutamisel üle inimkeha reaalsele kujutamisele.

Samuti taotlesid kunstnikud tegelikkuse täpsemat edasiandmist. Portreede maalimisel püüdsid nad saavutada võimalikult suurt sarnasust originaaliga. Andekas Moskva kunstnik Simon Ušakov seadis eeskujuks peegli omadused, mis annab täpselt edasi tegeliku maailma. Niisama täpselt peab Ušakovi arvates peegeldama tegelikkust ka maalikunst.

Isegi siis, kui Ušakov võttis teemaks sümbolise tingliku süžee, oli tema poolt kujutatud realistliku iseloomuga. Niisugused on tema sümbolised pildid «Rahu» ja «Sõda». Esime-

Vene XVII sajandi skulptuuri näidis.

Simon Ušakovi pilt «Rahu» (vasakul) ja «Sõda» (paremal).

navale võitlusele võõramaiste vallutajatega, vaid laiendas oma piire kuni Vaikse ookeanini. See tõstis tema autoriteeti slaavi rahvaste silmis. Moskva — Vene riigi pealinn — sai poliitiliseks ja kultuuriliseks keskuseks, mille poole olid pööranud slaavi patriootide pilgud.

XVII sajandil avaldas Venemaa tohutu suurt progressiivset mõju ukraina ja valgevene rahva vabadusvõitluse käigule. Samuti kasvas vene kultuuri mõju ukraina ja valgevene kultuurile. Teisest küljest avaldas tutvumine ukraina ja valgevene kultuuriga viljastavat mõju vene kultuuri arenemisele.

XVII sajandil sai hariduse, teaduse ja kirjanduse keskuseks Ukrainas Kievevi kolleegium. Sinna olid koondunud Ukraina parimad pedagoogilised ja kultuurilised jõud. Siin loodi XVII sajandi 70-ndail aastail oma aja kohta väljapaistev ajalooline töö «Sünopsis» — lühiülevaade Vene ajaloo kohta, mida läbis mõte, et vene ja ukraina rahval on ühine ajalooline saatus.

sel pildil sümboliseerib palmioksa käes hoidva naise kuju rahulikkude elu, teisel pildil aga karm sõjamehekuju — sõda.

Uue suuna vastu maalikunstis astusid otsustavalt välja kõrgemad kirikuvõimud. Patriarh Nikon käskis kõrvaldada realistlikus laadis maalitud ikoonid ja hävitada need. Kuid sellest hoolimata tõrjus uus suund üha enam välja vana, kesk-aegset maalikunsti.

Vaatamata Venemaa tundvale mahajäämisele Lääne-Euroopa eesrindlikest maadest, jätkus Vene kultuuri arenemine.

§ 50. VENEMAA KULTUURILISTE SIDEMETE TUGEVNEMINE TEISTE RAHVASTEGA.

Venemaa ja slaavi rahvad. XVII sajandi keskel olid ainult kaks slaavi riiki — Venemaa ja Poola — iseseisvad. Kõik teised slaavi riigid olid kaotanud oma iseseisvuse. Pärast XVII sajandil üleelatud vapustusi läks ka šlahtiitide Poola majandusliku ja poliitilise languse teed. Vene riik aga mitte ainult ei pidanud XVII sajandil vastu kur-

«Sünopsis» levis laialdaselt mitte ainult Ukrainas, vaid ka Venemaal, kus ta jäi peaaegu XVIII sajandi lõpuni peamiseks kooliõpikuks Vene ajaloo kohta.

Vene ja ukraina kultuuri vastastikune mõju ei avaldunud mitte ainult teaduse, vaid ka kunsti alal. Ukrainas töötasid vene arhitektid, valajad ja kiviraiujad. Samal ajal kutsuti Ukrainast Venemaale meistreid nikerdamise, klaasipuhumise jne. alal. Ukraina meistrid olid tuntud ka teistes maades oma oskuse poolest kujundada kunstiliselt raamatuid puusse ja vaske lõigatud gravüüridega.

Ukraina rahvakunst peegeldus kõige ilmekamalt eeposes. Ukraina rahva kuulsate poegade auks loodud duumad ja laulud levisid laialdaselt Ukrainas ja Venemaal. Nad kasvasid järgnevaid põlvkondi mineviku kangelaslike traditsioonide järgi ja teenisid ukraina ja vene rahva edasise vabadusvõitluse huvisid.

Venemaa ja Idamaade rahvad. XVII sajandil tugevnevad vene rahva kultuurisidemed Idamaade rahvastega. Vene eesrindliku kultuuri mõju algas kaua aega enne Taga-Kaukaasia ja Kesk-Aasia rahvaste lülitamist Vene riigi koosseisu. Nende rahvaste tutvumist vene kultuuriga valmistas ette majanduslike ja poliitiliste sidemete järkjärguline süvenemine Venemaaga. XVII sajandil pidasid Idamaade kaupmehed regulaarset kaubavahetust mitte ainult Vene riigi piiridel, vaid ka Moskovas endas. Vene kaupmehed omakorda ilmusid sagedamini kui enne Hiivasse, Buhhaarasse ja Taga-Kaukaasiasse. Seal tutvusid nad Kesk-Aasia ja Taga-Kaukaasia rahvaste kultuuri saavutustega.

Tihedad kaubanduslikud ja kultuurilised sidemed seati sisse ka Venemaa ja Armeenia vahel. Armeenia kaupmehed olid XVII sajandil Venemaal nii sagedasteks külalisteks, et teed Astrahanist põhja poole kuni Valge mereni nimetati sageli «Armeenia kaubateeks». 1659. aastal tõid armeenia kaupmehed tsaar Alekseile kingituseks trooni, mis oli kaunistatud 900 teemandi, 1200 safiiri ja 18000 rubiinhelmega. See troon, mida hakati nimetama «teemant-trooniks», on XVII sajandi armeenia kunsti silmapaistvaks näidiseks.

Vene rõivastus XVII sajandil: lihtne tütarlaps (vasakul), bojaaritar (paremal).

Kiievi kolleegiumi üliõpilased. (XVII sajandi gravüüri järgi.)

Üheaegselt kaubanduslike sidemete kasvuga tugevnesid ka Venemaa poliitilised sidemed Idamaadega. Lõpu tegemiseks alatistele kodusõdadele ja ohule agressiivsete naaberriikide poolt püüdsid Kesk-Aasia ja Taga-Kaukaasia rahvad läheneda vene rahvale, kes oli moodustanud tugeva tsentraliseeritud riigi.

Eriti visalt püüdis Venemaale läheneda gruusia rahvas, kelle olemasolu ähvardasid pärsia ja türgi feodaalid.

Suhted Moldaavia ja Baltimaade rahvastega. 1656. aastal esitas Moldaavia valitsus küsimuse üleminekust Venemaa alamlusse. Siiski jäi Moldaavia ühendamine Venemaaga lõpule viimata. Seda takistas ühiste piiride puudumine ja Venemaa pikaajaline sõda Rzecz Pospolitaga, Krimmi khaani ja Türgiga. Moldaavia jäi veel kauaks türgi feodaalide ikke alla. Siiski ei katkenud Moldaavia vennalikud sidemed Venemaa ja Ukrainaga. Moldaavia sai vene rahvalt suurt kultuurilist abi. Moskvast saadeti sinna raamatuid, mis hiljem tõlgiti moldaavia keelde. Moldaaviasse sõitsid Vene kunstnikud ja meistrid.

Arenesid ka suhted Moldaavia ja Ukraina vahel. Moldaavias loodi samuti slaavi-kreeka-ladina akadeemia. Moldaavia bojaarid ja linlased õppisid Lvovi vennaskonna koolis (Lääne-Ukrainas).

Poola ja rootsi feodaalide jõupingutustele vaatamata ei katkenud vene rahva kultuurilised sidemed Baltimaade rahvastega. Vene-Poola ja Vene-Rootsi sõja ajal XVII sajandil abistasid Baltimaade rahvad Vene vägesid. Liivimaa talupojad läksid üle «vene usku», püüdes sel viisil vabaneda saksa ja rootsi mõisnike võimu alt. Baltimaade kaudu toimus Venemaa kaubanduslik ja kultuuriline suhtlemine Põhja- ja Lääne-Euroopaga.

Kultuurisidemete tugevnemine Lääne-Euroopaga. XVII sajandil tugevnesid Venemaa kultuurisidemed Lääne-Euroopaga. Eesrindlikes Lääne-Euroopa maades, kus olid juba arenenud kapitalistlikud suhted, oli kultuur kõrgemal arengutasemel kui Venemaal. Erilist edu oli kultuur saavutanud Hollandis ja Inglismaal, kus kodanliku revolutsiooni võit oli puhastanud tee kapitalismi kiirele arenemisele.

XVII sajandil hakkasid eesrindlikud vene inimesed tundma rohkem huvi kui varem Lääne-Euroopa kultuurisaavutuste vastu.

Paljusid välismaisi sõjaasjanduse tundjaid, arste ja teisi eriteadlasi kutsuti teenistusse Venemaale. Moskvast tekkis terve linnaosa, kus elasid välismaalased. Hiljem hakati seda nimetama Saksa slobodaaks (tookord nimetati Venemaal sakslasteks kõiki protestante — hollandlasi, inglasi, šotlasi jt.).

Kõrgem muhamedi usu kool Samarkandis. (L. Bouret' maali järgi.)

Tutvumine Lääne-Euroopa kultuuriga põhjustas tema elementide tungimise vene bojaaride, aadlike ja kaupmeeste elusse. Rikastesse majadesse ilmusid välismaise päritoluga esemed: kuld- ja hõbenõud, kallid tugitoolid ja toolid kõrgete nikerdatud seljatugedega, laiad voodid sametist ja siidist baldahhiinide all, lukuslikud seina- ja laemaalingud, pildid, muusikariistad jne.

Mõned vene bojaarid tundsid hästi võõrkeeli ja jälgisid tähelepanelikult eesrindlike Lääne-Euroopa maade arenemist. Nad nägid, et Venemaa on tunduvalt maha jäänud teistest Lääne-Euroopa maadest, kus on juba tekkinud uus, kodanlik kultuur, ja püüdsid vene elu ümber korraldada.

Nii ei arenenud vene kultuur mitte isoleerituna teiste maade kultuurist: kasvades üles kodumaisel pinnal, rikastus ta samal ajal paljude maade ja rahvaste saavutustega.

KRONOLOOGILINE TABEL

	Tuhandeid aastaid tagasi
I	
Inimühiskonna algus NSV Liidu territooriumil	400—100
Põlluharimise ja karjakasvatuse teke	6—5
Metallide kasutuselevõtmise algus	5—3
	Sajandid ja aastad
	e. m. a.
Urartu riik	IX—VI saj.
Bosporuse riigi tekkimine	V saj.
Orjade ülestõus Bosporuse riigis Saumaki juhtimisel	a. 107
II	Sajandid ja aastad
	m. a. j.
Vana-Vene feodaalriigi moodustamine	IX saj.
Vladimir Svjatoslavitši valitsemisaeg	980—1015
Ristiusu kehtestamine Venemaal	a. 988
Jaroslav Targa valitsemisaeg	1019—1054
Rahva ülestõus Kiievis	1068. a. ja 1113. a.
Vladimir Monomahhi valitsemisaeg	1113—1125
III	
Vana-Vene riigi feodaalne killunemine	XII saj.
Moskva esmakordne mainimine kroonikas	a. 1147
Kesk-Aasia ühendamine Horezmi võimu alla	XII saj.—XIII saj.
	algus
Feodaalse Gruusia tugevnemine Tamaara valitsemisajal	1184—1213
Tšinghis-khaani riigi loomine	1206—1227
Vene vürstiriikide vallutamine Batu poolt	1237—1240
Rootsi feodaalide purustamine Neeva jõel	a. 1240
Saksa rüütlite purustamine Peipsi järvel	a. 1242
Ivan Danilovitš Kalita valitsemisaeg	1325—1341
Dimitri Ivanovitš Donskoi valitsemisaeg	1359—1389
Kulikovo lahing	a. 1380
Grünwaldi lahing	a. 1410
IV	
Suurvürst Ivan III valitsemisaeg	1462—1505
Novgorodi liitmine Vene riigiga	a. 1478
Vene rahva vabastamine tatarimongoli ikkest	a. 1480
Ivan III Sudebnik. Seadus jüripäevast	a. 1497
Ivan IV valitsemisaeg	1547—1584
Ülestõus Moskvas	a. 1547

Liivi sõda	1558—1583
Esimese raamatu trükkimine Moskvas Ivan Fjodorovi poolt	a. 1564
Opritsšnina	1565—1584
Jermaki sõjaretke algus Lääne-Siberisse	a. 1581

V

Seadus jooksik-talupoegadest	a. 1597 ↓
Boriss Godunovi valitsemisaeg	1598—1605
Vene rahva võitlus poola feodaalide interventsiooniga	1604—1618
Talurahvasõda Ivan Bolotnikovi juhtimisel	1606—1607
Vene rahva võitlus Rootsi interventsiooniga	1609—1617
Moskva vabastamine Minini ja Požarski maakaitseväge poolt	a. 1612
Mihhail Fjodorovitš Romanovi tsaariks valimine	a. 1613
Aleksei Mihhailovitši valitsemisaeg	1645—1676
Ülestõusud Venemaa linnades	1648—1650
Ukraina ja valgevene rahva vabadussõda	1648—1654
«Maakogu Seadustik»	a. 1649
Venemaa sõda Rzecz Pospolitaga Ukraina ja Valgevenemaa vabastamiseks	1654—1667
Talurahvasõda Venemaal Stepan Razini juhtimisel	1667—1671

SISUKORD

Esimene osa. Ürgkogukondlik ja orjanduslik kord.
Slaavlased kauges minevikus.

<i>I peatükk.</i> Ürgkogukondlik kord meie maa territooriumil	3
<i>II peatükk.</i> Orjanduslik kord meie maa lõunaosas	12
<i>III peatükk.</i> Idaslaavlased kauges minevikus	24

Teine osa. Feodaalsuhete tekkimine. Kiievi-Venemaa.

<i>IV peatükk.</i> Vana-Vene riigi tekkimine ja laienemine	31
<i>V peatükk.</i> Vana-Vene riigi feodaalse killunemise algus	44

Kolmas osa. Ida-Euroopa, Taga-Kaukaasia ja Kesk-Aasia
feodaalne killunemine.

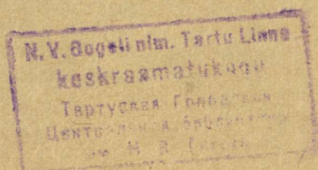
<i>VI peatükk.</i> Ida-Euroopa, Kesk-Aasia ja Taga-Kaukaasia XII sajandil ja XIII sajandi algul	57
<i>VII peatükk.</i> Võitlus tatari-mongoli vallutajatega ning saksa ja rootsi feodaalidega XIII sajandil	71
<i>VIII peatükk.</i> Venemaa Moskva ümber ühendamise algus. Meie maa rah- vaste võitlus sõltumatuse eest XIV—XV sajandil	83

Neljas osa. Vene tsentraliseeritud paljurahvuselise riigi tekkimine.

<i>IX peatükk.</i> Kirde-Venemaa ühendamise lõpuleviimine ja tatari-mongoli ikke kukutamine	101
<i>X peatükk.</i> Vene tsentraliseeritud riigi tugevnemine ja laienemine XVI sajandil	116

Viies osa. Talurahvasõjad ja rõhutatud rahvaste ülestõusud
XVII sajandil. Isevalitsuse tugevnemine Venemaal.

<i>XI peatükk.</i> Talurahvasõda XVII sajandi algul. Võitlus poola ja rootsi feodaalide interventsiooniga	134
<i>XII peatükk.</i> Venemaa majanduslik ja poliitiline arenemine XVII sajandil. Ülestõusud linnades	152
<i>XIII peatükk.</i> Ukraina ja valgevene rahva vabadussõda. Ukraina Vene- maaga taasühinemine	162
<i>XIV peatükk.</i> Venemaa rahvad XVII sajandi teisel poolel. 1667.—1671. aasta talurahvasõda Venemaal	173
<i>XV peatükk.</i> Vene kultuuri arenemine XVII sajandil ja selle tähtsus	182
Kronoloogiline tabel	190

44 kop.

A 1.
24577
7826276

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00782627 6

44 kop.

A 1.
24577
7826276

NSV LIIDU AJALUGU I

NSV
LIIDU
AJA-
LUGU
I OSA

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00782627 6

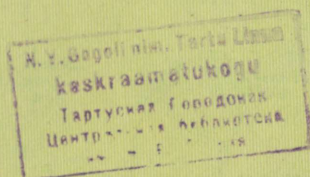
NSV LIIDU AJALUGU I
760 1

**NSV LIIDU
AJALUGU**

ESIMENE OSA

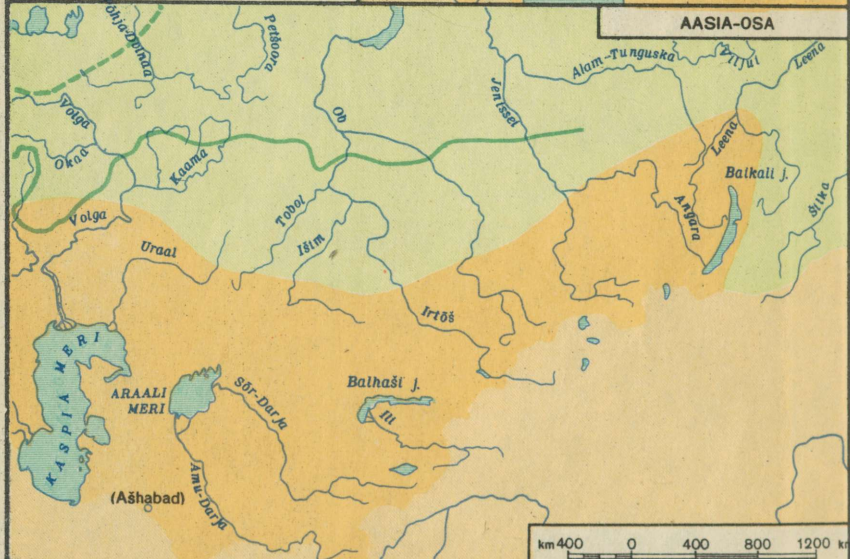
KAARDID

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

1962

ÜRKGOKUKONDLIK KORD NSV LIIDU TERRITOORIUMIL

— Maksimaalse jäätumise piir (umbes 100 000 aastat tagasi)

- - - Viimase jäätumise piir (umbes 20 000 aastat tagasi)

Jahinduse ja kalapüügi tegevete hõimude poolt asustatud piirkonnad (IV-II saj. e.m.a.)

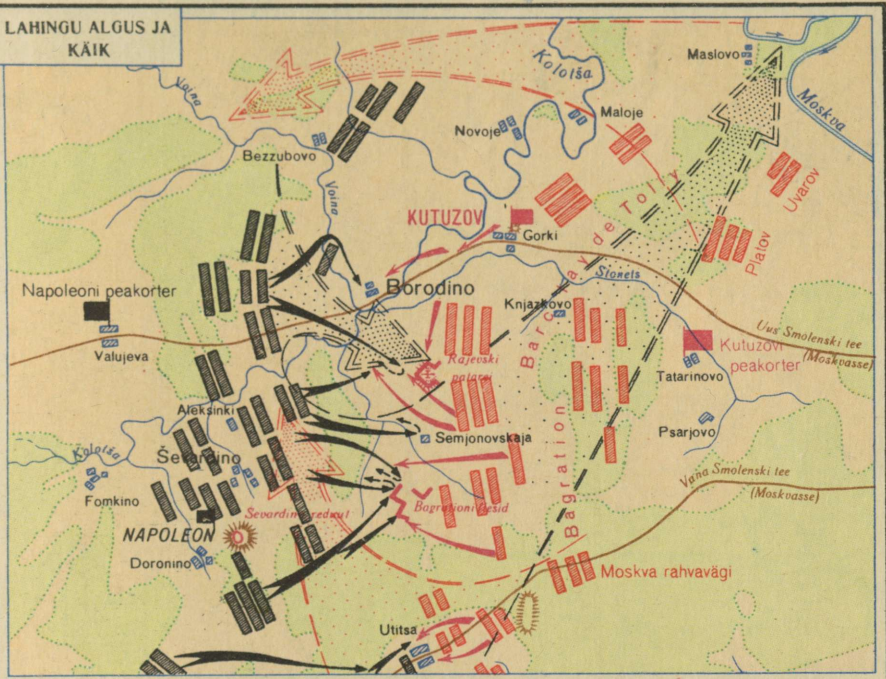
Põlluharijate ja karjakasvatajate hõimude poolt asustatud piirkonnad (III-I aastatuhandel e.m.a.)

Tripolje põlluharijate hõimude poolt asustatud piirkonnad (IV aastatuhande lõpust kuni II aastatuhande alguseni e.m.a.)

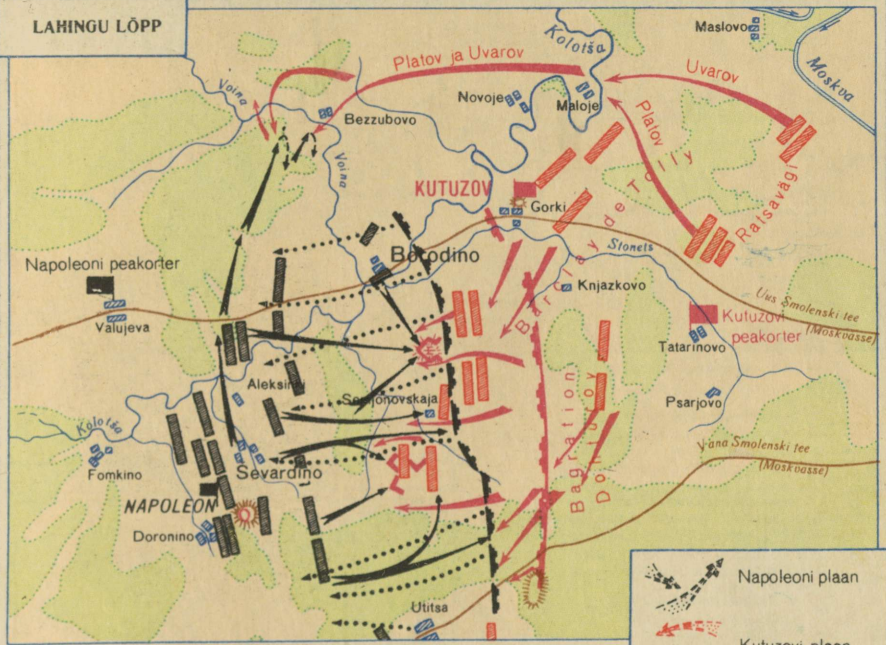
N. V. Bogoli nim. Tartu Linna
keskajalatuks
Tartuskaia Gorodnii
Tšal'naja Vöbljet'ska
S. Gogol

BORODINO LAHING 26. augustil 1812.a.

LAHINGU ALGUS JA KÄIK

LAHINGU LÕPP

Vägede asetus lahingu ajal

- Vene väed
- Napoleoni väed
- Vene vägede rünnakud
- Napoleoni vägede rünnakud ja taganemine

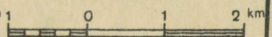
Vene vägede asetus lahingu lõpuks

- Napoleoni vägede asetus lahingu lõpuks ja nende taandumine km 1 lähtepositsioonidele

Napoleoni plaan

Kutuzovi plaan

Mets ja võsa

VE NE KEISRIRIIGI MAJANDUSKAART 1861.a. REFORMI EEL

EUROOPA-OSA

Teoorjus ja obroki mõisamajandeis:

- Ülekaalus teoorjus
- Ülekaalus obroki-süsteem
- Rajoonid, kus pärisorjus kaotati XIX sajandi esimesel veerandil
- Venemaa väheasustatud ääremaad

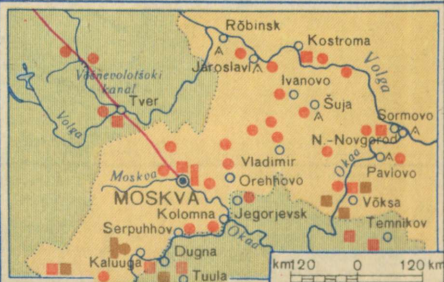
Peamised tööstusettevõtted:

Pruuniga on tähistatud sundtoe ülekaal; punasega on näidatud, kus ülekaalus oli vabapalgaline töö

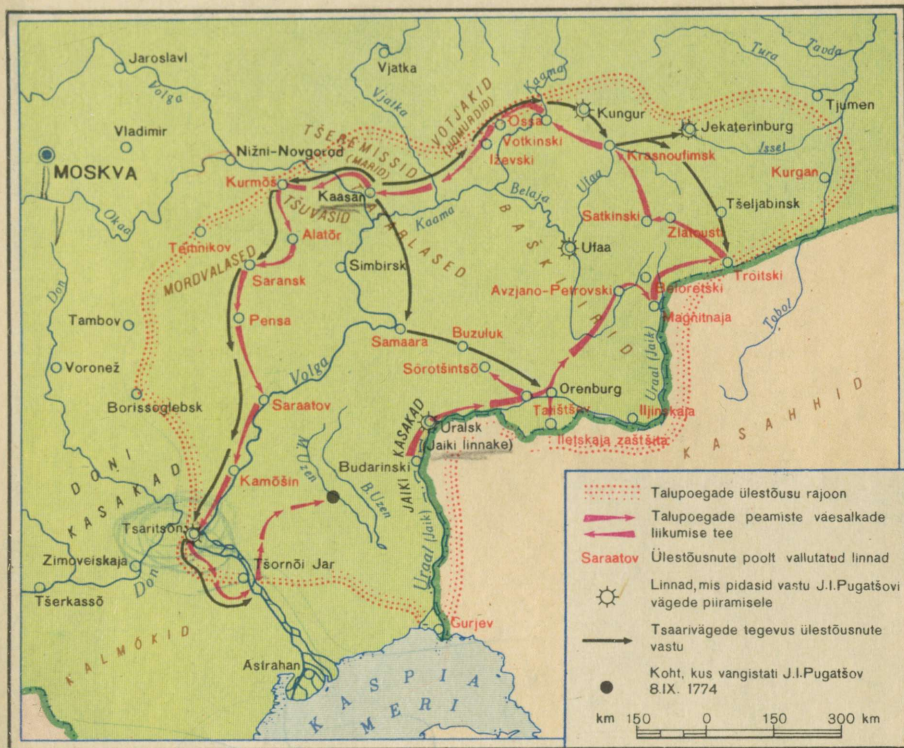
- Metallurgia- ja metallitöötlemise tehased
- Tekstiilivabrikud
- Kivisoe tootmine
- Suhkru tootmine
- Tähtsamad laadad
- Eksploatatsioonis olevad raudteed
- Mereteed
- Kanalid

km 250 0 250 500 750 km

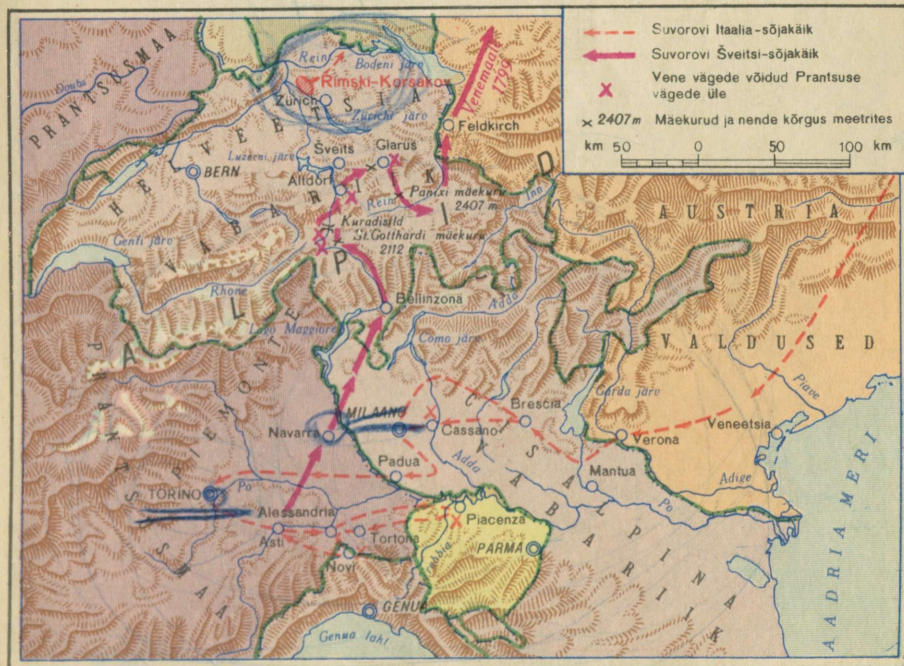
KESK-VE NEMAA TÖÖSTUS

TALUPOEGADE SÕDA J.I.PUGATŠOVI JUHTIMISEL (1773-1775)

A.V.SUVOROVI ITAALIA-JA ŠVEITSI-SÕJAKÄIK a. 1799

VEENE KEISRIRIIGI MOODUSTAMINE JA KASV XVIII SAJANDIL

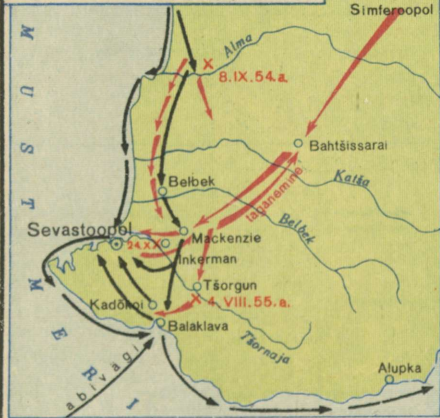

VENE KEISRIRIIK 1800-1861

EUROOPA-OSA

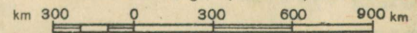
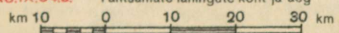

SÖJATEGEVUS KRIMMIS

- Vene keisririigi territoorium 1800.a.
- Vene keisririigi liidetud territooriumid:
 - 1800-1815
 - 1815-1861
- Vene keisririigi piirid aastaks 1861
- Vene vägede retked sõdades:
 - Rootsiga 1808-1809
 - Türgiga 1806-1812
 - Napoleoni vägede sissetung Venemaale aastal 1812
 - Napoleoni vägede väljajamine Venemaalt aastal 1812
- Krimmi sõda 1853-1856
 - Liitlaste vägede ja laevastiku tegevus
 - Vene vägede ja laevastiku tegevus
 - Rahvaülestõusude kohad ja rajoonid:
 - sõjaväeliste asulates (1816-1819)
 - dekabristide ülestõus 1825.a
 - Poola ülestõus a. 1830-1831
 - Kasahhide a. 1836
 - Pärsiaorjuse talupoegade 1857-1859
- Tsarism Euroopa reaktsiooni eesotsas:
 - retked Poola ülestõus (1830-1831), Krakovi ülestõus (1846) ja revolutsiooni Ungaris (1848-1849) mahasurumiseks

Liitlaste vägede ja laevastiku tegevus
 Vene vägede tegevus
 X 8.IX.54.a. Tähtsamate lahingute koht ja aeg

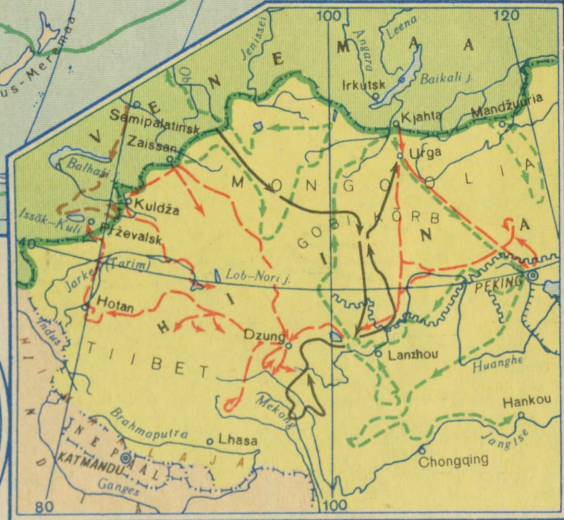
VENELASTE TÄHTSAMAD REISID JA GEOGRAFILISED AVASTUSED XVIII-XIX SAJANDIL

ALASKA AVASTAMINE JA UURIMINE VENELASTE POOLT

- Koht, kuhu jõudsid Fjodorov ja Gvozdev 1732. a.
- A. Kasevarovi ekspeditsioon (1838. a.)
- L. Zagoskini — (a.1842-1844)
- R. Serebrennikovi — (a.1847-1848)

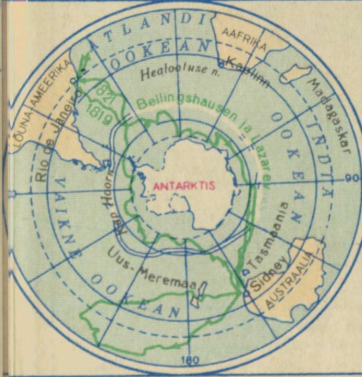
km 500 0 500 1000 km

VENELASTE EKSPEDITSIOONID SISE-ASIAS

- P. Semjonov-Tjan-Sanski (a.1856-1857)
- N. Przevalski (a.1876-1886)
- G. Potanin (a.1876-1899)
- P. Kozlov (a.1899-1901)

km 500 0 500 1000 1500 km

ANTARKTISE AVASTAMINE VENELASTE POOLT

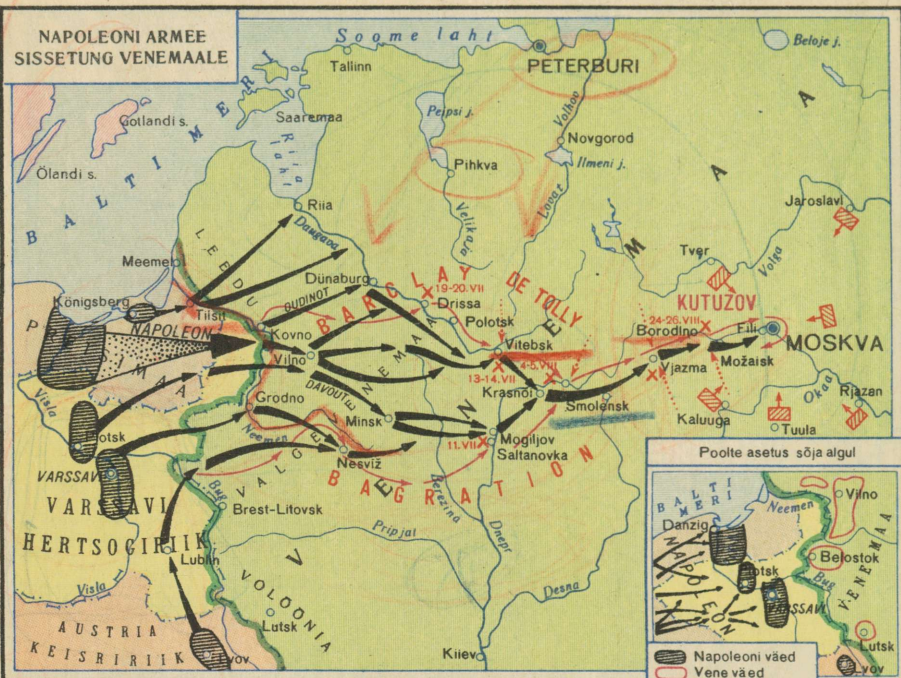
km 3500 0 3500 7000 km

VENELASTE REISID JA EKSPEDITSIOONID

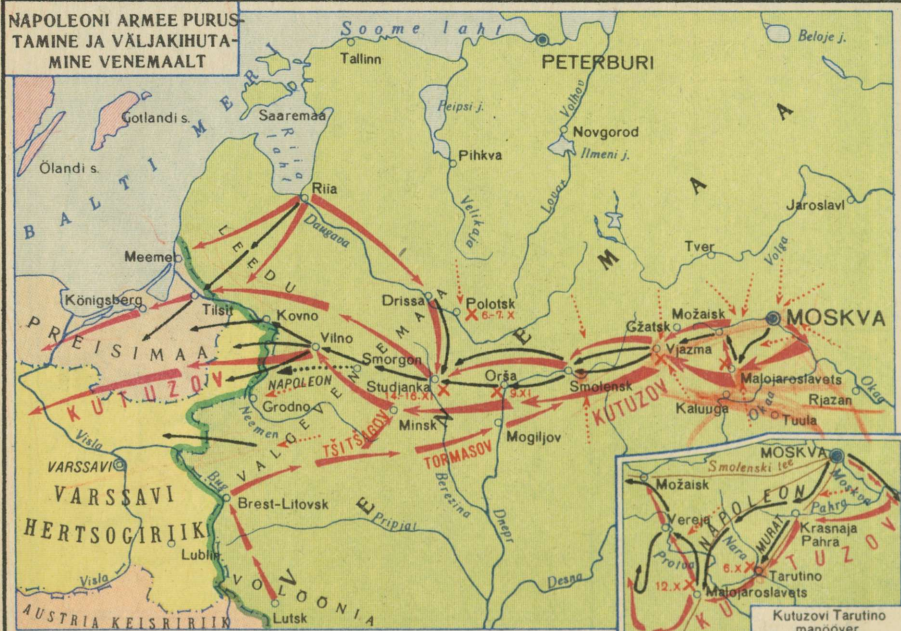
Venemaa polaarvalduste rannikul: — V. Pronštšitšev a.1735-1736 — D. Laptev a.1736-1742 — H. Laptev ja S. Tšeljuskini a.1739-1742 — F. Wrangell ja P. Anjou aastail 1820-1824 — Lidike 1823. a. Aleuudi saartele ja Alaska rannikule: — I. Bering 1728. a. ja 1741. a. — A. Tširikov 1741. a. — G. Šelihov a. 1784-1788 — J. Lissjanski 1806. a. Kamtsjatka, Sahalini ja Kurili saarte rannikul: — S. Kraseninnikov a.1737-1741 — V. Golovnin 1811. a. — G. Nevelskoi 1849. a.	Ümbermaailmareisid: — I. Krusenstern ja J. Lissjanski a.1803-1806 — M. Lazarev ja F. Bellingshausen aastail 1819-1821 — F. Lidike aastail 1826-1829 — N. Mikluhho-Maklai. a.1871-1882 Mööda Ameerika ja Aafrika territooriumi: — A. Vojekov a.1873-1874 — B. Junker 1878. a. Reisid Sise-Aasiasse: — P. Semjonov-Tjan-Sanski aastail 1856-1857 — N. Przevalski a. 1870-1886 — G. Potanin a.1876-1899 — P. Kozlov a.1899-1901 — S. Makarovi reis Teravmägedele 1899. a.

Ajuaja levikupuur Mõõt 1:153 000 000 Märkus: Vene maadeurijate poolt avastatud maad on märgitud punasega

NAPOLEONI ARMEE SISSETUNG VENEMAALE

NAPOLEONI ARMEE PURUSTAMINE JA VÄLJAKIHUTAMINE VENEMAALT

Napoleoni vägede koondumise rajoonid Venemaa piiridesse sissetungimise eel.

Napoleoni vägede pealetungi teed

Vene vägede taganemine Moskva suunas

Partisanisalkade tegevus

Rahvavägi

Vene vägede pealetung

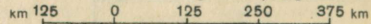
Napoleoni vägede taganemine

Napoleoni salajane põgenemine purustatud armee juurest Pariisi (Smorgonist 24.XI)

24-26.VIII Tahtsamate lahingute koht ja aeg

VENE RIIGI KASV (kuni XVII sajandi lõpuni)

VENE RIIGI TERRITOORIUMI LAIENEMINE :

- 1533.aastaks
- 1598.aastaks
- 1689.aastaks
- Nertšinski lepingu järgi 1689.a.Hiinale läinud maad
- Vene riigi piirid 1689.a. aastaks
- Kindlustatud liinid (Setäl-tägune vöönd) XVII sajandil
- Venelaste tähtsamad maismaa-teed itta XVII sajandil
- Linnade asutamise aastad

VENELASTE TÄHTSAMAD REISID:

- Novgorodlaste liikumistee itta (al.XI sajandist)
- Venelaste mereretk Norrasse(a.1412)
- Afnaasi Nikitini teekond Indiasse (1468-1472)
- Grigori Istomini teekond Taani (a.1496)
- L.Subini teekond Holmogoröst Mangazejasse (1601-1602 a.)
- Vene meresõitjad, kes esimestena mõõdsid Taimõri poolsaarest (u.1620)
- Ivan Rebrov-Avastas Jana (1633) ja Indigirka (1637)
- Ivan Moskvitin.Esimene venelane, kes jõudis Vaikse ookeanini (1639)
- Vassili Pojarkov-Avastas Amuuri jõe (1643-1646)
- Semjon Dažnevi ja Fedot Alekseevi reik
- Aasia ja Ameerika vahelise väina avastamine (1643)
- Jerofei Habarovi teekond Amuurimaale (1649-1653)

km 400 0 400 800 1200 1600 2000 km

Keskraamatukogu
 Tallinna linn
 Tartu maakonna
 H. B. Forsti

KAARTIDE NIMEKIRI:

- 1 Ürgkõigukondlik kord NSV Liidu territooriumil
 - a) Euroopa-osa
 - b) Aasia-osa
- 2 Vanimad orjanduslikud riigid NSV Liidu territooriumil
 - a) Urartu riik VIII saj. e.m.a.
 - b) Taga-Kaukaasia riigid II-I saj. e.m.a.
- 3 Vanimad orjanduslikud riigid Kesk-Aasias (VI-IV saj. e.m.a.)
- 4 Hõimulitid ja orjanduslikud riigid Ida-Euroopas (kuni IV saj. m. a. j.)
- 5 Rahvad ja nende rändamine Ida-Euroopas (IV-VIII saj.)
- 6 Vana-Vene riik (Kitevi-Venemaa) IX-X saj. (kuni 972.a.)

Lisakaart – Svjatoslavi riik
- 7 Vana-Vene riik (Kitevi-Venemaa) X-XI saj. (kuni 1054.a.)

Lisakaart – Muistse Kitevi plaan
- 8 Vene vürstiriigid XII-XIII saj. Võitlus tatar-
-mongoli vallutajate ning saksa ja rootsi
feodaalide vastu

Lisakaart – Tšinghis-khaani riik ja tema
järglaste riigid XIII saj.
- 9 Tsentraliseeritud paljurahvuselise Vene riigi
moodustamine (1462-1533)

Lisakaart – Moskva
- 10 Tsentraliseeritud paljurahvuselise Vene riigi
kasv (aastail 1533-1589)
- 11 Talurahvasõda Venemaal ja võitlus poola ning
rootsi feodaalide interventsiooni vastu XVII
sajandi algul
- 12 Ukraina ja Valgevene rahvaste vabadusvõitlus
ja Ukraina taasühinemine Venemaaga
(1648-1654)
- 13 Rahvaülestõusud Venemaal XVII sajandi teisel
poolel
- 14 Vene riigi kasv (kuni XVII sajandi lõpuni)

